BIBLIOTECA ŞCOLARULUI

Ion
NECULCE
O SAMĂ DE CUVINTE

LITERA
CHIŞINĂU 1998

CZU 859.0–3
N 34

Coperta: *Isai Cârmu*

ISBN 9975–904–73–4
© «LITERA», 1997

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI

DE LA DABIJA-VODĂ PÂNĂ LA A DOUA DOMNIE A LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

Precedat de

O SAMĂ DE CUVINTE

(Urmare)

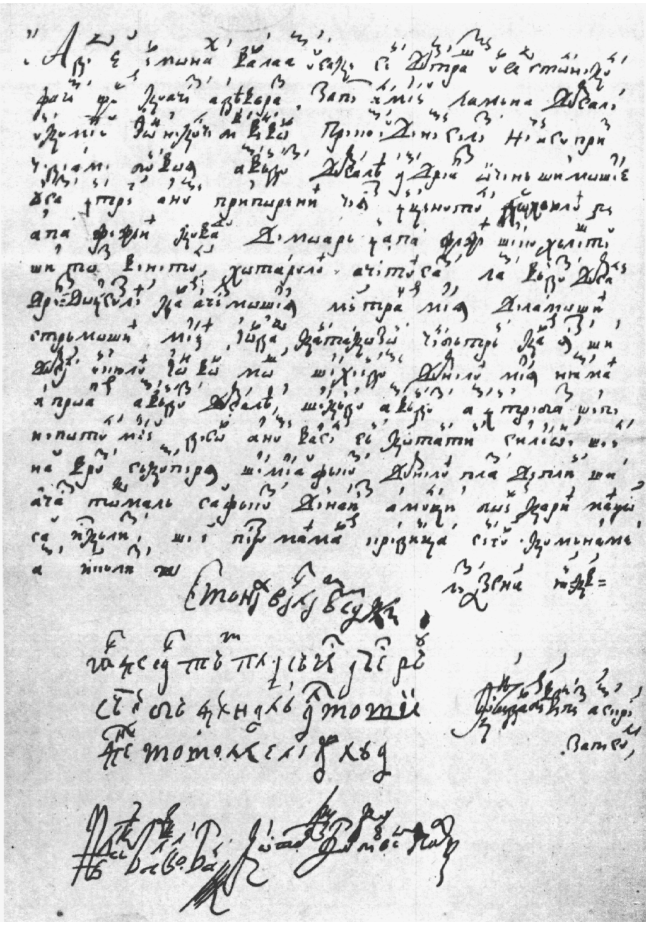

Pagină dintr-o scrisoare a cronicarului

ADDENDA

ION NECULCE

O SAMĂ DE CUVINTE

aşezate în chip de vers

de către

Nichita Stănescu

OCHII PIETRENILOR

Petru-vodă Rareş, fugind
prin târg pin Piatră,
şi gonindu-l pietrenii,
l-au fost agiungând un popă
şi au tras Petru-vodă înapoi
în popă
cu arcul
şi l-au lovit cu săgeata în oblâncul şelii
şi i-au dzis: «Întoarce-te, popo,
înapoi,
nu-ţi lăsa liturghia nesfârşită".
Iar după ce au venit Petru-vodă domnu
cu a doua domnie,
au scos ochii popii
şi pietrenilor acelor ce l-au gonit
şi le-au făcut şi blăstăm,
afurisanie.

UNDE AU FOST PALTINUL

Alexandru-vodă Lăpuşneanu, fiind domnu,
au făcut mănăstirea Slatina.
Şi aşè dzisu oamenii că, trăind un săhastru
şi fiind un paltin, copaciu mare,
unde este acum, prestolul în oltariu,
vidè acel săhastru spre duminici
şi spre alte dzile
mari multe lumini
întru acel paltin la vremea slujbii bisericii.
Şi i s-au arătat Maica Precista în vis
şi i-au dzis să meargă la Alexandru-vodă,
să-i dzică să facă mănăstirea
şi mergând săhastrul la Alexandru-vodă,
s-au îndemnat Alexandru-vodă de săhastru
de au făcut mănăstirea Slatina
întru acel loc,
unde au fost paltinul.
Şi au adus şi capul Sfântului Grigore Bogoslov,
de stă până astădzi
la sfânta mănăstire la Slatina,
ferecat cu argint
şi cu pietre scumpe.

TĂIERE DE BOIERI

De la a doua domnie
a lui Alexandru-vodă Lăpuşneanul
au început domnii a să aşedza
mai cu temei în scaon
în Iaşi.
Şi când au purces de la Poartă
cu a doua domnie,
dzicu să-l fie învăţat turcii
să taie boierii
să-i slăbească.
Şi pe cuvântul vizirului,
au tăiat atâta mulţime de boieri.
Şi au triimis
şi au ales
din curteni de ţară,
pre Racoviţăşti
şi pre Sturdzeşti
şi pre Bălşăşti
şi pre alţii mulţi.

CU DIAMANTURI

Când au bătut turcii pre Gaşpar-vodă
la Ţuţora,
întorcându-să leşii înapoi,
tăiat-au un tătar pre Jolcovschii,
hatmanu leşescu,
lângă Movilău,
precum scrie şi letopiseţul.
Numai tătarul nu l-au ştiut
că este Jolcovschii,
hatmanul leşilor.
Ce după ce l-au omorât,
au găsit ceasornicul,
în sân,
de aur
cu diamanturi.
Şi aflând tătarul
că au fost hatmanul leşescu,
să fie dzis tătarul acela
că nu trebuieşte să trăiască omul în lume
dacă nu va ave năroc,
şi să să fie giunghiiat sângur.

STRĂNUTUL LUI VODĂ

Barnovschii-vodă mergând
cu multă gloată
de aice din ţară la Poartă,
cu mulţi boieri şi mazili şi curteni,
şi cu di ceilalţi
mai proşti,
şi preoţi
şi cu călugări
şi mergând pe drum şi poposind şi şezând
la masă,
au început a strănuta Barnovschii-vodă
des şi tare.
Iar boierii care era la masă
cu Barnovschii-vodă,
după obicei:
«Sănătos, doamne, şi
pre voia mării tale!».
Iar pe urmă, văzând că tot strănută,
un boier să fie dzis:
«Viermi, doamne».
Şi cum i-au dzis
«viermi, doamne»,
au şi tăcut de strănutat.

STRICAREA PUTNEI

Vasile-vodă, aproape de mazilire,
au greşit lui Dumnedzeu
că i s-au întunecat mintea pre lăcomie,
de au stricat mănăstirea Putna,
gândind că va găsi bani,
şi n-au găsit bani,
şi n-au găsit.
Şi s-au apucat să o facă de 'nou
iarăşi precum au fost,
şi nu i-au agiutat Dumnedzeu să o facă.
Că au zidit-o numai din temelie
din pământ până la fereşti,
şi i-au luat Dumnedzeu domnia.
Că s-au sculat Gheorghie Ştefan logofătul
cu oaste asupra lui
şi l-au scos din domnie.
Iar plumbul cu careli au fost acoperită
mănăstirea Putna
l-au luat căzacii lui Timuş,
a ginerelui Vasiliei-vodă,
de l-au dus la cetatea la Suceavă,
de au făcut glonţuri de puşcă
să apere cetatea Sucevii

despre Gheorghie Ştefan-vodă.
Ce ştiu că au apărat-o bine,
că s-au osândit şi Timuş pentru prada
şi jacurile ce au făcut
pe la sfintele mănăstiri.
Şi s-au pus şi el
capul de glonţu
precum scrie letopiseţul.
Şi pe urmă au gătit mănăstirea Putna
Gheorghie Ştefan-vodă,
după ce au luat domnia,
de este zidită
precum să vede acum.

GIUPÂNEASA ŞI VĂDUVOIUL

Gheorghie Ştefan-vodă, când era boieriu
murindu-i giupâneasa,
au rămas văduvoiu.
Şi tâlnind o giupâneasă săracă,
frumoasă,
tânară,
anume Safta,
de neamul Boieştilor,
au tâmpinat-o pe drum
mergând cu rădvanul la Iaşi.
Şi au poprit rădvanul cu sila,
şi s-au suit fără de voia ei
în rădvan,
şi au întors rădvanul
înapoi la casa lui.
Şi pre urmă au primit şi è
şi s-au cununat cu dânsul,
care au agiunsu de au fost şi doamnă.

DOMNIA LUI VASILII-VODĂ

Gheorghie Ştefan-vodă,
după ce au luat pre doamna lui Vasilii-vodă
din Suceava,
la mâna lui
şi pe Ştefăniţă-vodă, pre fiiul său,
l-au însămnat la nas puţintel,
şi pre doamna au vrut să-şi râdă de dânsa.
Ci doamna lui Vasilii-vodă
l-au probozit şi au început a-l blăstăma
şi a-l sudui
şi a-i dzice dulău fără de obraz,
cum nu se teme de Dumnedzeu,
că i-au fost domnu-său stăpân,
şi i-au mâncat pita.
Şi aşè i-au dat pace
şi o au trimis la Buciuleşti
de au închis-o în curţile lui.
Şi i-au luat averea
şi multă spaimă i-au făcut.

DOMN DEZMIERDAT

Ştefăniţă-vodă, feciorul lui Vasilii-vodă,
fiind domnu tânăr
dezmierdat
şi inimos,
de multe ori ieşind cu boierii la primblări,
punè de lua frâile
din capeteli cailor boierilor
şi le da chiot cailor,
de cădè boierii gios
de-ş sfărăma capetile,
cât să îngrozise boierii
a mai merge cu dânsul
cu cai buni
la primblări.

ŢARA DATĂ ÎN PRADĂ

Dar aceste voroave nu-s nemic,
fără cât Dumitraşco-vodă, fiindu grec
tălpiz şi fricos
cu piele de iepure la spate,
şi neavându nice o milă de ţară,
punè pricini asupra boierilor ş-a lui Miron,
că sfătuiescu
şi-i bine să iernedze tătari
şi ei n-au priimit să facă zapis.
Dar lui îi era voiaşi siliè spre acela lucru,
că să temè să şadză în Ieşi,
să nu vie nescarivai pochiazuri
să-l iè din Ieşi.
De ce intrat-au tătarii în ţară,
ca lupii într-o turmă de oi,
de s-au aşedzat la iernatic
prin sate pe oameni,
nemărui nefiindu nice o milă
de săraca de ţară,
cum aru hi fostu ţara fără domnu.
Aşè jac într-însă,
cum aru hi fostu el, săracii,
pricina răutăţii.

Cum s-au îndurat a da ţara în pradă,
fără nici o nevoie!
Numai pentru firea cè blăstămăţască
şi chevernisala lui
au socotit de au iernat tătarii în ţară
păn-în primăvară!

VOROAVE

Mâncat-au tot,
şi pâne, şi dobitoc,
ş-au jăcuit tot
păn' la un cap de aţă.
Pe mulţi au şi robit,
cu furiş, femei, fete, copii.
Rămas-au bieţii oameni
numai cu sufleteli,
bătuţi şi struncinaţi,
cum era mai rău şi mai amar,
cum nu să poate
nice a scrie,
nice a să povesti
caznele şi ucisurili lor
ce au avut de tătari.

ÎNGHIŢITORUL DE TULPANE

C-au mărsu boieri la Poartă
de l-au pârât prè tare la Poartă,
cu multe năpăşti,
în loc de bine ce au făcut Antonie-vodă ţării,
de n-au scos nice un obiceiu rău.
Cu acestu fel de mulţămită
boierii i-au mulţămit,
că l-au închis turcii,
şi l-au bătut,
şi l-au căznitu
cu fel de fel de cazne.
Păn' şi tulpanuri subţiri
îl făcè de de înghiţiè
ş-apoi le trăgè înapoi,
de-i scotè maţăle pe gură.
Şi l-au făcut de au dat
1.000 de pungi de bani şi mai bine.
Şi după ce l-au slobodzitu-l turcii
să margă la casă-ş
şi apropiindu-se de casă-ş,
numai ce-au vădzut că-i arde şi casa;
şi puţintele odoară ce-i mai scăpasă,
mistuite în casă,
au arsu şi acele.

NUNTA CU PELIVANI

Îndatăşi s-au apucat
de au făcut mare şi frumoasă nuntă.
Triimis-au în toată ţara
de au poftit pe toată boierimea şi mazilimea
de la mic pân' la mare,
şi de alte căpetenii,
ce nu cu poroncă
şi cu poftă.
Şi după ce s-au strânsu cu toţii la Ieşi,
făcutu-le-s-au oboroace tuturor
de la domnie,
de le da toate ce le trebuiè,
de nu cheltuiè nime nemic.
Aşijdere mai adus-au opt soli,
doi din Ţara Muntenească,
doi din Ţara Ungurească
şi doi din Ţara Leşească
şi doi din Ţara Căzăcească cè mare de piste Nipru,
de au adus solii multe daruri
şi frumoase,
de au închinat Ducăi-vodă.
S-au veselit două săptămâni
cu feluri de feluri de muzâci,

şi de giocuri,
şi pelivani,
şi de puşci.
Şi giuca două danţuri pen ogradă
şi pe uliţe,
cu toţi boierii
şi giupânesele
împodobiţi
şi toţi neguţitorii
şi tot târgul.
Şi un vornic mare purta un cap de danţu
şi alt vornic mare alt capu de danţu,
îmbrăcaţi cu şarvanele domneşti.
Numai mirii şi mireasa,
fiindu feciori de domnu,
nu giuca în danţu pe afară,
numai ce giuca boierii.
Cât nu era nuntă, şi era minune.
Şi după ce au nuntit
au mulţămit solilor,
şi s-au dăruit bine
şi s-au dus la ţările lor.

LAPTE PENTRU DUCA-VODĂ

Şi cându-l ducè pe drum,
îl pusesă într-o sanie cu doi cai,
unul albu şi unul murgu,
şi cu hamuri de teiu,
ca vai de dânsul.
Ocări şi sudălmi, de audzè cu urechile.
Şi agiungându la Suceavă,
la un sat, anume...
au poftit puţintel lapte să mânânce.
Iar femeia gazda i-au răspunsu
că «n-avem lapte să-ţi dăm,
c-au mâncat Duca-vodă vacili din ţară,
de-l va mânca viermii iadului
cei neadormiţi».
Că nu ştiè femeia acie
că este singur el Duca-vodă.
Iar Duca-vodă, dacă a audzit că este aşa,
îndat-au început a suspina
şi a plânge cu amar.

LEI, ZLOŢI, POTRONICI

Viteli era scumpe,
mierea era scumpă,
găineli mai nu era în ţară.
Gaina câte un leu,
oul câte un potronic,
oca de untu câte doi orţi bătuţi
şi un zlot,
oca de brândză câte doi potronici.
Bani ieşiră mulţi în ţară,
dar bucate nu era.
Iară când au fostu
în al doilea anu a domniei,
început-au va vini mulţime de taberi
de cară tătărăşti
cu mălaiu de vândut
în Ieşi.
De ce Dumitraşco-vodă pus-au de au făcut
mierţa mare
s-au pus de au strâgat crainecul
să nu cumpere nime
păn-în trei dzili,
că-l va înţepa care va cumpăra.
Şi aşè au rumtu preţul mirţii

câte un leu bătut,
şi peste doo, trei săptamâni
s-au scoborât mierţa
şi la zlot.
De ce au început săracii oameni
a să sătura.
Numai era greu,
că muriè
că era hămnisiţi.

FATA RĂCHIERIŢEI

Dumitraşco-vodă era om bătrân,
grec ţărigrădean de neamul lui,
de Ca[n]tacozoneşti.
Şi mai nainte vreme fusesă visternic mare
şi-n Ţara Muntenească,
la Gligori-vodă.
Şi era om nestătător la voroavi,
tălpiz, amăgitor,
geambaş de cei de la Fener
din Ţarigrad.
Şi du-aceste, după toate,
era bătrân şi curvar.
Doamna lui era la Ţarigrad,
iar el aice îşi luasă o fată a unei rachieriţe
de pe Podul Vechiu,
anume Arhipoaie,
care o chema Aniţa,
ţîitoare,
de o purta în vedeală
între toată boierimea,
de-o ţinè în braţi,
de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni
şi cu haine de şahmarand,

cu şlic de sobol
şi cu multe odoară împodobită.
Şi era tânără şi frumoasă
şi plină de suleiman,
ca o fată de rachieriţă.
Şi o triimitè cu carăta domnească,
cu siimeni şi cu vornici
şi cu comişi
dzuoa amiadzi de mari pe uliţi,
la feridiu
şi pe la mănăstiri
şi pe la vii,
în primblări.
Şi făcè şi pe boieri
de-s triimitè giupânesele cu dânsa.
Şi după ce viniè de la primblări
triimitè giupânesilor daruri,
canaveţe,
bilacoase,
că ce i-au făcut cinstea
de-au mărsu cu dânsa în primblare.
Şi după ce s-au mazilit,
au luat-o cu dânsul ş-au dus-o în Ţarigrad
cu dânsul
ş-au măritat-o dup-o slugă a lui,
după un grec.

Căutaţi, fraţi iubiţi cetitori,
de videţi ce este omenia!
Că el, de bătrân, dinţi în gură n-avè.
Dimineaţa îi încliè de-i punè în gură,
iar sara îi descliè cu încrop
şi-i punè pe masă.
Carne în toate posturile
cu turcii depreună mânca.
Oh! oh! oh! săracă ţară a Moldovei,
ce nărocire de stăpâni c-aceştia ai avut!
Ce sorţi de viiaţă ţ-au cădzut!
Cum au mai rămas om trăitor în tine,
de mare mirare este,
cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri.

GLOSAR

A

acătării, adj. — cum trebuie, bun la ceva, serios.

aclaz, vezi *atlaz.*

acolisi, vb. refl. — a se ţine de capul cuiva, a nu-i da pace, a-l urmări cu intenţii duşmănoase.

adăoşag, adauşag, s. n. — impozit suplimentar, suprataxă.

adeveri, vb. refl. — a-şi făgădui unul altuia ceva, a se asigura reciproc; a se angaja să...

adeverinţă, s. f. — încredinţare, făgăduială, asigurare; *om de ~* — om de credinţă, de încredere.

afendi, afende, avende (corect: *efendi)* s. m. — domn (titlu, formulă de adresare).

agà, s. m. (plur.*agalari), agă* (plur. agi, agii) — ofiţer turc; grad militar.

agarlâc, agărlâc, agărlic, s. n. — bagaj.

agiunge, vb. refl. — a ajunge la înţelgere, a stabili relaţii cu cineva.

agonisită, s. f. — folos, leafă, avere.

ai, plur. lui *an,* s. m.

alai-beiu, alai-bei, s. m. — comandant al unui regiment sau escadron.

alector, s. m. — cel care avea dreptul să aleagă pe împăratul german.

alecţie, s. f. — alegere (e vorba de alegerea împăratului german).

alege, vb. — a hotărî.

(a)mesteca, vb. — a intriga; a cleveti pe cineva, a-l vorbi de rău, a-l ponegri.

(a)mestecătură, s.f. — intrigă.

amestecat, adj. — neclar, încurcat.

aprinde, vb.: *a-şi ~ rogojine în cap* — a reclama pe cineva, a-şi anunţa plângerea împotriva cuiva.

aprod, s. m. — paj din garda domnească.

aptică, s. f. — farmacie.

apuca, vb. refl. — a se angaja, a făgădui solemn, cu jurământ.

arbănaş, s. m. — albanez.

ardz, ardzaun, (h)ar(d)z, s. n. — plângere, reclamaţie, memoriu trimis Porţii otomane de domnii ţărilor noastre sau de boieri.

aret, s. n. — pază, apărare, gardă; *a-i fi ~* (cuiva) — a-l păzi, a-l apăra.

aşedza, aşădza, vb. refl.— a se înţelege, a se aranja, a se împăca, a se obliga.

aşedzământ, aşedzimânt, s. n. — înţelegere, învoială; *~ ul păcii* — încheierea sau întocmirea păcii.

aşădzătoriu, s. m.— om statornic, cu locuinţă stabilă într-un loc.

aşeşi, aşeş, adv — tot aşa, chiar aşa, întocmai aşa.

ataman, s. m. — căpitan de cazaci.

atlaz, aclaz, s. n.— stofă de mătase fină, cu luciu numai pe o parte, satin de mătase.

au, conj. — sau.

avende, vezi *afendi.*

B

balemez, balimez, s. n. — tun de calibru mare.

balgíu, balgéu, s. m. — negustor turc care aproviziona Poarta otomană cu miere din ţările noastre; *balcì-báşe, balgì-báşa,* s. m. — trimis al Porţii însărcinat cu strângerea mierii şi cerii necesare seraiului împărătesc.

ban, s.m. — rang boieresc, fără funcţiune precisă (în Moldova), ocupând locul între spătar şi paharnic.

baraiam, (corect: *bairam*), s.n. — una dintre cele două mari sărbători ale musulmanilor;

baraiamlâc, bariiamlâc, s.n. — dar făcut sultanului şi înalţilor demnitari turci de către domnii ţărilor noastre.

basnă, s.f. — basm, poveste; scornitură.

başcă, s.f. — întăritură de zid sau de pământ cu nuiele umpletite, bastion.

batere, — infinitivul lung, cu valoare verbală, a lui *a bate.*

băcălie, s.f. — mărfuri coloniale (stafide, smochine, alune).

bănat, s.n. — necaz, mânie; bănuială.

becisniceşte, adv. — ca un becisnic, ca un neputincios.

bei(u), s.m. — guvernator al unei provincii turceşti sau supuse suzeranităţii turceşti; domn ai unuia dintre cele două Principate româneşti.

beilic, s.n. — dar sau muncă făcută gratuit pentru domnul ţării, pentru boieri sau pentru sultanul turcesc; nevoie, trebuinţă (în general, cu privire la aceleaşi personaje).

beizadè, beizădiè, beizedè, beza(i)dè, s.m. — fiu de domn.

belacoasă, bilacoasă, s.f. — un fel de stofă de mătase scumpă.

bezzaconic, s.m. şi adj. — nelegiuit.

bihol, s.m. — bivol.

bir, s.n.: *banii ~ ului* — tributul pe care îl plăteau ţările noastre Porţii otomane.

bişug, s.n. — belşug.

biv (în titlurile boiereşti) — fost; *~ vornic* — fost vornic.

blăstămăciune, s.f.: *lucruri de ~* —ticăloşie, infamie, mişelie.

blem, interj. — haide!, să mergem!

bosnean, s.m. (plur. *bosneni*) — bosniac, locuitor din Bosnia.

bostangíu, s.m. — soldat pedestru din garda împăratului turcesc.

botcă, s.f. — trăsură închisă, caleaşcă.

boţi, vb. — a înghesui, a prinde la strâmtoare; refl. — a se îngrămădi.

bragadir, bregadiriu, bragadiri, s.m. — comandant al unei brigăzi, general de brigadă.

breslaş, s.m. — apicultor.

bucate, s.f. plur. — alimente, provizii, grâne.

budă, s.f. — prăvălie mică, dugheană.

bugigean, s.m. (plur. *bugigeni)* — tătar din Bugeac.

buiurdi, puiurdi, vb. — a trimite un ordin scris la o unitate inferioară; a confirma, prin decret, o hotărâre.

bulucbaş, bulubaş, s.m. — comandant al unui buluc (alcătuit dintr-o sută de soldaţi, de obicei arnăuţi sau seimeni), sutaş, hotnog; *baş- ~* s.m. — şeful bulucbaşilor şi al gărzii domneşti (avea în grijă supravegherea închisorii de la curte).

buor, s.m.: *coarne ~ e* — coarne cu vârfurile aduse unul spre altul (ca ale bourului).

burzului — a se răscula; *~ t* adj. — în dezordine.

(bulzui) — variantă sau, poate, greşeală de transcriere), vb. refl.

busurman, s.m. — musulman, mahomedan.

C

cabániţă, s. f. — manta luxoasă, cusută cu fireturi şi bogat împodobită, pe care o primeau domnii ţărilor româneşti de la sultan la instalarea lor pe tron.

cadéu, s. m. — judecător la turci, cu atribuţii civile şi religioase.

cadie, s. f. — funcţia cadiului (şi instituţia respectivă).

cahpol: hai ghidi ~ — «ce puşlama vicleană mai eşti!»

caimacam, căimăcam, caimacan, căimacan, camaican, s. m. — locţiitor al domnului; membru al căimăcămiei.

caiuş, s. n. — arcan, laţ de curea cu care se prindeau oamenii spre a fi înrolaţi în armată.

calabalâc, calabalic, s. n. — mulţime de oameni, gloată; zarvă, tulburare.

calaur, calaori, s. n. — gardă, patrulă; locul unde se face paza; *a pune la ~* — a pune sub pază, a aresta; *a lua cu ~* — a ridica (pe cineva) cu forţa.

cale, s. f.: *pe ~* — pe drept, cum se cuvine; *fără de ~* — pe nedrept.

calmâş, s. m. — numele unui trib mongolic din sudul Rusiei (sec. XVIII).

calò, s. m. — călău.

cambarà, vezi *cumbarà.*

camenicean, s. m. — locuitor al oraşului Cameniţa.

canavaţă, s. f. (plur. *canaveţe)* — un fel de pânză groasă cu fire rare.

capegíu, s. m. — portar al seraiului; *~ -baş* — comandant al capigiilor care participa, cu un număr de capigii, la instalarea şi la mazilirea domnilor români.

capegilar-chihaie, capigilar-chihai, capegilar-chihaiè, s. m. — mai mare peste capigi-başi.

capichehaie, capichehai, capichihai, s. m. — reprezentant al domnilor români pe lângă Poarta otomană; reprezentant al unui han sau bei pe lângă sultan.

caplan-paşe, s. m. — comandant al caplanilor (soldaţi turci care purtau un fel de turban din piele de tigru).

carătă, s. f. — trăsură de lux închisă.

casap-başe, s. m. — funcţionar al Porţii otomane care avea sarcina să aprovizioneze armata cu carne.

catargă, s. f. — corabie, în special galeră; *a da la ~* — a condamna la muncă silnică pe galeră.

cataroie, s. f. — dambla, apoplexie.

cavalérie, s. f. — titlu de cavaler (în baza unei decoraţii de acest grad).

cazascher, s. m. — judecător de rang înalt la turci (venea imediat după marele vizir în ordine ierarhică).

cazâlbaş, s. m. — persan.

cădea, vb.: *a ~ domnu, vizir* etc. — a ajunge domn, vizir etc.

căftan, s. n. — haină largă, de culoare albă, cusută cu mătase galbenă sau cu fir galben, în felul cabaniţei, cu care era îmbrăcat domnul, când i se făcea numirea; *a îmbrăca cu ~* — a numi domn al uneia dintre cele două ţări româneşti. Şi boierii erau îmbrăcaţi cu caftan, când erau boieriţi (numiţi în funcţii înalte ale statului) de domn.

căimăcămie, s. f. — locotenenţa domnească, formată, de obicei, din trei boieri mari.

cămară, s. f. — cuhne, trăsură închisă.

cămăraş de ocnă, s. m. — boier care administra minele de sare în numele şi în folosul domnului.

căpitan-paşe, s. m. — comandant al flotei (la turci).

căsar, s. m. şi adj. — căsaş, care are casă, gospodărie (pe cont propriu); bărbat căsătorit.

cătinel, adv. — încetişor, domol, lin.

căuta, vb.: *a-i ~ cuiva ceva* — a se impune ceva atenţiei sau gândului cuiva.

ce, conj. — ci.

cealmà, s. f. —turban.

ce(a)mbur, ceambul, s. n. — detaşament de trupe trimis să prade într-o ţară străină; expediţie de pradă.

ceauş, s. m. — paznic sau însoţitor al prizonierilor; *baş-~,* s. m. ofiţer superior turc cu diverse atribuţii.

cehei, vb. — a sâcâi, a necăji.

cei, genitiv-dativ al lui *cea,* adj. dem.

ceir, s. n. — loc cu iarbă, neîngrădit, unde pasc caii.

celednic, s. m. — slugă, argat.

cetealà, s. f. *(are ~, pravilă mare)* — învăţătură, erudiţie.

cetlui, vb. — a pune pe capul cuiva ceatlăul (instrument de tortură).

chervăsărie, chirvăsărie, s. f. — vamă turcească în ţările noastre (şi localul ei).

chesăgíu, s. m. (plur. *chesăgii)* — pungaş, hoţ de buzunare.

chihaiè, chihái, s. m. — intendent al vizirului sau al unui paşă; subofiţer.

chilă, s. f. (plur. *chile)* — măsură de capacitate pentru cereale (între 430 şi 679 litri); impozit care se plătea în chile de cereale.

chirigíu, s. m. — cel care transportă marfă sau oameni, cu carul sau cu căruţa.

chiurci-başe, chiurce-başe, s. m. — căpetenia blănarilor.

chizeş, s. m. — garant, om care garantează sau răspunde pentru altul.

cie: să ~ — să ceie (pers. III de la conj. prezent al vb. *a cere).*

cifed, vezi *şved.*

cifert, vezi *şfert.*

cifert-marşalâc, vezi *felt-marşalâc.*

cilibíu, adj. — distins, nobil (în sens psihologic).

cineşi, cineş, pron. rel. — fiecare, fiecine.

ciníe, s. f. — faianţă.

cinsteş, adj. — arătos, impunător ca înfăţişare, frumos.

ciohodar, cihodar, s. m. — slujbaş care avea grijă de încălţămintea domnului şi a întregii curţi; camerier, valet (la curtea domnească); *baş- ~,* s. m. — şeful ciohodarilor, care avea, în plus, sarcina de a ridica şi a duce la închisoare pe boieri (din ordinul domnului)

ciorti, vb. refl. — a se certa, a se sfădi, a se lua la ceartă din nimic.

cislui, vb. — a stabili impozite pe categorii sociale sau pe contribuabili luaţi individual.

ciudi, vb. refl. — a se mira, a se arăta surprins.

civert, vezi *şfert.*

cârcimărit, s. n. — impozit pe cârciumi.

câşlă, s. f. — cartier de iarnă (tătăresc); aşezare provizorie (tătărească sau turcească).

câzlar-agà, s. m. — şeful eunucilor.

clăţi, vb. — a clinti, a urni din loc; (despre o armată) a pune în mişcare, a porni; refl. — a purcede, a se ridica (cu oaste).

clíros, s. n. — cler.

cluceriu, s. m. — boier de divan, însărcinat cu aprovizionarea curţii domneşti.

cochi-vechii, cochi-vecu, s. m. — licitaţie (la început, numai pentru darea în arendă a strângerii impozitelor), mezat.

codrean, s. m. — om care trăieşte pe lângă un codru (în special Codrul Chigheciului sau Tigheciului); ostaş originar din regiunea respectivă a Moldovei.

codru, s. m. — e vorba totdeauna de Codrul Chigheciului sau Tigheciului, pădure seculară care despărţea Moldova de Bugeac.

colac, s. m.: *a lua ~* — a informa, a da de ştire; a primi răsplată (pentru o informaţie sau pentru altceva).

colegát, colegatúri, s. m. — aliat, prieten, tovarăş de arme.

combarà, vezi *cumbarà.*

comendat, comăndat, s. m. — comandant.

comendă, s. f. — comandă.

cómis, s. m. — boier a cărui funcţie consta în supravegherea grajdurilor domneşti. Existau diverse grade; cel mai înalt era «marele comis».

comisar, s. m. — slujbaş în serviciul armatei având sarcina să supravegheze diversele munci făcute în folosul ei.

conac, s. n. — adăpost, găzduire pentru oaspeţi importanţi, în special pentru reprezentanţii Porţii otomane şi suita lor, precum şi pentru armata turcească în caz de război.

coníţi, vezi *cuníţe.*

contăş, s. n. — haină lungă blănită, purtată de domn şi de boieri.

copil, s. m.: *~ de casă* — fiu de boier care servea ca paj la curtea domnească.

cornărit, s. n. — impozit pe vitele cornute.

coş, s. n. — tabără, lagăr.

cot, s. n. (plur. *cote): a-şi da ~ cu cineva* — a se înţelege, pe ascuns, cu cineva împotriva altcuiva.

credzut, adj. — de încredere.

crâmean, s. m. (plur. *crâmeni)* — locuitor al Crâmului (Crimeii).

croşnă, s. f. — povară, bagaj purtat în spate.

crunta, vb. refl. — a se păta cu sânge; fig. a se murdări, a săvârşi fapte urâte.

cuhne, cuhnie, s. f. — trăsură închisă, numită şi *cămară.*

culonel, s. m. — colonel.

culuc, s. n. — pază militară, strajă, gardă.

cumbarà, cambarà, combarà, s. f. — bombă, obuz, ghiulea, grenadă; aruncătoare de obuze, mortieră.

cumuc, s. m. (plur. *cumuci)* — populaţie de limbă turcă în Caucazia.

cunípe, conípi, s. f. — impozit pe vitele cumpărate de străini sau aduse din altă ţară la păşunat în Moldova.

cupar, s. m. — boierinaş însărcinat să umple cupele cu vin la masa domnului; cupărie, s. f. — slujba cuparului.

curătură, s. f. — teren de cultură agricolă între vii sau pâlcuri de copaci.

curtean, s. m. (plur. *curteni)* — mic proprietar (sau împroprietărit) cu drept ereditar, care, în schimbul acestui privilegiu, făcea serviciul militar.

curuţ, s. m. (plur. *curuţi)* — aşe se numeau iobagii şi ceilalţi participanţi la răscoala condusă de Ferenc Rákóczi II (1703—1711) pentru eliberarea Ungariei de sub jugul austriac.

D

dărăban, s. m. — soldat pedestru angajat cu plată.

dăscălie, s. f. — învăţătură, ştiinţă de carte.

dece, dice, adv. — de aici, apoi, pe urmă.

dedinsu, dedânsu, adv. — mai ales, mai vârtos.

delì, adj.: ~ *sultan* — sultan nebun.

deodată, adv. — deocamdată, pentru moment.

desetină, s. f. — dijmă, a zecea parte din produse, în special din stupi.

deusébii, deuséghii, adv. — îndeosebi, aparte, pentru sine.

dezbate, vb. — a desface sau a desprinde (o întindere de pământ) de la cineva sau din altă ţară, a lui înapoi; refl. — a se desface, a se elibera.

diac (plur. *dieci*), — secretar, grammatic.

diiată, s. f. — testament.

diregătorie, dregătorie, s. f. — funcţie, slujbă, demnitate oficială.

direge, vb. — a repara; *a ~ un păhar de vin* — a turna vin în pahar şi a-l oferi cuiva.

divan, s. n. — discuţie, ceartă, gâlceavă; sfatul boierilor.

dirji, vb. refl. — a se îndârji.

dârvală, s. f.: *de ~* — de muncă proastă şi istovitoare.

dni, s. f. pl. — zile.

doa (num. ord. cu valoarea adverbială) — în al doilea rând; *a doora* — a doua oară.

dobândă, s. f. — câştig, folos, pradă de război.

domni, vb. — a face domn pe cineva, a-i da domnia ţării.

domnişor, s. m. — pretendent la tron.

donţ, s. m. — cazac de la Don.

dorŭ, adv. — doară.

dosădi, vb. — a obosi, a nu mai putea continua lupta; a ocărî.

dosi, vb. — a da dosul, a fugi.

dovà, s. f. — rugăciune, slujbă religioasă (la turci).

dragun, drăgan, s. m. — cavalerist care putea lupta şi ca pedestru.

drăgănime, s. f. — unităţile de dragoni ale unei armate.

drópică, s. f. — hidropizie.

dub, s. n. — închisoare.

duca, s. m. — duce.

duium, duim, s. n. — mulţime de prizonieri luaţi robi; jaf, pradă.

dvor, s. n. (plur. *dvoruri*) — gospodăria unui ţăran iobag (în Rusia).

dvoreală, s. f. — gospodărire, administrare, chiverniseală.

dvori, vb. — a face treabă, a gospodări; *a ~ inaintea cuiva* — a se ruga pentru ceva, a se înfăţişa cu o rugăminte, cu o cerere.

E

eiţi, s. m. plur. — un trib de cazaci.

epitrop, s. m. — împuternicit, reprezentant, tutore.

F

fantazie, s. f. — un fel de joc militar, imitat de la cavalerii arabi, evoluţii pe cal, cu descărcare de arme, cu muzică (în genul exhibiţiilor de circ similare din zilele noastre).

farfurie, s. f. — faianţă, porţelan.

farman, vezi *ferman.*

farmutà, s. f. — discuţie, tratative.

faţă, s. f. — persoană, individ; *pe feţe* — pe persoană, individual; *a scrie feţele oamenilor* — a înregistra contribuabilii.

făninǎ, s. f. — făină.

făţărie, s. f. — parţialitate, favorizare a unui personaj suspus; ipocrizie, făţărnicie.

fece — pers. III sing. a perfectului indicativ de la *a face.*

fecior de trup — fiu adevărat, fiu drept (nu adoptiv).

fedeleş, s. n. — butoiaş.

felt-, feltu-maşalâc, fert-, fertu-marşalâc, fert-, fertu-marşalic, fert-, fertu-marşalih, fercu-marşalâc, cifert-marşalâc, s. m. — feld-mareşal.

feredeu, feridiu, s. n. — baie, localul unde se face baie.

ferman, fărman, farman, s. n. — ordin scris dat de Poarta otomană pentru numirea sau mazilirea unui domn.

fin, s. m. (plur. *finii)* — finez.

fire, s. f.: *a se ţinè de ~* — a se ţine mândru.

fârşi, vb. — a sfârşi.

flintă, s. f. — puşcă.

fortună, s. f. — furtună; fig. năpastă, necaz mare, nenorocire.

frenţit, adj. — sifilitic.

frânc, s. m. *frâncesc,* adj. — originar din occidentul romanic (Italia, Franţa).

fum, s. n. — gospodărie, casă, familie.

fumărit, fumăret, s. n. — impozit pe case, pe gospodării.

fur, s. m. — hoţ, tâlhar.

fura, vb. refl. — a se furişa, a se strecura.

fuzâe, s. f. — un fel de puşcă.

G

galion, s. n. — corabie mare de război.

geabhanà, s. f. — muniţii de război, în special explozibile.

geambaş, s. m. — intrigant, înşelător.

geamie, geami, s. f. — moschee, locaş de închinare la mahomedani.

ghiaur, s. m. — trădător, necredincios faţă de Poartă.

giupâneasă, s. f. — soţie de boier.

giurătoriu, s. m. — martor cu jurământ.

giuruinţă, s. f. — făgăduială solemnă întărită prin jurământ.

gâlcevi, vb. — a-şi arăta nemulţumirea murmurând, vociferând.

gligan, s. m. — porc sălbatic, mistreţ; fig. om mare de statură, prost şi leneş.

gospod, adj. invariabil — domnesc, care aparţine domnului, adică statului.

góştină, s. f. — impozit pe oi şi pe porci.

grammatic, s. m. — scriitor de cancelarie, secretar, diac.

grănitar, s. m. — soldat care aruncă cumbarale.

greime, s. f. — grosul sau greul armatei.

greu, s. n. (plur. *grele*) — greutate, nevoie, povară.

grijit, adj. — îngrijorat.

gropniţă, s. f. — mormânt, criptă, cavou.

gros, s. n. — închisoare pentru oamenii de rând (vezi mai departe *obadă*).

grumadz, s. m.: *a da pe cineva de ~ i* — a prinde, a face prizonier.

gubernat, s. m. — guvernator, ocârmuitor.

hagimesc, adj. — persan, oriental (în general).

haini, vb. refl. — a trăda, a deveni necredincios (faţă de Poartă), a se ridica împotriva suzeranului, a se răzvrăti.

hainlâc, s. n. — trădare, răzvrătire.

hamgeriu, hamger, s. n. — pumnal curbat, care se purta la brâu.

hararіu, s. n. — ţesătură, groasă şi rară, din păr de capră (sau de alt animal), din care se fac saci, desagi, ţoale pentru acoperit căruţele.

harmată, s. f. — tun.

hatar, s. m. — hotar.

hatman, s. m. — comandant al armatei în timp de pace şi de război; şef militar; ~ *coronie* — hatman al coroanei, unul dintre cei doi comandanţi ai armatei (la poloni); ~ *polnie* — hatman de câmp, feld-mareşal (idem); ~ *vilchi litovschii* — mare hatman al Lituaniei, unul dintre cei doi comandanţi ai armatei (idem).

havalè, s. f. — ordin dat de Poartă ţărilor noastre pentru plata tributului sau pentru diverse alte contribuţii (în bani sau în natură).

haznà, s. f. — tezaurul public; sumă importantă de bani transportată în ladă, sac.

haznătar, s. m. — vistier; om însărcinat cu transportul unei haznale.

hălădui, vb. — a fugi, a scăpa cu viaţă de o primejdie; a trăi liber, în voie.

hămei, vb. — a (se) zăpăci, a (se) năuci, a (se) buimăci; ~*t* adj. — zăpăcit, năuc, ameţit.

hămnisi, vb. — a fi flămând, lihnit, leşinat de foame; a fi lipsit de putere.

hănie, s. f. — demnitatea unui han; ţară cârmuită de un han.

hărăţ, s. m. — ostaş însărcinat să înceapă lupta sau să împiedice înaintarea inamicului prin mici încăierări, tiralior; — *i,* vb. refl. — a se încăiera, a se hărţui.

hătmănie, s. f. — funcţia sau rangul de hatman.

hendichiu, s. n. — şanţ de apărare, meterez.

heră, hieră, here, hiere, — plur. lui *her,* s. n. — cu sensul de lanţ, cătuşă; *a pune în ~* — a pune în lanţuri pe un arestat.

hiclean, adj. — trădător.

hiiastru, hiastru, s. m. — fiu vitreg.

hitcăi, vb. — a alunga, a fugări.

hânsar, s. m. — soldat care face serviciu într-o trupă auxiliară.

hârtie, s. f. — foaie personală de impunere fiscală; impozitul plătit pe baza acestei foi personale.

horă, s. f — naos.

horbă, s. f — vorbă.

horilcă, holercă, s. f. — rachiu.

horodovii, adj. — de oraş, orăşenesc.

hotărî, vb. — a fixa hotarul (între două ţări, două proprietăţi etc.), a hotărnici.

hotnog, s. m. — comandant al unui grup de o sută de oameni, sutaş, bulucbaş.

hramăt, s. n. — zgomot de arme sau de voci omeneşti numeroase.

hraniţă, s. f. — graniţă.

hrof, s. m. — grof.

hui, vb. — a vui.

hunut, s. n. — cnut.

husar, s. m. — călăraş, cavalerist.

I

ia... ia, conj. — sau... sau, fie... fie.

ialoviţă, s. f. — vacă mare şi grasă; impozit plătit în vaci.

iaspis, s. m. — piatră semipreţioasă, dură şi opacă, de diverse culori.

iepaş, s. m. — hoţ de cai.

ierbărie, s. f. — depozit, provizie de iarbă (praf) de puşcă.

iernatec, s. n. — adăpost de iarnă, mai ales pentru armată.

igumen, s. m. — egumen.

i(m)brihor, imbrivor, s. m. — intendent al grajdurilor sultanului turcesc, având adesea misiuni politice importante, printre ele mazilirea şi instalarea domnilor în ţările noastre.

inicer, inecer, s. m. — soldat pedestru din garda împăratului turcesc.

inicercă, s. f. — puşcă de ienicer, lungă şi prevăzută cu o baionetă.

iscoadă, s. m. — soldat care merge în recunoaştere; spion.

ispisoc, s. n. — act oficial de recunoaştere sau confirmare a unui privilegiu de proprietate.

ispiti, vb. — a pune (pe cineva) la încercare, a se lăsa ademenit, îndemnat.

ispravnic, s. m. — mandatar, delegat, reprezentant, girant.

isprăvi, vb. — a pune la cale, a aranja, a-şi întocmi trebile, a obţine.

istov, s. n. — sfârşit, plată la termen a unei dări sau datorii; *de ~* — detot, cu totul.

istovi, vb. refl. — a se sfârşi, a muri; tranz. — a plăti la termen darea sau datoria.

iuşor, adj. şi adv. — uşor.

izbaşe, s. m. — secretar al curţii domneşti şi al Divanului de boieri, având drept sarcină purtarea corespondenţei oficiale.

izgon, s. n. — grup redus de ostaşi, folosit la manevre uşoare, pentru a izgoni pe inamic.

iznoavă: de ~ loc. adv. — din nou.

izvod, s. n. — listă, tabel, condică, registru.

izvodi, vb. — a copia.

Î

îmă, înmă, s. f. — mamă.

îmbi, îmbe, umbe, num. — amândoi, amândouă.

îmbunătură, s. f. — făgăduială (de lucruri bune); linguşire.

împărăchè, vb. refl. — a se învrăjbi, a se dezbina.

împărăţie, s. f. — împărat, rang sau titlu de împărat.

împizmuluit, adj. — învrăjbit.

împonci, vb. refl. — a se duşmăni, a se certa.

împreuna, împreona, vb. refl. — a se întâlni, a avea o întrevedere.

împroşca, vb. — a arunca bombe, gloanţe, lemne, pietre; a bombarda.

încălăra, vb. — a face pe cineva călăreţ (din pedestru); refl. — a deveni călăreţ (despre un ostaş pedestru).

încăleca, vb. — a porni la război sau la răscoală.

încăşi, adv. — încă, chiar.

încliè, vb. — a încleia, a lipi cu clei.

încredinţa, vb. refl. — a-şi jura reciproc credinţă, a-şi da reciproc asigurări, făgăduieli solemne.

încrop, s. n. — apă caldă.

îndărăpta, vb. — a da îndărăt, a se retrage.

îndrepta, vb. refl. — a se justifica, a se dezvinovăţi.

îndura, vb refl. — a fi dur, nemilos, a-l răbda inima.

îngloti, vb. — a strânge oaste, a concentra oastea în vederea unei lupte; refl. — a se înmulţi, a creşte.

însăşi-stăpânitoare: reprezintă traducerea cuvântului rusesc *samoderjeţă* (vezi acest cuvânt).

înspăimat, adj. — înspăimântat.

întemeiè, vb. refl. — a-şi consolida conducerea, poziţia; (despre armată) a se întări, a face întărituri.

întemeiet, s. n. — întemeiere.

întreba, vb.: *a ~ sfat* — a cere sfat.

întuneric, s. n. — mulţime mare (de oameni).

învăluitură, s. f. — neajuns, necaz, supărare.

învoi, vb. refl. — a face pe voia cuiva, a se înţelege.

J

jac, s. n. — jaf.

jacaş, s. m. — jefuitor.

jálobă, s. f. — suferinţă; jalbă.

jalovanie, s. f. — dar făcut de domn unui supus pentru un serviciu oarecare, miluire.

jăcui, jecui, vb. — a jefui.

jărişte, s. f. — loc ars, pustiit de foc; vatră.

jicnicer, jitnicer, s. m. — administrator al depozitelor de grâne aparţinând domnului sau destinate cetăţilor turceşti mărginaşe, rang boieresc.

joimir, s. m. — soldat plătit pentru serviciile sale, mercenar (mai ales polonez).

L

lacumiţ, s. m. — guvernator al unei provincii.

ladan, s. n. — un fel de stofă.

lagum, lagun, s. n — şanţ subteran pentru pus mine de aruncat în aer; mină.

láscav, adj. — prietenos, glumeţ.

lat, vb.: *au* ~ — au luat.

laz, s. m. (plur. *lazi)* — negustor originar din Asia Mică, de pe ţărmul Mării Negre, care făcea comerţ în ţările noastre.

lăduncă, s. f. — bidon.

leafă, s. f. — soldă, plată pentru serviciul militar.

leat, vezi *vălet.*

leav, s. m. — leah, polonez.

lefe, plur. lui *leafă,* s. f.: *l-au orânduit la* ~ — l-au trimis la sediul lefegiilor, spre a i se aplica pedeapsa hotărâtă de domn.

lefeciu, s. m. — lefegiu, soldat plătit, mercenar.

leftu, s. n. — bijuterie, giuvaer, medalion.

legat, adj. — paralizat prin vrăji sau farmece.

leventi, levinci (plur.; singularul neatestat în cronică), s. m. — marinari turci din marina de război, originari din Levant şi mai ales din Grecia.

libovnică, libovnic, adj. — amabil, prietenos.

limbă, s. f. — informator, spion; *a lua* sau *a prinde* ~ — a lua informaţii, a căpăta ştiri cu privire la situaţia, acţiunile etc. inamicului.

lin, s. n. — linişte, calm.

lipcan, lepcan, s. m. — tătar de la Hotin (originar din Lituania); soldat recrutat dintre tătarii de la Hotin.

liuter, s. m. — luteran.

logi, vb. — a lovi.

logofăt, s. m. — boier de rangul întâi — preşedinte, în lipsa domnului, al Divanului domnesc — care avea în sarcina sa întocmirea actelor oficiale şi totodată îndeplinea anumite funcţii judecătoreşti de ordin înalt; şef al cancelariei domneşti. Acesta era «marele logofăt» şi avea ca subalterni logofeţi de gradul al doilea şi al treilea.

loitră, s. f. — scară folosită la asaltul cetăţilor.

lume, s. f. — lumină.

M

madém, s. n. — metal, mină metaliferă (figurat).

majă, s. f. — căruţă de transportat peşte.

mansip, mansup, s. n. — slujbă, demnitate.

mascur, s. m. — porc.

maştehă, maştihă, s. f. — mamă vitregă.

mazâl, mazil, s. m. şi adj. — domn sau boier scos din funcţie; membru al categoriei sociale intermediare între boieri şi răzeşi (moşneni).

mazâli, vb. — a scoate din funcţie un domn sau un boier; *~e,* s. f. — mazilire.

mazilie, s. f. — mazilire.

măcat, s. n. — cuvertură de pat (folosită mai mult ca podoabă).

măraz, s. n. — necaz, supărare.

mărmuri, vb. — a înmărmuri.

mecet, s. n. — geamie, biserică turcească.

med, s. n. — hidromel, băutură făcută din miere fermentată.

medelnicer, s. m. — boier de rang inferior, care avea sarcina să toarne apă pe mâini domnului, când acesta se aşeza la masă.

mediiaturi, mediaturi, s. m. plur. (sing. neatestat în cronică) — mediatori.

mestecătură, vezi *amestecătură.*

mestii, s. m. plur. — meşi, ciorapi de piele fină colorată, peste care se puneau papucii (aceştia se scoteau la intrarea în casă).

meşterşug, s. n. — meşteşug: ~ *ui,* vb. — a mânui bine, cu meşteşug (o armă, un mijloc oarecare, un argument).

mezil, mezâl, s. n. — poştă (staţia şi tot ce aparţinea serviciului poştal).

mierţă, s. f. — măsură de capacitate pentru cereale (egală cu o jumătate de chilă moldovenească, adică 120 ocale).

mijloc, s. n. — mijlocire, intermediu.

mistui, vb. — a (se) ascunde.

mitarnic, adj. — care ia mită, venal.

mâlcom, adj. şi adv. — liniştit, domol, încet.

mândreţe, s. f. plur. — mândrie, fudulie.

mâneca, vb. — a se scula foarte devreme, înainte de a se face ziuă.

mânu (artic. *mânule),* pluralul lui *mână.*

mârzac, s. m. — nobil tătar, căpetenie tătărească.

mojic, mujic, s. m. — ţăran, om de jos.

mojicime, mujicime, s. f. — ţărănime.

mortasipíe, s. f. — taxă plătită la vânzarea mărfurilor, după măsură sau cu bucata.

moşan, s. m. — băştinaş, localnic.

moşie, s. f. — ţară, patrie; *a fi de* ~ (din) — a fi originar (din).

moştean (plur. *moşteni),* s. m. — moşan.

mucarè, s. f. — un fel de impozit.

muftíu, muftéu, s. m. — şeful religiei mahomedane.

mujicime, s. f. — ţărănime.

mulaleli, (plur. artic. de la *mulà),* s. m. — preot turc.

muncă, s. f. — chin, caznă, trudă.

munci, vb. — a chinui, a trudi.

musaíp, s. m. — om de încredere al monarhului.

N

nafacà, s. f. — salariu, pensie, întreţinere (în general).

năpastă, năpaste (termen fiscal), s. f. — dare excepţională, apăsătoare şi nedreaptă, impusă ţăranilor, învinuire nedreaptă; pacoste.

năsélnic, adj. — violent, brutal, crud.

nătreţ, s. n. — nutreţ.

năvod, s. n.: *au făcut ~ de oameni* — au trimis grupuri de oameni (să caute pe fugari).

nebun, adj. — care nu e bun.

negrijit, adj. — nepregătit.

nemesnic, s. m. — locţiitor.

nepărăsit, adv. — neîncetat, continuu.

nepriceştuit, adj. — neîmpărtăşit, fără împărtăşanie (înainte de moarte).

nescai, nescarivai, neşticavai, pron. nehot. — niscaiva.

nestătător, adj. — nestatornic.

netocmai, adv. — necum, darămite.

nevoitor, adj. — care se osteneşte pentru ceva sau cineva, care îşi dă osteneală.

ni... ni, conj. — când... când.

nicăiuri, necăiuri, adv. — nicăieri.

nime, nimi, pron. nehot. negativ — nimeni.

noajă, s. f. — haită (de fiare).

nohai, s. m. (plur.) — trib tătăresc, originar din regiunea Donului.

oarece, adv. — puţin, puţintel, întrucâtva.

obadă, s. f. — cătuşă de lemn cu care se legau, la glezne, picioarele robilor, prizonierilor, arestaţilor; *a pune (a da) în obedzi pe* cineva — a pune (cuiva) cătuşele.

oblici, vb. — a simţi, a afla, a descoperi.

oboroc, s. n. — tain, lucruri de mâncare (date oaspeţilor acasă).

obuz, oboz, s. n. — tabără militară (în vreme de război), lagăr.

ocaz, vezi *ucaz.*

ócină, s. f. — pământ moştenit din generaţie în generaţie sau stăpânit din moşi-strămoşi.

ocóp, s. n. — şanţ de apărare (pe câmpul de luptă).

oficer, s. m. — ofiţer.

olac, s. n. — curier, poştă; *cal de ~* — cal de poştă (de obicei rechiziţionat); *de~,* loc. adv. — repede, grabnic, în grabă; *a umbla de ~* — a umbla foarte repede; *a răpedzi de ~* — a trimite în grabă mare.

olat, s. n. — ţinutul din jurul unei cetăţi, al unui târg, regiune.

olecăi, vb. refl. — a se văita.

oltar, s. n. — altar.

om, s. m. cu sens colectiv: *atâta ~* — atâta mulţime de oameni.

omenesc, adj. — care aparţine oamenilor de rând, ţăranilor, opus lui *boieresc* şi *domnesc: sate omeneşti.*

omilénic, adj. — milos, binevoitor, omenos.

orânduială, s. f. — dare, impozit.

ordă, orde, ordie, urdie, s. f. — armată (turcească sau tătărească).

ort, s. m. — monedă de valoare mică (un sfert dintr-un piastru, adică zece parale).

osebi, adv. — aparte, separat; în loc. adv. *~ de* — afară de, pe lângă; cf. mai sus *deusebi¥.*

oşti, vb. refl. — a se lupta, a purta războaie.

oştire s. f. — războaie; *a avè ~* — a fi în războaie (cu cineva); *a face ~* — a face războaie.

otac, s. n. — lagăr, tabără.

oturac, s. n. — popas (mai îndelungat).

P

paharnic, s. m. — boier de Divan, care, la mese mari, turna vin în primul pahar al domnului, după ce mai întâi gusta el însuşi vinul. Acesta era «marele paharnic». În subordinea lui se găseau, având aceeaşi slujbă, paharnici de gradul al doilea şi al treilea.

palancă, pălancă, s. f. — întăritură din trunchiuri de copaci sau din pari înfipţi în pământ.

palmă, s. f.: *a-şi da palme cu cineva* — a se lupta, a se războaie, a se bate (în luptă).

pas, vb: *~ să ţi-o plătească* — du-te să ţi-o plătească.

paşte, vb.: *ş-au păscut prilejul* — au pândit prilejul.

până, în loc. adv. — până (până).

părcan, s. n. (plur. *părcane)* — întăritură făcută din pari şi scânduri.

părincu, s. n. — păring, mei.

păscui, vb. — a serba Paştele.

păşie, s. f. — demnitatea unui paşă; provincie guvernată de un paşă.

pătaşcă, s. f. — targă.

pătimaş, s. m. — om care suferă; *~ de rău* — cel care suferă (pe nedrept), care este lovit în interesele lui.

pecete, s. f. — hârtie pecetluită în care se arată ce impozit are de plătit fiecare contribuabil.

pecetluit, s. n. — (plur. *~uri)* — pecete.

pecetluţe, s. f. (apare numai plur. *pecetluţele)* — pecete.

pelivan, peilivan, s. m. — saltimbanc, acrobat.

pelivănie, s. f. — reprezentaţie dată de pelivani.

pementean, s. m. (plur. *pementeni)* — pământean.

perifan, adj. — vestit, celebru.

pilă, s. f. — chilă.

pisar coronie, s. m. — secretar al coroanei, al regelui (la poloni).

pistreală, s. f. (plur. *pistrele*) — distanţă egală cu o aruncătură de săgeata.

pitrop, vezi *epitrop.*

pizmătar, s. m. şi adj. — pizmaş.

pâine, pâne, s. f. — grâne, cereale.

pârcălab, s. m. — căpitan de ţinut.

pârcălăbie, s. f. — slujba unui pârcălab.

pláhie, s. f. — plavie, lemne şi crengi, amestecate cu pământ, care plutesc pe o apă curgătoare.

plean, s. n. — pradă de războiu.

poală (plur. *poale*), vezi *aprinde.*

poate-fi, loc. adv. — poate.

pobedi, vb. — a birui, a învinge.

podán, adj. — supus; clăcaş.

podghiaz, poghiaz, s. n. — incursiune (în ţară străină), de obicei cu scopul de a prăda.

pòdvoadă, s. f. (plur. *podvodzi*) — încărcătură, transport cu carul, făcut de ţărani, în mod gratuit, pentru domn, pentru boieri, pentru oastea turcească.

pofală, pohvală, s. f. (plur. *pofăli*) — strălucire, fast, pompă.

pogonărit, s. n. — impozit pe vii.

pohod, s. n. — marş.

pohvală, vezi *pofală.*

poiede, s. f. — mulţime mare de oameni sau de animale.

pol, adj. invar. — jumătate.

polc, s. n. — regiment.

polcovnic, s. m. — colonel.

polimar¥, s. n. — cerdac, balcon.

politici, vb. — a aranja treburile, a pune la cale.

politíe, s. f. — atitudine, purtare cuviincioasă.

pomăzanic, s. m. — (domn al ţării) uns al lui Dumnezeu.

pont, s. n. — punct, articol sau dispoziţie într-un tratat, într-o învoială etc.; fapt, pasaj, amănunt.

poprealã, s. f. — arest (la domiciliu), detenţiune.

poroc ¥nic, poruc ¥nic, poruşnic, s. m. — locotenent.

postelnic, s. m. — boier de rang mare, care îndeplinea funcţia de mareşal al curţii domneşti.

postrig, s. n. — origine sau provenienţă socială, rang.

potronic, s. m. — monedă de origine poloneză, cu valoare variabilă: 10 bani, 6 bani, 5 parale.

povodnicŭ, s. m. — cai purtat de căpăstru.

pozvol, s. n. — permisiune, voie: *a da* ~ — a permite.

pozvoli, vb. — a permite: *l-au* ~ *t să...* — i-au permis să...

pozvosi, vb. — a sprijini, a ajuta.

prag, s. n.: ~ *urile Niprului* — cataractă.

prepune, vb. — a bănui.

prepus, s. n. — bănuială.

price, s. f. — ceartă, discuţie vie; *a da cu ~a* — a face caz de ceva; *a sta cu ~a* — a se împotrivi.

prici, vb. refl. — a se certa.

pricistui, vb. refl. — a se împărtăşi.

prínţip, prínţep, s. m. — principe, prinţ.

pripeleac, prepeleac, s. n. — scară întrebuinţală la asaltul unei cetăţi, constând dintr-un stâlp în care se înfigeau de o parte şi de alta cuie lungi de lemn; stâlp lung şi gros, fixat în pământ, cu braţe (ramuri) din loc în loc, de care se spânzurau cei condamnaţi la moarte.

prisăcărit, s. n. — impozit pe stupi.

prisne, adj.: ~ *de argint* — pur, neamestecat.

privantu, privant, s. n. — provizii pentru armată.

probozi, vb. — a certa aspru, a ocărî.

proci (cuvânt slav): *i* ~ — şi aşa mai departe.

prost, adj. — simplu.

protivi, vb. refl. — a se potrivi cuiva, a se lăsa influenţat de el.

puhă, s. f. — bici mare.

puiurdi, vezi *buiurdi.*

puşcă, s. f. — tun; ~ *de apă* — tulumbă, furtun.

putincios, adj. — puternic, capabil.

R

rachieriţă, s. f. — fabricantă sau negustoriţă de rachiu.

raft, s. f. (plur. *rafturi)* — harnaşament de lux al calului de călărie.

raiè, s. f. — ţinut sau oraş întărit, aflat sub stăpânire turcească şi locuit de nemahomedani.

rădica, vb. (despre impozite) — a desfiinţa (în total sau în parte).

rădicătură, s. f. — înlesnire, uşurare, scutire (în materie de impozite).

rădvan, s. n. — trăsură mare de lux închisă sau acoperită.

rămas, adj.: a da ~ (pe cineva) — a declara vinovat, a condamna (la judecată); *carte de* ~ — hotărâre judecătorească de condamnare.

răntuna, vb. — a răsturna, a da la o parte rostogolind.

răsări, vb. refl. — a se pierde (despre lucruri), a se rătăci.

răschira, răşchira, vb. — a răsfira, a împrăştia.

răspundé(n)ţie, corăspundenţie, s. f. — corespondenţă.

răsură, s. f. — impozit suplimentar folosit pentru plata slujbaşilor.

rătui, vb. — a scăpa pe cineva dintr-o situaţie grea.

răvaş, s. n. — scrisoare, petiţie.

răzădent, s. m. — locţiitor.

război, vb. refl. — a se îmbolnăvi.

răzbun, s. n. — linişte, pace; *a da* ~ — a da pace.

recipospolită, recepospolită, s. f. — curtea sau suita regelui polon, consiliul suprem al statului polonez.

re¥mentar, ră(¥)mentar, rementar¥u, rămentar, s. m. — comandant de regiment, colonel (la poloni).

rocmistru, rohmistru, s. m. — căpitan de cavalerie (la poloni ş.a.)

rumse, rumseră, rumtu etc. — rupse, rupseră, rupt etc.

rumtă, ruptă, s. f. — impozit personal al cărui cuantum varia după criterii mai mult ori mai puţin subiective.

rusfeturi, s. n. plur. (sing. *rusfet* neatestat în cronică) — corp de ostaşi; corporaţie, breaslă.

S

sacáluş, s. n. — un fel de tun mic.

saivan, s. n. — cort deschis.

salt, adj. invar., adv. — singur, fără trupe, fără însoţitori; numai.

samiş, adj. — atent, exigent în chestiuni băneşti.

samoderjávie, s. f. — conducere, putere autocrată.

samodérjeţ ŭ, s. m. — autocrat.

saragè, s. m. (plur. *saragele*) — soldat neregulat (la turci şi la români).

saraiu, s. n. — palatul sultanului sau al unui înalt demnitar turc.

sarascherlâc, s. n. — comandamentul unei armate turceşti.

saraschertĭ, s. m. — comandant suprem al unei armate turceşti; ministru de război la turci.

satarele, s. f. plur. (sing. *satarà* neatestat în cronică) — impozit pus samovolnic o singură dată.

săcrii, săcrei, s. n. plur. — lăzi, cutii.

săim, seim, s. n. — adunare constituită, dietă, parlament (la poloni ş. a.).

sălihtar, vezi *silehtar.*

sălişte, s. f. — teritoriul unui fost sat, vatra satului.

săninat, adj. — serenisim (titlu de onoare al principilor, acordat de Petru I lui Dimitrie Cantemir).

sărdar, serdar, s. m. — rang boieresc militar (comandant al trupelor care apărau graniţa Moldovei dinspre tătari).

scaon, scaun, s. n. — tronul domnesc.

scăpat, adj. — scăpătat, sărăcit.

schimì-agà, s. m. — reprezentant al Porţii otomane având sarcina să instaleze pe domnul nou numit.

schivernisală, s. f. — chiverniseală.

schivernisi, vb. — a chivernisi.

sconcenie, s. f.: *i-au venit ~* — s-a sfârşit, a murit.

scópos, s. n. — intenţie, tratament, mod de a se purta.

scutelnic, adj. — scutit de anumite impozite către stat în favoarea boierului, stăpân al scutelnicului respectiv.

seimeni, să(i)meni, si(i)meni, s. m. plur. (sing. neatestat în cronică) — corp de ostaşi mercenari, care alcătuiau garda curţii domneşti.

sfed, vezi *şved.*

sfete(i), sfetâi, sfeti(i), — cuvânt slav, sinonim cu sfânt (apare numai înaintea numelor de sfinţi).

sigeată, s. f. — săgeată.

silehtar, sălih(u)tar, s. m. — mareşalul curţii (la turci).

simăţ (femin. simaţă), adj. — semeţ.

simcelat, adj. — ascuţit.

sin, vezi *sân.*

sindighistru, s. m. — soldat (în armata turcească).

sineţe, s. f. şi n. plur. (sing. atestat sub forma *sâneţ ă)* — puşcă cu cremene.

singeac, s. n. — steag (una dintre insignele puterii domneşti).

sirgui, vb. — a sili, a constrânge.

sirmă, s. f. — (plur. *sirme)* — fireturi (ca podoabă a îmbrăcămintei militarilor şi a harnaşamentului cailor).

sirmè, s. f. — avere, proprietate.

sâială, s. f. — sfială.

sân, sin, s. m. — fiu (apare totdeauna între două nume personale).

sleit, adj. *(drugi de aur sleiţi)* — topit şi după aceea turnat.

slim, s. n. — adunare obştească la tătari; dezbatere, discuţie.

sliz, s. m. — obiect de îmbrăcăminte.

slobodzâe, s. f. — sat înfiinţat cu oameni aduşi din alte părţi şi scutiţi, în total sau în parte, de plata impozitelor; *cărţi de slobodzâi* — autorizaţii date de domn pentru întemeierea slobozиilor.

slujitor, s. m. — soldat;

slujitoresc, adj. — de soldat, milităresc.

sminteală, s. f. — pagubă, daună, tulburare, stingherеală.

sminti, vb. — a scoate, a mişca din loc; a face rău, a provoca pagubă, a dăuna cuiva.

sobol, s. m. — samur, blană de samur.

socoti, vb. — a ţine seamă de, a lua în consideraţie.

soltar, s. n. (atestat numai la plur.) — variantă, necunoscută din alte texte, a lui *cioltar* — pătură de postav sau de alt material, împodobită cu diverse cusături, care se punea pe spinarea calului sub şa; valtrap.

sorbitoriu, adj. — setos (de sânge).

sotnic, s. m. — căpitan de cazaci, comandant al unui grup de o sută de oameni, sutaş, hotnog.

soţâe, s. f. — tovarăş.

spahii, spafii, s. m. plur. (sing. neatestat în cronică) — cavalerist turc.

sparge, vb. — a risipi, a împrăştia.

spătar, s. m. — boier care purta spata (sabia) domnului, în urma acestuia, la ceremonii.

spătari, vb. — a îndeplini funcţia de spătar.

spijă, s. f. — tuci, fontă.

spârcui, vb. — a risipi, a împrăştia.

spogârniceală, s. f. — cataramă.

sprejini, sprejâni, vb. — a sprijini; a rezista, a ţine piept duşmanului.

sprintin, adj.: *oaste ~ă* — oaste uşor înarmată.

sta, vb. — a stărui.

stare, s. f.: *din singură ~ a locului* — din natura însăşi a locului.

stároste, s. m. — căpitan sau comandant al unui oraş, al unui ţinut.

stărostíe, stărostéie, s. f. — căpitănia unui oraş sau a unui ţinut.

steag, s. n. — unitate militară care avea un steag al ei şi corespundea, aproximativ, unei companii sau unui escadron de astăzi; *banii ~ului* — impozit cu care se acopereau cheltuielile prilejuite de instalarea în scaun a domnului (acesta primea de la sultan steagul de învestitură).

stolit, adj. — (despre soldaţi) aşezat în ordine de bătaie.

stolíţă, s. f. — capitală (în Rusia).

stolnic, s. m. — boier care avea drept sarcină supravegherea bucătăriei domneşti şi servea la masa domnului în zilele de sărbătoare.

strajnic corunnii, s. m. — administrator al coroanei, al regelui (la poloni).

strămurare, s. f. — nuia sau băţ ascuţit la vârf cu care se îndeamnă vitele la tras plugul, carul etc.

streina, vb. refl. — a se înstrăina.

streleţi, s. m. plur. (sing. neatestat în cronică) — vânători militari, arcaşi.

strânsoare, s. f. — constrângere, apăsare, necaz, supărare, nevoie, tortură.

subaşi, s. m. plur. (sing. neatestat în cronică) — agenţi de poliţie, poliţişti turci.

sucman, s. n. — suman.

suleiman, s. n. — dresuri pentru faţă.

sulemenit, adj.: *pace ~ă* — pace nesinceră.

sulger, s. m. — boier care îngrijea de aprovizionarea cu carne a curţii şi a armatei.

sulgerie, s. f. — funcţia unui sulger.

supăr, s. n. — supărare.

supăra, vb. tranz. refl. intranz. — a chinui, a trudi, a căzni; — a se sătura, a se plictisi, a-i fi lehamite.

supune, vb. — a pune dedesubt, a ascunde.

surguci, s. n. — podoabă a căciulii, işlicului sau gugiumanului domnului făcută din pene rare bătute cu pietre scumpe.

surlă, s. f. — un fel de fluier având la unul din capete o deschizătură conică largă.

sveti, svetii, vezi *sfete.*

Ş

şahmarand, s. n. — stofă ţesută cu aur şi argint, brocart.

şalvír, s. m. — înşelător, mincinos; ~ *cu doaă feţe* — talger cu două feţe.

şarvanè, s. f. (atestat în cronică numai la plural: *şarvanele)* — haină pe care o purtau mai ales aprozii şi copiii de casă ai domnitorului.

şeică, şăică, s. f. — luntre.

şendilit, adj. — şindrilit.

şenlicŭ, s. n. — manifestaţie publică de bucurie, cu salve de puşti şi de tunuri.

şerim, şirim, s. m. — funcţie sau rang la tătari.

şfed, vezi *şved.*

şfert, cɣfert, cɣvert, s. n. — impozit plătit trimestrial, a patra parte din impozit.

şigaci, adj. — glumeţ, şăgalnic.

şipuri, vb. refl. — a se furişa, a se strecura.

şl(e)ah, şle(a)v, s. n. — drum bătut de care şi de oameni; drumul pe care mergeau de obicei armatele.

şleahtă, s. f. — nobilime (la polonezi şi la ruşi).

şlic, s. n. — căciulă de blană de samur, purtată de domn şi de soţia lui, iar mai târziu şi de boieri.

şpagă, s. f. — sabie.

şved, şfed, sfed, cɣfed, s. m. — suedez;

şvedzescu, sfedzescu, adj. — suedez.

T

tábie, s. f. — întăritură, redută.

taină, s. f. — loc ascuns, cameră secretă.

talhâşŭ, s. n. — raport întocmit de vizir pentru numirea sau înlocuirea unui domn.

tambură, s. f. — un fel de mandolină.

tăfţi, s. f. plur. (sing. *taftă,* neatestat în cronică) — mătase fină şi moale.

tălhăret, s. m. — bandă de tâlhari.

tălpiz, adj. — viclean, intrigant.

tălpiz(l)âc, s. n. — viclenie, intrigă.

tefericíe, s. f. — petrecere, distracţie.

temiială, s. f. — temei, început, cauză.

teptil, adv. — schimbat de haine spre a nu fi recunoscut, travestit.

terdzâman, tărziman, s. m. — dragoman, interpret la Poartă (şi la misiunile diplomatice străine din Constantinopol).

testament, s. n. — dispoziţie privitoare la cler, dată de domn în înţelegere cu capul bisericii.

ticăit, adj. — ticălos, mizerabil.

tij(¥), adv. — de asemenea, la fel.

tinde, vb. — a întinde.

títluş, titŭ, s. n. — titlu.

títor, s. m. — ctitor.

tâlni, vb. — a întâlni.

tocmi, vb. tranz. — a repara, a restaura; a cădea de acord, a se înţelege.

tretii, treti (cuvânt slav. redat adesea prin cifra 3) — al treilea; ~ *logofăt* — logofăt de rangul al III-lea.

trezvi, vb. refl. — a se trezi.

trâmbicer, s. m. — trâmbiţaş.

tui, s. n. — steag făcut din (sau împodobit cu) cozi de cal alb, semn al puterii celui care îl primea.

tultu, tult, s. m. — monedă cu valoare variabilă (între $22^1/_2$ şi 10 parale).

tuneric, s. n. — întuneric.

tvorebnic, s. m. — curtean, boier, nobil.

Ţ

ţară, s. f. — popor, oameni, lume, ţăranii (în opoziţie cu boierii).

ţărămonie, s. f. — ceremonie.

ţărănie, s. f. — ţărănime (opus lui *boierie* — boierime).

ţărmuros, adj. — cu maluri abrupte.

ţigănărit, s. n. — impozit pe ţiganii robi.

U

ucaz, ocaz, s. n. — ordin, decret.

ucis, s. n. — omor, ucidere.

ughiu, s. m. — (prescurtat *ug)* galben unguresc, monedă de aur.

uliţă, s. f.: *a da pe ~* — a da în vileag, a purta pe străzi (pe cineva drept pedeapsă).

umbe, vezi *îmbi.*

umblătoare, s. f. — latrină.

unu, una, num.: *a fi tot ~* — a fi uniţi.

urdie, vezi *ordă.*

urşinic, s. n. — stofă scumpă de mătase.

uşér, s. m. — un fel de slujbaş al curţii domneşti, cu rang boieresc. La Grigore Ureche găsim următorul pasaj, care ne înlesneşte înţelegerea sensului acestui cuvânt: « uşer mare, purtător de grijă tuturor solilor şi tălmaci striinilor la giudeţ».

V

va — vrea.

val, s. n.: *era prè în ~* — era prea tulburat, prea agitat, prea frământat; *a da ~* — a năvăli, a ataca vijelios.

vartă, s. f. (plur. vărţi) — pază, strajă, locul unde stă straja.

várvar, s. m. — om rău, brutal.

văcăret, s. n. — impozit pe vite.

vădrărit, s. n. — impozit pe vii.

văduoiu, văduvoiu, s. m. — văduv.

vălet, vele(a)t, (v)leat, s. n. — an (când e vorba de date cronologice).

văs'că, loc. adv. — pesemne, se pare, doar.

vătăman, s. m. — ajutorul vornicului la încasarea dărilor.

văznosi, vb. refl. — a se îngâmfa, a se fuduli.

vechi, vb. — a învechi.

vecin, s. m. — iobag, rumân.

vedeală: în ~, loc. adv. — vizibil, pe faţă.

vedi, vb. refl. — a ieşi la iveală, a se da pe faţă.

veghea, vb.: *a ~ voia cuiva* — a favoriza pe cineva, a-i ţine partea.

vel, ca determinare pe lângă *boier* şi pe lângă anumite titluri boiereşti, cu sensul de *mare;* (stă uneori şi după cuvântul pe care-l determină: *boier-vel, boierie-vel); -agă; -armaş; -ban; -căpitan; -clucer; -comis; -jicnicer; -logofăt; -medelnicer; -pă-harnic; -postelnic; -spătar; -stolnic; -uşer; -visternic; -vornic.*

venitic, s. m. — veneţian.

vicol, s. n. — viscol.

vistiernic, visternic, s. m. — boier de divan, care administra veniturile băneşti ale domnului şi ale ţării;

visternicie, s. f. — slujba vistiernicului.

viţ(¥), — veţi, pers. a II-a plur. indic. prezent de la auxiliarul *a vrea.*

vârtej, s. n. — un fel de macara, scripete.

voievoda, s. m. — guvernator de provincie (în Polonia); domn (în ţările româneşti).

vólnic, adj. — liber, independent.

volnicie, s. f. — libertate, independenţă.

vornic, s. m. — boier de rangul întâi. Erau doi mari vornici, unul al Ţării de Jos, altul al Ţării de Sus; locţiitori judecătoreşti (la început şi militari) ai domnului.

vornicel, s. m. — subaltern al marelui vornic.

Z

zacingui, vb. — a strânge, a aduna.

zacúţii, s. f. plur. (sing. neatestat în cronică) — posturi de pază, străji.

zaharà, s. f. — provizii, hrană pentru oamenii şi animalele unei armate în vreme de război.

zaman, s. n. *(a-i veni cuiva ~ul)* — prilej, ocazie.

zamcă, s. f. — întăritură, fortăreaţă.

zapcii, vb. — a executa (pe contribuabili), a încasa dările scadente.

zapciilâc, zapceitură, s. n. — execuţie, împlinire a dărilor.

zapcíu, s. m. — cel ce execută un ordin (militar, fiscal etc.); *a sta ~* — a supraveghea (şi totodată a zori) executarea ordinului.

zápis, s. n. — act, înscris.

zapt, s. n. — stăpânire, posesie; *a face ~* (ceva) — a lua (ceva) în stăpânire.

zasluga, s. f. — răsplată băneasc㠖

zavistnic, zavisnic, adj. — invidios, răutăcios.

zăhăi, vb. — a necăji.

zămculiţă, formă diminutivă a lui *zamcă.*

zăticni, vb. — a tulbura, a stingheri, a sâcâi.

zeefet, s. n. — ospăţ, chef.

zlobív, adj. — rău, răutăcios.

zlot, s. m. — monedă cu valoare variabilă (în pasajul respectiv, mai puţin de un leu).

zlotaş, s. m. — slujbaş care încasa dările.

zlotărie, s. f. — încasarea dărilor.

zorbà, s. f. — răscoală, revoltă.

zorbalâc, s. n. — răscoală, revoltă.

zvoncic, s. n. — zorbà.

REFERINŢE CRITICE

Cugetarea ascuţită şi puţintel sceptică pe care o găsim în proverbe, expresia colorată şi plastică, alternanţa de zâmbet şi tristeţă, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, le găsim în cel dintâi povestitor artist al nostru, Ion Neculce — care nu e un mare cărturar, cum au fost Costineştii, şi care vorbeşte ca un răzăş sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuşi. În marginile limbii simple şi înţelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseţi artistice. *Letopiseţul* său mi-i carte de căpătâi — şi de câte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare. [...]

De la Ion Neculce şi până la Creangă a curs vreme îndelungată: aproape două veacuri. Şi în unul şi în altul simţesc însă sufletul cel veşnic al neamului. Şi la unul şi la altul găsesc caracterele specifice ale poporului nostru. Şi unul şi altul au înflorit pe aceste plaiuri şi au scos la soare vechile comori. Amândoi au făcut parte din acea familie de oameni rari şi ciudaţi care ies din când în când de pe drumurile obşteşti şi se răzleţesc cântând, cu ochii spre cer. Ca şi ei, odinioară, câte un păstor necărturar se înălţa pe aripi de gânduri şi de visuri, cântând sfios frumuseţa veşnic schimbătoarelor lucruri şi jalea scurtei şi trecătoarei vieţi. Aici e panteonul meu literar, simplu şi rustic, fără podoabe, ca natura, însă măreţ ca şi dânsa. Simţindu-mă al acestui popor şi al trecutului şi ucenic al acestor mari înaintaşi, le închin lor clipa solemnă de acum, în care o adunare aşa de aleasă pe ei îi cinsteşte în umila mea operă.

MIHAIL SADOVEANU, *Poezia populară*. Discurs rostit în şedinţă solemnă la 9 iunie 1923, Academia Română.

Arta este una prin prieteşug, însă diversă prin conţinut şi suflet.

Romanul francez, cu subiect *el-ea* şi *al treilea,* e în general operă de analiză şi de fineţă. Cu totul altceva e romanul englez. M-me de La Fayette şi George Elliot stau la doi poli opuşi. Leopardi, Musset, Heine şi Eminescu reprezintă feţe cu totul deosibite ale artei eterne. Acel suflu de lirism fierbinte pe care îl găsim într-o baladă unică în toate literaturile, cum e "Miorița", e una din notele distincte ale literaturii noastre. Tinereţea şi frăgezimea primitivă a literaturii noastre populare nu se putea să nu pătrundă în literatura noastră cultă şi să nu-i imprime, prin aceasta, caracter. Din acest izvor a băut Eminescu; din el purcede Creangă; otrava aceasta dulce o constatăm şi într-un scriitor de istorie cum a fost Ion Neculce. Firea noastră balansează între contemplaţie orientală, ironie, entuziasm liric. Lenea noastră, lipsa noastră de tenacitate, de disciplină, avânturile noastre în gol, capacităţile de jertfă, blândeţa şi toleranţa noastră, toate ies din aceeaşi picătură în plus cu care Dumnezeu a dozat seminţia noastră.

Răsfoind paginile lui Ion Neculce, îl vom găsi artist subt acest aspect anumit. [...] Fără acel mediu prielnic, şi excitant, aş putea zice, fără pildele eroice ale lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, Ion Neculce ar fi rămas mort şi nevalorificat, cum, fără îndoială, s-a întâmplat de multe ori la noi, în lungul vremurilor de restrişte prin care a trecut acest popor. [...]

Aceeaşi simplicitate, aceeaşi naturaleţă, aceeaşi putere de expresie, care fac din Ion Neculce cel dintâi povestitor artist al nostru. Ca şi poezia populară, opera lui Ion Neculce nu este îndestul de bine cunoscută şi îndeajuns preţuită. Ca şi poezia populară, paginile frumoase ale lui Neculce trebuie să fie un îndreptar pentru toţi acei care ţin, în ţara noastră, un condei în mână. Istoria trecutului nostru Neculce a avut-o "scrisă în inima lui", cum singur zice.

Ca să fim şi noi, ca el, ai neamului nostru, trebuie să ţinem neîntrerupt legătura cu tot ce-i caracteristic şi frumos în trecutul nostru literar, cu izvoarele vii. Să ne începem ucenicia literară de la popor şi de la dumnealui Ion Neculce, biv-vel-vornic în Ţara-de-sus.

MIHAIL SADOVEANU, *Ion Neculce, scriitor artist,* Focşani, 1936.

Odată ce Ureche a făcut cronica lui, Miron Costin şi toţi ceilalţi cari se vor perinda vor sta supt influenţa acestei cronici, şi, la rândul lui, Neculce a suferit-o.

Dar la Neculce sunt de observat încă două lucruri. El s-a întâlnit cu ruşii şi a trebuit să treacă în Rusia, să se găsească în mijlocul societăţii ruseşti, care ţin să observ acest lucru, mai ales faţă de anumite păreri exprimate de scriitori mai tineri, cari în această privinţă hotărât că greşesc — nu-i plăcea fiindcă era prea mult strânsă într-un fel de disciplină de cazarmă, greoaie, care pentru dânsul, moldovean deprins a trăi şi a vorbi oarecum liber, era o suferinţă de fiecare moment. Şi această judecată o întâlnim, de altfel, şi într-un raport al unui saxon venit în Muntenia pe la 1690: dorinţa lui Petru cel Mare de a câştiga pe munteni nu poate avea sfârşit rodnic, crede el, pentru că era "ein Herr allzu streger Disciplin", "un om de o disciplină prea strânsă". Dar Neculce mai spune şi altceva: lui nu-i place Rusia pentru că nu sunt cărturari, pentru că, am zice azi, oamenii de acolo nu au preocupaţii intelectuale. Petru credea că face o revoluţie atunci când silea pe orice rus să umble proaspăt bărbierit, ori ca fiecare să cetească aritmetica lui. Dar, când, prin măsuri oficiale, cu jandarmul şi soldaţii sileşti o naţie să înveţe ce este aritmetica, îşi poate închipui oricine că acolo nu este prea multă intelectualitate.

În societatea aceasta, dacă nu a găsit intelectualitate, Necule a găsit totuşi altceva: a găsit *un orizont politic care nu era în Moldova.* Rusia avea ambiţii în toate părţile, ambiţii de putere mare, şi la Ion Neculce, într-o anumită fază a lui, se vede o necontenită privire asupra împrejurărilor de aiurea, care constituiau deci pentru el un nou izvor de informaţie pe care desigur nu l-ar fi avut altfel.

La o parte de povestirea însăşi, prinsă în anumite limite cronologice, fără nici un fel de pretenţie cronicarul adauge un capitol de istoria românilor în ceea ce numeşte *O samă de cuvinte.* Originea acestor delicioase scene o cunoaştem; sunt legende pe care le culege Neculce. Simţul poeziei populare a putut fi pierdut în vremea în care scria el şi poezia să fi trecut în proză. Se poate pune astfel, la noi, cu prilejul lui Neculce, întreaga discuţie care s-a pus cu privire la povestirile despre regii franci din cronica lui Grégoire de Tours,

singura prin care cunoaştem pe Merovingieni: cuprinde ea legende care fuseseră cândva cântece populare, ceea ce după părerea germaniştilor ar duce la concluzia că trebuie să vedem o origine germanică a cântecului popular însuşi, ori au fost de la început numai simple legende?

Dar Neculce, indiferent de caracterul plin de ispite literare al acestor povestiri, nu le amestecă niciodată cu realitatea; el le pune de o parte şi face o deosebire între legendă şi istorie, ceea ce nu s-ar fi întâmplat la un om care ar fi avut mai puţin simţ critic. El vede că aici nu este adevărul istoric, dar cu toate acestea le cuprinde lângă cronică întocmai ca şi Stolnicul Cantacuzino, care spune că istoria trebuie să întrebuinţeze şi cântecele bătrâneşti şi legendele din popor. E aceeaşi stare de spirit şi la unul şi la celalt, numai cât unul prelucrează acest material istoric, celalt nu se ocupă de acesta, ci, pur şi simplu, pare a spune: iată, când veţi scrie istoria ţării, vă pun la dispoziţie un material care nu trebuie să se piardă.

Acelaşi orizont occidental, cu un amestec care la Neculce nu se întâlneşte, căci el înţelege să scrie numai moldoveneşte, fără a introduce cuvinte străine, fără a latiniza, se întâlneşte şi în opera istorică a lui Radu Popescu, din Ilfov, marele duşman în scris al lui Şerban Cantacuzino. E un cronicar politic deosebit de interesant, fiindcă, de o parte, în felul cum povesteşte el în memoriile lui, se apropie de Miron Costin şi de Neculce, dar, în acelaşi timp, sau, mai bine zis, într-un anume moment din dezvoltarea scrisului său, el este şi un martor al vremurilor sale, spuind lucruri pe care le-a săvârşit şi el însuşi.

NICOLAE IORGA, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică,* Ediţie îngrijită, note şi indici de Rodica Rotaru, Prefaţă de Ion Rotaru, Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 96–98.

Cele mai strălucite pagini literare în tot cursul literaturii noastre vechi le-a scris Ion Neculce. […]

Dacă am vrea să facem o paralelă între ceilalţi cronicari şi Neculce, atunci cel mai apropiat de el în felul de a povesti e Radu Popescu, care, întocmai ca Neculce, iubeşte amănuntele, îi place să descrie

situaţiile în culori vii, cu un cuvânt îi place să povestească. Şi unul şi altul rămâne personal de la un capăt la altul al cronicii sale. Dar ce deosebire între sufletul curat, între simţul de dreptate şi spiritul aristocrat al lui Neculce, şi firea pornită spre ură şi nedreptate ori lipsa de caracter şi de cultură sufletească a parvenitului Popescu, care scrie ca să-şi răzbune sau să-şi facă mână bună la cei de sus! În privinţa firii sale, Neculce se aseamănă cu Grigore Ureche şi cu Miron Costin, cu acei boieri cu iubire de ţară ori cu patriotism cald, care iau pana în mână pentru ca să nu se uite trecutul neamului moldovenesc. Neculce nu are în măsură tot atât de mare cu logofătul Miron discernământul istoric şi mai ales, e mai puţin erudit decât Nicolae Costin, de care se deosebeşte mai mult. Cultura lui nu întrecea pe aceea a boierilor de pe timpul său; latineşte probabil că nu ştia. Dar aceste cunoştinţe nici nu le credea necesare şi simţea o repulsiune firească faţă de citaţiile din autori străini. În Prefaţa sa ne spune că şi-a scris letopiseţul până la Duca cel bătrân "de pe neşte izvoade ce au aflat pe la unii şi alţii, dar mai ales "din auzitele celor bătrâni boieri", "iară de la Duca Vodă cel bătrân înainte, până unde s-a vedea, la domnia lui Ion Vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nimărui, ce au scris singur, dintru a sa ştiinţă, cât s-au tâmplat de au fost în viaţa sa. Nu i-au mai trebuit istoric străin să citească şi să scrie, căci au fost scrise în inima sa".

Totuşi respectul său pentru istoriografie şi pentru istoricii eruditi îl face să renunţe un moment la felul lui de a scrie care-i convenea lui mai mult. Acest scriitor, care înainte de toate era un povestitor, ar fi dorit să împodobească letopiseţul ţării sale cu legendele atât de interesante care circulau pe atunci din gură în gură. Scriitorul deprins a spune totdeauna cuvântul potrivit spre a invia pe un mort scump din istoria ţării sale, găsea în aceste elemente tradiţionale, povestite de bătrâni şi cântate de popor, nota caldă, trăsăturile caracteristice care ar fi dat povestirii sale asupra vremurilor de demult plasticitatea naraţiunii evenimentelor contemporane. Dacă ar fi fost fără premergători, Neculce ar fi plăsmuit desigur din aceste amintiri tradiţionale o istorie vie şi literară a neamului său. Dar citind scrierile celorlalţi, şi mai ales ale lui Miron Costin, el observă asprimea cu care judeca acesta "basnele şi scorniturile" lui Eustratie Logofătul,

Simion Dascălul şi Misail Călugărul. Afară de aceea, el rămase oarecum nedumerit văzând că Miron Costin, care desigur cunoştea şi el aceste tradiţiuni, nu le-a dat nici o însemnătate.

De aceea Neculce părăseşte planul de a-şi împodobi letopiseţul cu ele; dar era prea mult un om de gust, era un prea mare artist, ca să renunţe cu totul la ele. [...]

Astfel Neculce pune, ca un fel de introducere la *Letopiseţul Ţării Moldovei* acea *Samă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseţe nu sunt scrise,* în care el ne-a păstrat ştiri preţioase despre vremile apuse. Peste 200 de ani, poeţii noştri mari şi-au scos din ele motivele celor mai frumoase poezii epice româneşti. De aici a luat Bolintineanu subiectul baladei sale *Mama lui Ştefan cel Mare,* de aici Negruzzi şi Alecsandri motivele poemelor *Aprodul Purice* şi *Dumbrava Roşie.* Neculce le-a adunat de unde le-a găsit, din popor şi de la boierii bătrâni, la care se păstrau legendele orale despre începuturile familiilor boiereşti.

În aceste patruzeci şi două de "istorii" scrise de Neculce în felul simplu şi naiv cum i s-au povestit, putem vedea începutul naraţiunii epice în literatura română. Căci Neculce nu e numai un izvor nesecat pentru istorici, care din scrierile lui pot reconstrui şi istoria culturală, pe lângă cea politică, a veacurilor XVII—XVIII, ci el, prin limba sa frumoasă, prin sinceritatea tonului, prin vioiciunea stilului şi plasticitatea figurilor întrebuinţate, e cel dintâi povestitor literar de talent mare al nostru. Letopiseţul său a fost cel mai citit dintre toate cronicile româneşti, ceea ce dovedesc multele copii în care ni s-a păstrat.

SEXTIL PUŞCARIU, în *Istoria literaturii române, Epoca veche,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1987, p. 128, 133–135.

Opera lui însă continuă şirul marilor cronicari din secolul precedent. Prin conţinutul ei, ca şi prin formă, prin concepţia de care este pătrunsă, ea nu se apropie nici de opera erudită a lui Dimitrie Cantemir, care aparţine unei alte şcoli, nici de compilaţiile puţin reuşite a[le] cronicarilor din secolul al XVIII-lea. Letopiseţul lui Ion Neculce se întegrează ca stil, ca tendinţe şi ca idealuri, în spiritul secolului al

XVII-lea, ceea ce ne face să-l tratăm alături de Miron Costin, pe care el a ştiut să-l continue ca nimeni altul.

Nici unul din cronicarii noştri mari şi mici ai epocii n-a ştiut să-şi îmbrace gândul şi sentimentul într-o haină mai aleasă a graiului strămoşesc ca Ion Neculce. Letopiseţul lui este dovada cea mai strălucită că limba poporului nostru este în stare să redea sentimentele omeneşti cele mai gingaşe, să ne zugrăvească pictural orice imagine şi să ne povestească cu toate amănuntele întâmplările trecutului. Sinceritatea şi marea pricepere a lucrurilor, durerea pentru nevoile altora, iubirea caldă de neam şi de ţară — iată notele caracteristice ale scrisului lui Ion Neculce. Este cel mai talentat prozator al vechimii, prevestitor al marelui Ion Creangă. [...]

Letopiseţul propriu-zis este precedat de o *Samă de cuvinte* [...] Dar ele însele sunt adevărate comori de naraţiuni poetice. [...] Ceea ce este caracteristic pentru *O samă de cuvinte,* este faptul că prin ele se inaugurează în literatura noastră veche un nou gen al scrisului — o naraţiune epică, simplă şi sobră, care păstrează coloritul timpului, un fel de început de nuvelă istorică. [...]

Îmbinarea elementului de tradiţie cu izvoarele scrise, precum şi expunerea liberă, curentă, ca şi limba lui expresivă, plastică, dau un farmec deosebit cronicii lui Ion Neculce.

Cât priveşte partea cronicii lui Neculce în care el descrie evenimentele petrecute sub ochii lui, ea este de o bogăţie neîntrecută. El cunoaşte bine tot ce se petrece în Moldova vremurilor lui: viaţa la curtea domnească, certurile boierilor moldoveni, intrigile la Poartă, raporturile Moldovei cu vecinii, nenorocirile care se abat asupra ţării. Şi Ion Neculce ştie să motiveze anumite întâmplări, să le pună în legătură cauzală unele cu altele, să le dea o interpretate personală. Pentru anii petrecuţi în exil, el dă mai puţine informaţii cu privire la viaţa internă a Moldovei. Aici el se documentează asupra faptelor de la contemporanii lui.

Ion Neculce este un excelent cunoscător al oamenilor. El ştie să observe şi să găsească în om nota dominantă a însuşirilor lui. Personagiile principale din cronica lui sunt oameni vii, cu neajunsurile şi cu însuşirile lor bune. Fiecare din aceste personagii îşi are caracteristica lui. Şi Ion Neculce ştie să caracterizeze oamenii prin câteva trăsături. El este un foarte bun portretist. [...]

De o bogăţie neasemuită sunt ştirile externe din letopiseţul lui Ion Neculce. Cronicarul nostru trăieştre vremurile marilor evenimente din Europa şi a[le] marilor împăraţi şi regi. Epoca strălucită a lui Ludovic al XIV-lea din Franţa, a îndrăzneţului rege Carol al XII-lea al Suediei, a lui Mahomed al IV-lea din Turcia, a reformatorului Rusiei, Petru cel Mare — este o epocă de mari prefaceri, care vestesc vremuri mai noi, epoca războaielor de lichidare a trecutului. Nu există capitol în opera lui Ion Neculce în care să nu se vorbească despre ceea ce se face la vecinii noştri şi în Europa. [...]

Opera lui Ion Neculce este pătrunsă de o adâncă idee morală. Sinceritatea letopiseţului lui Ion Neculce şi sentimentul de dreptate de care este străbătut dau o deosebită valoare etică operei lui. După concepţia lui Ion Neculce, viaţa popoarelor şi a indivizilor se conduce după anumite principii care au la bază morala creştină. "Omenia", iubirea de oameni, dragostea pentru cei mulţi, pentru cei săraci, sunt principiile după care se conduce Ion Neculce. [...]

Ion Neculce este un înfocat patriot. Moldova, nevoile ei, nenorocirile care se abat peste capul ei, suferinţele locuitorilor ei sunt suferinţele şi nevoile lui. Acolo unde este vorba de ţara lui, de nedreptăţile care se fac acestei ţări de către străini când este vorba de exploatarea ei de către fel de fel de venetici, sufletul lui Ion Neculce se umple de revoltă şi fraza din cronica lui devine patetică, tăioasă, ca fraza profetului care aruncă blesteme. [...]

Ion Neculce înţelege procesul istoric, ca şi predecesorii săi, ca o manifestare a puterii divine, care se arată oamenilor pentru învăţătură. El se ridică contra acelora care-i pârăsc pe domnitori. Aceştia "sunt stăpâni şi pomăzanici (unşi) a lui Dumnezeu. Moldova se găseşte în mari suferinţe; cronicarul exclamă: "doar Dumnezeu de ar face milă". Acei care păcătuiesc contra oamenilor sau a ţării ispăşesc păcatul. "Păcatul şi osânda aduc "sărăcie şi cazne". "Osânda nu se iartă, nici trece pe om". În omorârea lui Brâncoveanu cronicarul crede că poate fi osânda Moldovei, în contra căreia el a uneltit. Deci, destinul răzbunător conduce treburile ţării.

Totuşi, ideea teocratică cu fatalismul ei la Ion Neculce nu este aşa de pronunţată ca la Grigore Ureche şi chiar ca la Miron Costin. Divinitatea care conduce omenirea, la Ion Neculce, este identificată adeseori

cu "dreptatea". Acei ce încalcă dreptatea, asupra acestora se răzbună destinul. [...]

[În încheiere] rămâne să spunem câteva cuvinte despre limba cronicii lui. Ion Neculce [...] n-a făcut o şcoală sistematică. [...] Faptul că Ion Neculce nu ştia alte limbi constituie un mare avantaj pentru talentul de povestitor al lui Ion Neculce. Limba lui nu este alterată de construcţii şi reguli influenţate de limbi străine. Limba cronicii lui Neculce este un amestec din limba cărţilor noastre bisericeşti cu cea pe care o vorbea poporul. S-a observat că el nu recurge la citate din alte cărţi. Câte o zicătoare luată din limba poporului, câte o maximă din Scriptură, citată din memorie — sunt podoabele cu care el îşi presară vorba. Povestirea lui însă este plină de imagini vii, colorate, cum nu se găsesc la nici unul din scriitorii vechi. Ion Neculce a fost un talent descriptiv de o mare putere. Prin întrebuinţarea de amănunte, care, luate în parte, parcă nu au nici o importanţă, el reuşeşte să ne sugestioneze anumite imagini, să ne redea anumite situaţii. Fraza lui este liberă şi curgătoare, nu se simte nici un fel de sforţare din partea autorului. În povestirea lui naivă de om bătrân, sinceră şi cinstită, se simte puterea mare a limbii vorbite româneşti.

ŞTEFAN CIOBANU, *Ion Neculce,* în *Istoria literaturii vechi,* Editura Hyperion, Chişinău, 1992, p. 438, 444, 457–461.

Ioan Niculce [...], cu tot dispreţul lui de boier pentru neamul "prost", va avea, ca Creangă mai târziu, ticuri de rural: ingenuitatea şireată, obişnuinţa de a se socoti neghiob crezându-se totuşi deştept ("Aşa socotesc eu cu firea mea aceasta proastă"), proverbialitatea, filozofia bătrânească, văietătura, darul de a povesti. Experienţa, vârsta înaintată îi dau lui Niculce dezlegarea limbii, tonul bârfitor şi moralizator. Cronicarul e înţepător şi cu un firesc umor popular. Despre pedeapsa cu înhămarea leşilor la Dumbrava-Roşie se spune răutăcios că "ei se rugau să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuşcele, iară când îi băteau cu biciuşcele ei se rugau să-i împungă". Cu doamna lui Duca "şi-au făcut cheful" turcii. Când Duca e mazilit, Niculce parodiază vorbirea munteană a doamnei, fata Brâncoveanului: "Aolio! Aolio! că vă pune taica pungă dă pungă din Bucureşti până în Ţari-

grad; şi, zău, nu ne va lăsa aşa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt". [...] La usturătură cuvintelor se adaugă filozofia proverbelor, de astă dată mai ales din izvor popular: "Paza bună trece primejdia rea...; melul blând suge la două mume...; capul plecat nu-l prinde sabia"; "...şi se potriveau amândoi aceşti boieri într-o fire, după cum se zice: calul râios găseşte copacul scorţos". Cronicarul îşi frânge mâinile de-a lungul letopiseţului, văietându-se şi creându-se pe sine ca tip al boierului cu jale de ţară!... "Oh! oh! oh! Săracă ţeară a Moldovei şi ţeara Munteneasc㠖 cum vă petreceţi şi vă desmierdaţi..." Însă vaietele de mai sus sunt luate dintr-un portret caricatural al lui Dumitraşco-vodă, căci Niculce e bârfitor, încondeietor bufon al lucrurilor: "şi era om nestătător la voroavă, telpiz, amăgitor, geambaş de cai de la Fanar din Ţarigrad; şi după aceste, după toate, era bătrân şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad; eară el aice îşi luase o fată a unei răchieriţe, de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie; iară pre fată o chema Aniţa, şi era ţiitoarea lui Dumitraşco-vodă; şi o purta în vedeală între toată boierimea; şi o ţinea în braţe de o săruta; şi o purta cu sălbi de galbeni, şi cu haina de şahmarand, şi cu şlic de sobol şi cu multe odoare împodobită; şi era tânără şi frumoasă, şi plină de suliman, ca o fată de rachieriţă." Portretul niculcian îşi are tehnica sa, între caricatură şi tablou: o însuşire sau o anomalie fizică, starea intelectului, predispoziţia etică; o însuşire sau o scădere morală, un tic, o manie, un obicei, totul dozat, ritmat şi rotit în jurul unei virtuţi sau diformităţi substanţiale.

Istoriografia moldoveană nu mai prezintă, după Niculce, interes literar.

GEORGE CĂLINESCU, *Cronicarii moldoveni,* în *Opere,* vol. 15, *Istoria literaturii române. Compendiu,* Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 121–123.

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni. [...]

Aşezându-se să scrie, ca un moşneag înţelept şi sfătos ce era,

toate cele trecute, pentru ca "fraţii săi cetitori" să ştie "a se ferire de primejdii", Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospeţimea lor. Timpul ştersese mărunţişurile vieţii, lipsite de interes, dar icoanele şi păţaniile care-l impresionaseră mai puternic se desprind din amintire, vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicei lui Miron Costin, înfăţişează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldoveneşti: epoca de prăbuşire a domniilor moldoveneşti şi începuturile domniilor fanariote. În dezlănţuirea războaielor crâncene dintre creştini — germani, poloni şi ruşi — de o parte şi turci de altă, domniile moldoveneşti cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini, încordate de intrigi, de decădere naţională, de umilinţă deprimantă, pe care le simţim din tablourile sumbre pe care ni le înfăţişează cronicarul. Iată bunăoară într-un loc pe domnul Moldovei şi pe cel al Tării Româneşti chemaţi la sfat în cortul paşei la Hotin, pentru ca paşa să răcnească la ei şi să "scoată hangerul ca să-i lovească". Iată într-alt loc, pe Antonie-vodă, care a făcut mult bine ţării, închis şi chinuit de turci în temniţă: "şi l-au bătut şi l-au căznit în fel de fel de cazne; până şi tulpanuri subţiri îl făcea de înghiţea şi apoi le trăgea înapoi, de-i scotea maţele pe gură. Şi l-au făcut de au dat o mie de pungi" ca să scape. Şi "după ce l-au slobozit turcii şi s-au apropiat de casă, şi numai ce au văzut că-i arde şi casa". Uneori tragicul se împleteşte cu comicul ca în dramele shakespeariene. [...]

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mişcare, ca, de pildă, aceea a răzvrătirii poporului împotriva grecilor, în care cronicarul vădeşte şi un deosebit simţ pentru psihologia maselor şi un rar dar de a evoca. [...]

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mişcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oştire moldovenească, atent la toate mişcările şi la toate situaţiile, prinzând din învălmăşeala mulţimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur şi coloare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta de la Stănileşti este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaţionale. De la deschiderea ostilităţilor cu răscoala mahalalelor şi a slujitorilor din casele boiereşti împotriva turcilor din Iaşi (tăierea neguţătorilor şi spargerea

prăvăliilor: "băcăliile sta vărsate pe uliţe de era sătui şi copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele") până la tragicul act final, când moldovenii, văzând din obuzul rusesc tătarii încărcaţi de pradă, se "slobozea asupra lor, ca să-şi scoată robii" şi când "ghinărarul Şeremet" îi împiedica "să se bată cu tătarii, că ei au făcut pace" cu ei, spre deznădejdea moldovenilor ("Deci moldovenii au început a strigare şi a-l blăstemare şi a zicere cum n-or merge ei să se bată, că ei îşi văd părinţii şi femeile şi feciorii lor robi la tătari, de-i auzea cu urechile, cum îl blestema") — de la început până la capăt, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mişcările şi toată zarva luptei defilează ca într-un film colorat subt ochii cititorului: dispozitivul de bătaie al armatelor creştine, tactica de luptă a ruşilor şi a turcilor, erorile de strategie comise şi viclenia lui Lupu Costachi care se înţelesese pe ascuns cu turcii; desfăşurarea atacului, bravura "ghenerarului neamţ Vitman", care a căzut răpus de o "puşcă turcească", pe când îşi îmbărbăta grenadirii la alac; împresurarea armatei creştine; înflămânzirea ruşilor; tatonările păcii; stăruinţele depuse de ghenerarii nemţi, de Dumitraşco-vodă şi de boierii moldoveni pe lângă ţar ca să continue lupta; condiţiile păcii, acceptarea lor — şi, în sfârşit, exilul moldovenilor. Lui Neculce nu-i scapă nici unul din acele amănunte care însufleţesc naraţiunea şi câştigă interesul cititorului. [...]

Neculce are un mare talent de povestitor; ştie să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiece situaţie şi să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalităţi pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecţia hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieţii, de care am vorbit mai sus, se vădeşte şi în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calităţi sufleteşti sau trăsături fizice, cât mişcarea. Portretul lui Petru cel Mare capătă viaţă proprie tocmai prin prinderea ticului: "cam arunca câte o dată din cap fluturând", şi prin acţiune: "umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... şi atâta dragoste arăta... către Dumitraşco Vodă... că se tindea cu amândouă mâinile şi cuprindea pre Dumitraşco Vodă de grumaz şi-l săruta pe faţă, pe cap şi pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său". [...]

În această înfăţişare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de

aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, zvâcneşte adesea în sfaturi înţelepte pe care le oferă cu duioşie comunicativă, din prisosul unei vieţi bogate în experienţe, ori de câte ori se iveşte prilejul, "iubiţilor săi cititori tineri" sau "fraţilor săi moldoveni". [...]

Cronica lui Neculce înfăţişează însă un interes deosebit şi din punctul de vedere lingvistic. În evoluţia limbii noastre literare ea croieşte un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin şi după ei Dimitrie Cantemir, au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată după tipare latine. Neculce, însă, care n-a avut parte să-şi petreacă copilăria şi tinereţea în şcolile iezuite ale Poloniei, fiindcă, pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeag în Ţara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, uşor influenţată de limba înaintaşilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părţilor, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costineşti şi mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundenţă de determinări adjectivale aşezate înaintea substantivului, acele construcţii brachilogice, acele *syllepse,* acele construcţii *hyperbate* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). În cronica lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu şi la Creangă, obţinând prin simetria părţilor un ritm armonios. [...]

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce şi caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni, este mulţimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieţii, — "în cumpăna pieirii", cum zice el — toate în legătură cu cuvântul *cap.* Lui Duca-vodă boierii stau *să-i mănânce capul.* Boierii se temeau să strice ţara că pe urmă *a cădea greu în capetele lor; şi-a băgat capul* pentru voia banilor; *a plăti cu capul; şi-a pus capul;* Lupul Vornicul s-a dus cu *capul a mână* în cortul vizirului; un altul *şi-a adus capul la poala împărăţiei;* o blană de Mosc neagră *i-a scos capul* lui Duca-vodă, căci împăratul *l-a iertat de cap;* boierii pribegi se duc să-şi *prinză capetele printr-alte ţări.* Sunt expresiuni din enunţul vieţii în care tresare fiorul morţii. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă. [...]

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Într-adevăr este o afinitate sufletească între boierul cronicar de la începutul veacului al XVIII-lea şi între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuşi, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepţie la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiţia lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori care prin factura lor stilistică şi prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor.

NICOLAE CARTOJAN, *Cronicarii moldoveni: Ion Neculce,* în *Istoria literaturii române vechi,* vol. III, Editura Fundaţiei, 1945, p. 189, 192, 194–197.

Neculce întrece pe toţi autorii din epoca veche a literaturii noastre prin talentul său de scriitor. Să vedem în ce constă acest talent, pe care i l-au recunoscut tot felul de oameni: istorici şi critici literari, poeţi şi prozatori, simpli cititori ai cronicii lui etc.

Valoarea literară a unei opere ştiinţifice, cum sunt, prin natura lor, scrierile istorice, poate izvorî, într-o măsură mai mare ori mai mică, din însuşi conţinutul ei. Este tocmai cazul cronicii lui Neculce. Dragostea sinceră de ţară a autorului, manifestată sub aspecte multiple (ura contra asupritorilor turci, ataşamentul faţă de ţara Moldovei, înţelegerea pentru nevoile şi suferinţele poporului său etc.), interesul şi curiozitatea de a şti ce se întâmplă peste hotarele patriei, cu scopul de a-şi informa cititorii şi a le îmbogăţi astfel cunoştinţele, dorinţa de a învăţa pe oameni, cu ajutorul faptelor istorice, cum să se poarte în viaţa lor publică şi particulară — toate aceste lucruri şi multe altele, asemănătoare, contribuie incontestabil la crearea impresiei, pe care ne-o lasă lectura cronicii lui Neculce, că ne găsim în faţa unui scriitor şi nu a unui istoric propriu-zis.

Dar un astfel de material nu are prin el însuşi valoare literară. Dovadă, operele similare ale predecesorilor, contemporanilor şi urmaşilor, care, în general, nu diferă prea mult de a lui Neculce prin conţinutul lor şi sunt, cu toate acestea, departe de a produce

în noi impresii de ordin estetic. Pentru a deveni literar, materialul faptic şi uman trebuie văzut cu ochiul unui scriitor autentic şi, în consecinţă, redat cu mijloace scriitoriceşti. Neculce a avut un astfel de ochi, care l-a ajutat să trăiască, cu mintea şi cu inima sa, tot ce a văzut el însuşi şi tot ce a auzit de la alţii şi, în acelaşi timp, să pună pe cititori în situaţia de a trăi şi ei cele povestite de dânsul.

Să vedem care sunt elementele măiestriei artistice a cronicarului nostru. Lectura, fie şi superficială, a cronicii lui Neculce impresionează de la primele pagini prin participarea mereu vie, nu numai intelectuală, ci şi afectivă, a cronicarului la bogata şi variata prezentare a evenimentelor şi a oamenilor despre care vorbeşte de-a lungul operei sale. Rareori povestirea sau descrierea are la el un caracter de simplă relatare, mai mult ori mai puţin rece sau neutrală. Evenimentele şi acţiunile de tot felul el le vede prin oamenii care le săvârşesc, ceea ce îl determină să ia mai totdeauna atitudine, să comenteze, să reflecteze şi să-şi manifeste sentimentele pe care i le provoacă atât faptele, cât şi autorii lor. Aşa se explică marea vioiciune a expunerii şi, drept urmare, impresia pe care o avem tot timpul că prin faţa noastră se perindă, ca într-un vast caleidoscop, oamenii în continuă mişcare. Situaţiile şi scenele cu ajutorul cărora cronicarul scoate în evidenţă o anumită trăsătură psihologică sau marchează un moment important în desfăşurarea unei acţiuni sunt prinse pe viu cu o rară artă. Deseori ai impresia că Neculce procedează ca un regizor de astăzi, preocupat, în primul rând, de efectul pe care trebuie să-l producă scena înfăţişată. Să se compare, în această privinţă, întâlnirea dintre vizirul Chiupriuliul şi Gheorghe Ghica, fostul lui prieten din copilărie (legenda a XXXVII-a din *O samă de cuvinte),* sau organizarea meşteşugită a răfuielii dintre domnul Munteniei (Grigore Ghica) şi adversarii lui (cap. I al cronicii). [...]

La fel de plastice, adesea lapidare, sunt portretele, iarăşi foarte numeroase, în general simple schiţe, dar cu atât mai expresive, datorită, între altele, şi faptului că cronicarul nu-şi ascunde nici simpatia, nici antipatia pe care i-o inspiră personajul respectiv. Trăsăturile fizice se împletesc, de obicei, cu cele psihice, lăsând deseori impresia că corespund pe deplin unele altora. [...]

Neculce se serveşte de procedee stilistice simple şi sobre, la fel ca toţi scriitorii populari. Stilul lui este, de obicei, direct, adică propriu: spune lucrurilor pe nume, aşa cum face masa cea mare a vorbitorilor, neinfluenţaţi de teorii estetice sau de modele literare consacrate. Expresiile figurate, care există totuşi în opera cronicarului, nu sunt sau nu fac impresia a fi creaţii personale, întrucât aparţin limbii întregului popor, unde au intrat pe măsură ce au luat naştere în condiţii determinate, devenind, cu timpul, un bun obştesc al colectivităţii lingvistice. Foarte personală, datorită talentului artistic, este numai utilizarea lor, conform cu necesităţile exprimării, dictate de conţinut. Iar atunci când Neculce creează el însuşi procedee stilistice (ipoteză pe care trebuie s-o admitem, chiar dacă nu putem totdeauna s-o dovedim concret), ele nu diferă prin nimic esenţial de cele populare, fiindcă sunt produsul unui om care s-a identificat, în ce priveşte arta literară, cu poporul. De aceea nu-i posibil, în general, să distingem, nici măcar cu o certitudine foarte aproximativă, creaţiile stilistice personale de cele anonime, comune tuturor vorbitorilor. Avem exact aceeaşi situaţie ca la Creangă, scriitor de asemenea popular în sensul arătat aici şi cu care Neculce seamănă foarte mult. Aceşti doi scriitori sunt cei mai autentic populari din întreaga noastră literatură tocmai prin faptul că şi-au însuşit, bineînţeles fără intenţie şi fără să-şi dea seama, mijloacele artistice ale povestitorilor populari anonimi, pe care, graţie talentului lor excepţional, îi întrec din punctul de vedere al măiestriei literare. [...]

Un loc destul de important în procedeele stilistice ale lui Neculce ocupă sentinţele, maximele şi proverbele. Iarăşi o particularitate a stilului popular, care îl apropie din nou de Creangă. Potrivit concepţiei sale teologice, cronicarul nostru recurge uneori la textele religioase, ceea ce autorul *Amintirilor din copilărie* nu face. Dar această deosebire este mai mult aparentă. Pentru Neculce, ca şi pentru masele populare, nu prezintă importanţă izvorul înţelepciunii exprimate cu ajutorul formulelor vechi şi consacrate, devenit bun al tuturora: şi experienţa milenară a practicii vieţii şi cărţile aşa-zise sfinte sunt, pentru oamenii care cred, într-un fel sau altul, în prescripţiile bisericii, tot produsul voinţei lui Dumnezeu. [...]

Folosirea înţelepciunii altora sub forma citatelor din cărţile sfinte, din filozofi şi din proverbele populare n-are, în intenţia lui Neculce,

scopul pe care putem şi chiar trebuie, în mod obişnuit, să-l presupunem, acela, anume, de a împodobi stilul cu flori culese din grădina altuia. Concepţia sa teologică îi serveşte adesea şi ca formă de critică politică şi socială, care, dată fiind atmostera spirituală a epocii, putea duce la rezultatul scontat de dânsul.

Tot aşa cred că trebuie să interpretăm nu numai citatele biblice şi pe cele filozofice (acestea din urmă cu un puternic colorit religios), ci şi maximele, zicalele etc. populare. Neculce simte nevoia de ordin politic (sau, dacă vreţi, pedagogic) de a întări, cu ajutorul unor autorităţi consacrate, adevărurile la care a ajuns singur, prin simpla observare a oamenilor şi a evenimentelor. În cazul proverbelor, el ţine, uneori, să adauge, cu o ironie uşor maliţioasă, îndreptată contra celor vizaţi de dânsul, că sunt "cuvinte proaste", care trebuie crezute totuşi, aşa cum face el însuşi (cu "firea lui cea proastă"), fiindcă prea se potriveşte conţinutul lor cu faptele şi situaţiile înfăţişate în cronică.

Cu proverbele seamănă, atât prin fixitate, cât şi prin caracterul lor strict popular, formulele cu care Neculce anunţă în mod perifrastic încetarea din viaţă a cuiva: "au plătit datoria ce de opştie"; "păn' ş-au plătit şi el datoria lumască, de-au murit"; "au plătit datoria, după-obiceiul aceştii lumi"; "şi-au plătit şi el datoria aceştii lumi, cea strămoşască"; "s-au schimbat şi el din viaţa aceasta lumască".

Frecvente sunt şi anticipările: cronicarul cunoaşte toate evenimentele pe care le povesteşte, le vede în desfăşurarea lor până la capăt, şi atunci, la fel ca toţi povestitorii populari, previne pe cititor, asupra unor întâmplări viitoare, folosind în acest scop iarăşi anumite procedee stilistice, mai mult ori mai puţin consacrate. [...]

Un loc important printre procedeele artistice ale lui Neculce ocupă ironia, iarăşi o caracteristică a stilului popular de totdeauna şi de pretutindeni. Ea îmbracă forme multiple şi variate, mergând de la simpla glumă, cu toate nuanţele ei, care o apropie, în largă măsură, de umor, până la izbucnirea mai mult ori mai puţin violentă a nemulţumirii: gradaţia este determinată de natura şi forţa sentimentului stârnit de faptele povestite. [...]

Despre arta literară a lui Neculce s-ar mai putea spune unele

lucruri. [...] Lectura repetată a cronicii şi studiul întreprins pe baza acestei lecturi m-au dus la concluzia, pe care sper că am documentat-o suficient, că Neculce este un scriitor prin excelenţă popular, în sensul larg şi deplin al cuvântului. [...] El este, în ordine cronologică, cel dintâi scriitor artist al literaturii româneşti, precursor al lui Creangă, cu care prezintă multe şi esenţiale asemănări, cum cred că rezultă destul de clar din analiza limbii şi stilului, precursor, într-un sens diferit, dar deopotrivă de important, al lui Mihail Sadoveanu, care vede în el un adevărat dascăl literar şi dovedeşte aceasta în cele mai frumoase opere cu conţinut istoric ale sale.

IORGU IORDAN, *Limba şi stilul lui Ion Neculce,* în *De la Varlaam la Sadoveanu,* Editura pentru literatură şi artă, 1958, p. 97–99, 101, 104–105, 110–113, 116–119.

Prin ce seamănă Neculce cu Creangă sau mai bine zis Creangă cu Neculce? Înainte de toate, prin faptul că conţinutul operei lor este, oricum, popular. Nici la unul, nici la celălalt nu este vorba de probleme propriu-zise, de felul acelora pe care şi le pun scriitorii cu scopul de a le rezolva din punct de vedere literar. Neculce povesteşte evenimente din viaţa Moldovei. La cele mai multe dintre ele a fost martor, şi nu numai martor în sensul obişnuit al termenului, ci şi participant activ. Vreme de circa 40 de ani, prin poziţia lui în societatea moldovenească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Neculce, reprezentant al clasei boiereşti, a avut numeroase funcţii, ajungând până la una dintre cele mai înalte, aceea de vornic al Ţării-de-sus. Majoritatea faptelor povestite de el sunt evenimente istorice, întrucât le săvârşesc sau participă într-un fel la ele oameni cu răspundere în viaţa publică a ţării. Cu toate acestea, chiar atunci când consecinţele privesc interesele ei vitale, cronicarul nu le prezintă, în general, altfel decât pe cele obişnuite, nu diferă de un contemporan oarecare al său decât prin talentul literar, care face, bineînţeles, ca povestirea să capete valoare şi să trezească interes.

Situaţia lui Creangă este, din acest punct de vedere, mult mai clară, în sensul că, prin însuşi conţinutul operei sale, el este un scriitor popular. Dacă lăsăm la o parte povestirile, care sunt prin

definiţie producţii populare, chiar când au un autor cunoscut, *Amintirile din copilărie* au şi ele acelaşi caracter. Creangă povesteşte lucruri din vremea când el trăia în satul natal şi simţea, gândea, vorbea şi se comporta ca toată lumea din jurul lui. De altminteri, şi aşa-zisele povestiri, de pildă: *Stan Păţitul* sau I*van Turbinca,* sunt tot un fel de poveşti populare. Aş putea merge chiar mai departe şi să consider, într-un anumit sens, tot ca poveste şi nuvela, cum i se spune adesea, *Moş Nichifor Coţcariul.*

"Popularitatea" acestor doi scriitori se manifestă însă şi prin modul de a comunica lucrurile văzute şi trăite de dânşii. Afirmaţia aceasta este tautologică, pentru că unui conţinut popular nu-i poate corespunde, cel puţin teoretic, şi în mod just, decât o exprimare populară. Neculce şi Creangă sunt scriitori populari şi din acest punct de vedere. Ei folosesc vorbirea moldovenească din epocile respective. [...]

Altă particularitate, care nu interesează exclusiv pe lingvişti, constă în faptul că, datorită tocmai conţinutului operei lor, aceşti doi scriitori "vorbesc", nu "scriu", atunci când povestesc. Ei nu se gândesc la un viitor cititor, ci au în minte, oarecum, în faţa lor, nişte ascultători, şi de aceea vorbesc cum ar fi vorbit oricare dintre ascultătorii lor, indiferent de pregătire, indiferent de talent ş.a.m.d. Bineînţeles, din cauza talentului, felul acesta oricare, banal, sub aspectul strict lingvistic, de a se exprima capătă forme artistice pe care le cunoaştem şi le apreciem cu toţii. Pe lingvişti îi interesează oralitatea limbii amândurora în sensul autenticităţii, nu totdeauna perfecte, dar foarte aproape de perfecţiune, a vorbirii folosite de Neculce şi Creangă.

Prin ce mai seamănă aceşti doi scriitori? Prin talentul lor, calitate înnăscută, care le-a creat un loc de frunte în istoria literară românească. Dar şi aici trebuie să invocăm caracterul popular al operei lor. Creaţii stilistice, în sensul strict personal, aproape nu găsim nici la Neculce, nici la Creangă. Amândoi recurg la expresiile, locuţiunile etc. existente de multă vreme în limba de toate zilele folosită de orice vorbitor. Pe ei însă talentul i-a ajutat să le folosească altfel, adică mult mai bine. Se ştie că povestitorul humuleştean apelează foarte des la proverbele şi zicalele atât de numeroase şi de plastice din vorbirea populară. La fel, Neculce, care pune însă destul

de des la contribuţie şi cărţile religioase, în primul rând Biblia. Interesant este că, ori de câte ori întrebuinţează *citate* — aşa le denumeşte George Călinescu, biograful lui Creangă, care vorbeşte chiar de erudiţia acestuia, pornind, evident, de la ideea că citatele constituie o particularitate a filologilor, erudiţi, aş zice, prin definiţie — el se simte obligat să facă trimiterile respective (obicei iarăşi specific al filologilor). Când reproduce un proverb sau o zicală, care se potriveşte fie faptului povestit, fie persoanei în speţă, de ex.: "Pielea rea şi răpănoasă ori o bate ori o lasă", sau "Când e brânză, nu-i bărbânţă", Creangă adaugă "vorba ceea", care este un echivalent al izvorului citat de filologi etc., etc. Neculce procedează la fel, dar întrebuinţează alte formule, aparent mai "savante": "precum dzice", după cum dzice", "cum ne dzice Scriptura", "cum dzice Christos la Evanghelii", sau "precum mărturiseşte David prorocul". Deosebirea, de ordin mai mult exterior, se explică, în primul rând, prin atmosfera spirituală a epocii în care s-a format şi a trăit fiecare.

În calitatea lor de moldoveni, amândoi cultivă ironia într-o măsură mai mare decât de obicei, dacă ne referim la întreaga noastră literatură. Ironia noastră este o caracteristică a felului de a vorbi popular. Ţăranii, se ştie, folosesc des ironia şi aluziile, cum se vede mai cu seamă din anecdotele şi povestirile populare. [...] Neculce întrece pe Creangă, dar nu din cauză că talentul său ar fi mai mare, ci datorită condiţiilor oarecum extra-literare ale cadrului prezentat în cronica sa. Astfel el este şi un excelent portretist.[1] Portretele sale, foarte numeroase, au mai toate o nuanţă moralistă, care ne aminteşte de moraliştii Occidentului din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în sensul că înfăţişează pe oameni dintr-un punct de vedere oarecum critic, bazat pe observaţia atentă a comportării lor, precum şi pe o concepţie etică despre lume, despre viaţă. În expresia propriu-zisă, pasajele corespunzătoare din cronică sunt tot populare, nu diferă prin nimic de povestirea curentă a evenimentelor. [...]

Asemănările multe şi profunde dintre Neculce şi Creangă izvorăsc

[1] Şi Creangă se opreşte adesea, fără intenţii totdeauna speciale, asupra particularităţilor caracteristice, fizice şi psihice, ale oamenilor, dar acest aspect ocupă un loc puţin important în opera sa.

dintr-o înrudire electivă, de natură individuală şi totodată colectivă, dacă-i pot spune aşa, în sensul că trăsăturile lor psihologice strict personale s-au grefat pe cele specifice ale moldovenilor în general. Cred că pot invoca în sprijinul acestei afirmaţii numele celui de-al treilea mare povestitor al literaturii noastre: Mihail Sadoveanu, care seamănă cu Neculce şi cu Creangă nu pentru că i-a avut ca "învăţători" în activitatea sa scriitoricească, ci din cauza aceleiaşi înrudiri elective de care am amintit.

Pentru un bun cunoscător al psihologiei moldoveneşti, aceşti trei reprezentanţi străluciţi ai scrisului nostru naţional nu puteau fi judecaţi după opera lor, decât ca moldoveni. Întocmai cum I. L. Caragiale, de pildă, nu putea să fie privit din acelaşi punct de vedere, decât ca muntean.

IORGU IORDAN, *Neculce, precursor al lui Creangă,* în "Cronica", nr. 36, 6 septembrie 1974, p. 1, 6.

[...] Şi Miron Costin povesteşte lucruri văzute şi trăite de dânsul, dar acestea sunt puţine, din cauză că la 1661, când îşi încheie fără voia sa, cronica, avea 28 ani, pe când la Neculce, din cei 82 de ani de istorie a Moldovei cuprinşi în croncia lui, peste 50 conţin întâmplări la care a asistat sau a participat cronicarul însuşi. Afară de aceasta, chiar pentru evenimentele pe care nu le-a putut cunoaşte prin experienţă personală, el a preferat tot izvoare directe. [...] Dată fiind formaţia cronicarului nostru, puţin cărturar în comparaţie cu Miron Costin şi cu ceilalţi cronicari moldoveni care contează în istoriografia noastră veche, avem dreptul să presupunem că îl atrăgeau mai mult izvoarele orale decât cele scrise.[...] De asemenea trebuie invocat, în acelaşi sens, caracterul oral al cronicii lui Neculce, pe bază de fapte auzite şi văzute, iar nu citite, caracter căruia îi corespunde, în chip desăvârşit, stilul vorbit al povestirii. Aşa se explică între altele, faptul că Neculce, ca nici un alt cronicar moldovean sau muntean, a înregistrat şi a adăugat la cronica sa, drept parte integrantă a ei, cele 42 legende *(O samă de cuvinte)* referitoare la personalităţi şi evenimente anterioare epocii pe care ne-o înfăţişează el. Tot ce vedea şi auzea îl interesa şi credea că prezintă sau poate

prezenta interes şi pentru alţii ba chiar pentru posteritate, adică pentru istorie.

Bogăţia mare de întâmplări mai mult ori mai puţin mărunte a cronicii lui Neculce, care, toate împreună, dau impresia de viaţă veridică, de viaţă trăită cu adevărat de către cronicar, bogăţie cu mult mai mare decât a cronicii lui Miron Costin, chiar atunci când acesta povesteşte lucruri cunoscute direct de dânsul, se datoreşte şi unui factor subiectiv, foarte important. Înainte de a fi istoric, Neculce este un scriitor, un om care vede lumea cu ochi de artist şi, drept urmare, înfăţişează cu mijloace artistice evenimentele şi chipurile oamenilor făcându-le să trăiască în mintea cititorului. Ca scriitor îl interesează toate aspectele vieţii: alături de războaie, de intrigi pentru ocuparea tronului sau a slujbelor, de abuzuri şi asupriri din partea clasei conducătoare etc., cronicarul ne face să asistăm la nunţi, la distracţii de ale domnilor, la plimbările şi vizitele lor prin ţară etc.

În aceasta constă marea originalitate şi, deci, marea valoare a cronicii lui Neculce, care-i creează un loc aparte, de primul rang, în literatura noastră istorică. Este un exemplu rar la noi de operă cu conţinut ştiinţific, în care veridicitatea faptelor nu pierde nimic, ci, dimpotrivă, câştiga, şi încă mult, de pe urma artei literare a autorului. Constatarea nu cuprinde decât, poate, pe oamenii care, stăpâniţi de idealism şi formalism, îşi închipuie că literatura este pură formă, fără un conţinut propriu-zis, iar ştiinţa un depozit mai mult ori mai puţin organizat de fapte şi idei. De aceea între *O samă de cuvinte,* de obicei, dar pe nedrept, ca partea cea mai realizată a operei lui Neculce, şi cronica propriu-zisă nu există nici o deosebire esenţială. Impresia că ele ar fi superioare cronicii din punct de vedere artistic se datoreşte caracterului lor legendar, faptului că autorul le prezintă ca legende, ca lucruri, în cea mai mare parte, vechi şi auzite de la alţii, simpli transmiţători şi ei ai tradiţiei din bătrâni. [...]

IORGU IORDAN, *Introducere,* în Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1955, p. 7–9.

Cronicile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din Ţara Românească şi din Moldova, adesea anonime, sunt cronici de curte scrise în favoarea unui domnitor, ceea ce le coboară cu unele excepţii, interesul documentar, cât şi pe cel literar. Acela care, reluând tradiţia secolului anterior, a izbutit să ridice istoriografiea la cel mai înalt nivel artistic este Ion Neculce, adevăratul continuator al lui Miron Costin. Fără să-şi încerce puterile în literatura propriu-zisă ca Dimitrie Cantemir, Neculce a făcut pentru literatură mai mult decât pentru istorie şi el este întâiul scriitor care a servit urmaşilor nu numai ca izvor, dar chiar ca model, până în zilele noastre (lui Mihail Sadoveanu, de exemplu). [...]

Ceea ce face farmecul legendelor lui Neculce este conţinutul lor educativ fără ostentaţie sau cumpănit anecdotic, epicul cuminte, bătrânesc, naraţiunea simplă populară. E lesne de înţeles de ce legendele din *O samă de cuvinte* au fost atât de citite şi prelucrate de scriitori din secolul următor. Aceştia au găsit fără multă zăbavă subiecte de-a gata, necesitând doar versificaţia pentru a fi transformate în cântece, balade sau poeme. De cele mai multe ori însă, observaţie care nu s-a făcut, legendele lui Neculce pierd din autenticitate în prelucrările poeţilor, păstrându-şi mai departe adevăratul parfum numai în original. [...]

În *O samă de cuvinte,* Neculce se manifestă ca un scriitor propriuzis, indiferent dacă era conştient sau nu de acest lucru (el credea, desigur, că face operă documentară). În *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat,* preocuparea de istorie este mai mare, fără ca reconstrucţia, în primul rând literară, să lipsească. Intenţia cronicarului nu a fost să alcătuiască o lucrare de informaţie, nu a fost contestată până astăzi de nimeni, în schimb i s-a negat imparţialitatea, deşi întrucât vorbeşte despre fapte şi fiinţe reale, cronicarul se sileşte să le înfăţişeze aşa cum s-au petrecut şi au fost, fie slujindu-se de documente, fie ascultând mărturia altora, fie consultând propria-i memorie. [...]

Cu alte cuvinte, cronicarul declară că numai primii cinci ani, de la 1661 până la 1665, i-a tratat după izvoare, iar restul până la 1743, din experienţă personală. Nu a fost obligat de nici un domn să scrie în favoarea lui, şi-a păstrat independenţa de spirit, aşa cum şi-o păstrează de exemplu faţă de Dimitrie Cantemir, de care a fost cel

mai apropiat din punct de vedere politic, şi aşa cum şi-o păstrează şi atunci când vorbeşte de numeroasele sale rude mai mult sau mai puţin îndepărtate din familia Cantacuzinilor. N-a scris nici pe voia cuiva, n-a făcut cronică encomiastică de curte, nici în pizma, împotriva cuiva, ca autori de cronici facţionare. S-a străduit, în ciuda legăturilor pe care prin dregătoriile deţinute le-a avut cu domnii, să respecte adevărul.

Dar, Neculce nu este obiectiv numai ca istoric, ci şi ca narator, ca artist, căci dacă în cronica sa nu uită niciodată să pună reacţii, sentimente şi reflecţii personale, subiective, nu omite nici să prezinte, nici să judece faptele impersonal, critic, cum procedează scriitorii epici, interesaţi să creeze personaje de ficţiune, caractere.

Valoarea sa ca istoric ar scădea dacă din alte surse am constata că relaţiunile sale nu sunt adevărate, dar valoarea cronicii ca operă literară n-ar fi afectată, pentru că literatura este totdeauna transistorică, caută în particular generalul, exemplifică prin accidental universalul. [...]

Cu spiritul său acut de observaţie şi cu filosofia vârstei la care scrie, Neculce ştie să aleagă întocmai ca un romancier din mulţimea datelor aspectele esenţiale şi să înfăţişeze concret, cu reacţia sa sufletească vie, cu comprehensiune sau revoltă, cu duioşie sau ironie, cu ataşament sau sarcasm, într-un comentariu de martor cel mai adesea, ori chiar de actor implicat în desfăşurarea faptelor. Chiar când întâmplările sunt numai auzite de la cineva sau citite, Neculce le povesteşte în aşa fel, încât, ca autorul dramatic, dă iluzia maximă a realităţii şi actualităţii. [...]

Din puct de vedere literar, ceea ce se remarcă în primul rând la Neculce este darul povestirii. Nu numai în *O samă de cuvinte* sunt naraţiuni epice sau anecdotice, ci şi în letopiseţ. [...]

Alături de darul povestirii, Neculce are, ca nimeni altul până la el, darul portretizării figurilor evocate, însuşire de romancier. Personajele sale istorice sunt în marea lor majoritate eroi de roman. Chiar atunci când aceştia nu sunt personalităţi istorice şi n-au roluri epice, cronicarul ştie să le creioneze fizionomia şi să le sugereze caracterul printr-un gest, o acţiune simplă, o predispoziţie, un obicei, un tic. Când însă eroul e complex, atunci autorul îl relevă sub toate laturile, fizic şi moral, comentându-i fiecare trăsătură, ca într-o fişă caractero-

logică labruyeriană. Neculce zugrăveşte figurile celor 14 domnitori de care se ocupă ca Suetoniu în cartea celor *Doisprezece Cezari,* făcând loc încă şi altor feţe, în unele cazuri rămase până astăzi exclusiv în caracterizările lui, ca acela a mitropolitului Dosoftei. [...]

Neculce nu se mulţumeşte să înfăţişeze personajele istorice din afară, indiferent, el ia atitudine nu numai faţă de faptele lor, ci şi de însuşirile lor morale, pe care încearcă să le generalizeze, să le reducă la unitate, stabilind astfel o variată galerie de tipuri. Procedeul e mai puţin al istoricului şi mai mult al romancierului, dar, tipizând, cronicarul nu pierde din vedere trăsăturile individuale, concret istorice, ceea ce-l menţine în limitele adevărului şi în acelaşi timp ale artei.

Alte elemente care contribuie la realizarea impresiei de artă în cronica lui Neculce sunt tablourile de epocă, detaliile de decor, indicaţiile ceremoniale, nu lipsite de fast, pitoreşti.

Nunta domniţei Catrina Duca cu Ştefan, feciorul cel "grozav la faţă" al lui Radu-vodă, la Iaşi, oferă un tablou memorabil [...].

Măsurile protocolare stabilite la primirea de către Antioh Cantemir a solului polonez Rafael Lescinski seamănă cu cele de la curtea bogdihanului Chinei, zugrăvite de Nicolae Milescu. [...]

Asemenea amănunte de culoare au servit lui Mihail Sadoveanu în romanul său de reconstrucţie istorică *Zodia cancerului* unde soseşte în Moldova secolului al XVII-lea abatele francez Paul de Marenne.

Din punct de vedere stilistic, Neculce se aseamănă cu Ion Creangă, în sensul că amândoi utilizează modul povestirii populare, în totală necunoştinţă de procedeele culte (Creangă, având cunoştinţă de ele, le-a ignorat în chip voluntar). În afară de *Biblie,* de cronicile anterioare manuscrise ale lui Ureche, Costin şi alţii şi în afară de un cronograf pe care l-a copiat parţial [...], este puţin probabil ca Neculce să mai fi citit alte cărţi, pretutindeni el preferând tradiţia orală în locul celei scrise. Unele potriviri între letopiseţul său şi alte letopiseţe nu trebuie socotite ca prelucrări de izvoare, ci ca simple reminiscenţe, în cazul că nu exista o tradiţie orală. Prin urmare, la Neculce (ca şi la Creangă) nu poate fi vorba de procedeu artistic, conştient, ci de creaţie genuină în spirit popular, liberă de orice canon. Că în expunerea de tip natural, popular, putem descoperi *a posteriori* procedee, e altă chestiune.

Ceea ce caracterizează în primul rând expunerea lui Neculce (ca şi pe aceea a lui Creangă) este hazul, provenit de cele mai multe ori din ironie, dintr-o dispoziţie serioasă, menită a atrage fin atenţia asupra unui lucru, pe ocolite, cu aerul de a glumi, intenţia fiind de cele mai multe ori de a moraliza, de a satiriza, chiar de a protesta.[...]

Paremiologia, vorbirea în pilde, una din caracteristicile stilului popular, cultivată mai târziu de Constantin Negruzzi, Antoni Pann şi Ion Creangă, este o insuşire naturală a artei lui Neculce, om cu multă experienţă de viaţă la vârsta când şi-a scris cronica, cunoscător al înţelepciunii celor vechi din scripturi, sentinţe, proverbe şi zicale. [...]

Limba în care scrie Ion Neculce este graiul locului, unde cronicarul s-a născut şi a trăit cea mai mare parte a vieţii sale. În timpul lui Neculce, ca şi înaintea sa, n-a existat o limbă literară, unitară, care să se conformeze normelor gramaticale, deci, oamenii culţi vorbeau ca şi cei neinstruiţi şi scriau aşa cum vorbeau. Limba lui Neculce este imaginea scrisă, nu literară, fidelă a limbii moldoveneşti vorbite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. [...]

Din cauza caracterului ei oral, limba lui Neculce se deosebeşte sensibil de limba lui Miron Costin, a stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Dimitrie Cantemir, la care influenţa sintaxei latine are drept urmare o construcţie artificială, adesea fericită din punct de vedere stilistic, cu toată dificultatea înţelegerii, dar menită a rămânea izolată, fără ecou asupra scriitorilor ulteriori.

Într-adevăr, Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, foarte interesanţi ei înşişi, n-au fost imitaţi de urmaşi, în schimb Ion Neculce a constituit şi încă mai constituie şi astăzi un model stilistic, ca şi literatura populară în care se încadrează.

Limba literară românească formându-se târziu, mulţi din scriitorii noştri importanţi sunt în creaţia lor artişti ai limbii vorbite, în tradiţie neculciană. Primul şi cel mai însemnat în acest sens este humuleşteanul Ion Creangă, în poveştile şi amintirile lui. Ce e mai valoros în opera lui Ion Creangă vine din reproducerea autentică a modului de expresie popular, în totul corespunzător modului de a fi al eroilor. Nu ştim dacă Ion Creangă citise pe Neculce, probabil că da, dar, aşa cum procedează Neculce însuşi cu

autorii pe care-i citise, n-a stăruit pe textul lui, modelul său permanent fiind nu textele, ci tradiţia orală, folclorul. În ceea ce priveşte pe Mihail Sadoveanu, situaţia e mult deosebită, întrucât creaţia acestuia este o sinteză între stilul popular şi cel cult, între limba scrisă (ca imagine a limbii vorbite) şi limba literară. Diferenţa între limba cronicii lui Ion Neculce şi limba unui roman ca *Zodia Cancerului* sau *Vremea Ducăi-vodă* inspirat de cronica lui Neculce este mare. Neculce se exprimă în graiul popular moldovenesc al vremii sale, Sadoveanu într-o limbă supusă canoanelor gramaticale şi estetice de un caracter fictiv, dar într-atât de verosimil, încât chiar omul de ştiinţă cunoscător al limbii secolului respectiv rămâne copleşit de impresia de autenticitate. Neculce reproduce artistic realitatea, Sadoveanu creează o realitate proprie care se impune cu aceeaşi putere, făcând concurenţă naturii şi istoriei ca orice operă de geniu.

ALEXANDRU PIRU, *Ion Neculce* în *Istoria literaturii române de la origini până la 1830,* Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 318–319, 324, 327, 333, 335, 339, 342, 346–348.

Neculce îşi datorează lui N. Iorga renumele de cronicar nepărtinitor. Noţiunea de obiectivitate nu e formulată expres, dar se impune cititorului, prin numeroasele circumlocuţiuni.[...]

Aşa cum prezintă istoricul literar lucrurile, ele n-ar putea fi contrazise în înşisi termenii dibaci ai raporturilor, ca să-l asimilăm pe Neculce unui cronicar "de partid" sau de curte, ca Stoica Ludescu, Radu Popescu sau Radu Greceanu. Ultimul mare cronicar moldovean, într-adevăr, nu şi-a pus condeiul în solda vreunui stăpân. Altă întrebare se ridică însă: fost-a Neculce atât de senin, ca să nu-şi filtreze în letopiseţi veninul? N. Iorga răspunde negativ la această posibilă întrebare.[...]

N. Iorga recunoscuse că este, în cronică, şi laudă şi ocară. Ocara precumpăneşte. Domniile rele se vădesc a fi mai numeroase decât cele bune, cu cât se apropie perspectiva povestirii şi pe măsură ce letopiseţul se afirmă a fi un adevărat memorial. De la domnia lui Constantin Cantemir, într-adevăr, când îşi începe Neculce viaţa

publică, care-s domniile lăudate? Să le parcurgem la rând: aceea a lui Constantin Cantemir, înfăţişată cu bilanţul pasiv al intrigilor reciproce, dintre munteni şi moldoveni, un "danţ", o sarabandă care ar fi prăpădit "săracele ţări"; Constantin Duca-vodă, adolescent condus de boierii tineri (printre care trei Cantacuzini!) şi de munteni (de Brâncoveanu), sfârşeşte la strâmtoare, judecat cu asprime de boierii ţinuţi deoparte (unul din ei este Bogdan, socrul cronicarului!) şi schimbând "feţe", spre bucuria lui Neculce, poate martor ocular, care îngână dialectul muntenesc al domniţei, fiica lui Şerban Cantacuzino; întâia domnie a lui Antioh Cantemir, cu care cronicarul se înrudeşte prin alianţă, este integral lăudată, fără nici un fel de rezervă; urmează a doua domnie a lui Constantin Duca, chivernisit de odiosul Panaiotachi Morona vel postelnic "că se potrivea cu stăpânu-seu la fire"; urmaşul, în prima domnie, Mihai Racoviţă e condus de o altă bestie neagră a lui Neculce, Iordachi Rusăt, vornicul, pe lângă care chivernisesc "slugile lui cele din boierie... mari, şi tari, şi obraznici, după cum este firea mojicilor", încât "nu sămăna curtea nimică a domniei, de atâta obrăznicie", în timp ce domnul, "precum se arată în boierie, iară atunci îţi părea că este un om zălud". [...] Nicolae Mavrocordat, succesorul lăudat pentru cultura lui, dar înfăţişat ca mânios şi sever, în politica de supunere a boierimii de ţară, care fuge în Polonia, este încondeiat pentru politica sa în favoarea ţăranilor şi împotriva boierilor; capitolul consacrat celor zece luni de domnie a lui Dimitrie Cantemir, în schimb, este disproporţionat, mai mult de dorinţa cronicarului de a-şi pune în lumină propria acţiune, decât calităţile domnului ("bun şi blând, că tuturor le era uşile deschise, şi nemăreţ, de vorovea cu toţi copiii"), căruia i se aminteşte însă "numele de om rău", ieşit cu prilejul primei domnii, de câteva săptămâni, neconfirmată de Poartă; când se întoarce iarăşi în scaun (acum spre "norocul ţării"), Nicolae Mavrocordat, de astă dată înfăţişat în culori luminoase, pentru că domnitorul a încercat să-l aducă pe vel spătarul din surghiun (se păstrează în acest sens o splendidă scrisoare), dar şi pentru faptul că la mazilirea domnului acesta a fost insultat "cu voroave proaste" de Lupu Costachi din neamul Gavrilieştilor, acelaşi care-şi însuşise pe nedrept moşiile lui Neculce, refugiat cu Dimitrie Cantemir în

Rusia; în a treia domnie, de zece ani, a lui Mihai Racoviţă, când cronicarul îşi recapătă prin judecata dreaptă a divanului avutul uzurpat, domnul nu mai este prezentat ca zălud, ci ca un "om foarte chivernisitor bun", deşi politica sa fiscală, în ajutorul ţăranilor şi spre paguba boierilor, îi este lui Neculce nesuferită; Grigore Ghica-voievod, înfăţişat ca un exemplu de bunătate ("Un domn străin, şi câtă milă au arătat!"), îl reprimeşte pe Neculce în divan şi-i face cinstea să-l viziteze la conacul lui, de la Prigoreni (cronicarul "obiectiv" îi critică însă cu înverşunare politica fiscală şi lasă urmaşilor pomenirea unui "curvar" care "multe ţiitoare fete mari ţine şi apoi le înzestra şi le mărita cu haine, cu odoare, ca pe nişte fete de boieri") [...]; cronica se încheie cu elogiul, care i s-a părut şi lui Iorga suspect, al lui Constantin Mavrocordat, în a doua domnie, pe atât de ideală, pe cât de păcătoasă fusese cea dintâi. Din această nouă domnie datează reformele de structură, care nu-i puteau fi plăcute lui Neculce, dar cronicarul fusese "miluit" de domnul, consultat la întocmirea măsurilor fiscale şi poate şi fiii cronicarului se înfruptaseră din bunăvoinţa voievodului.

Am parcurs domniile zugrăvite de Neculce ca martor. Spaţiul nu ne-a îngăduit să reţinem toate înfricoşatele zugrăviri ale cronicarului, risipitor în osândiri, pe cât de zgârcit în laudă. Dorim ca cititorul sceptic să verifice textele, ca să vadă că am exagerat în minus. [...]

Socotit de Iorga un "bătrân foarte bătrân", când îşi redactează cronica, Neculce este la dreptul vorbind un moşneag viguros, plin de simţiri aprige şi de resentimente vii. S-a dovedit că memoriul fiscal fusese redactat de septuagenar la cererea lui Constantin Mavrocordat, iar nu de către vel-vornicul lui Grigore Ghica, cu zece ani înainte. Să fie adevărat că "vremea slăbise contururile, îndulcise colorile, îmblânzise şi poetizase aducerile aminte"? Nimic nu îngăduie să credem în aceste convenţionale cuvinte literare, nepotrivite cu întunecimea colorilor, din paleta meşterului zugrav. Cronica nu reprezintă "interesele unui partid", ci pe acelea ale unei caste, pe care secolul luminilor avea s-o disloce de pe unele poziţii privilegiate, şi mai reprezintă reacţiunile subiective ale unei personalităţi, pe cât de simplă în aparenţă, pe atât de complexă şi ascunsă.

Meşterul scriitor, la care nu ne sfiim a admira talentul pamfletă-

resc, avea o fire ascunsă. Dacă păstrăm termenii caracterizării morale a lui Mihai Racoviţă, cu înlocuirea doar a numelui, obţinem cheia personalităţii cronicarului: "(Neculce) nu este, cum se arăta, blând şi şagaciu (glumeţ) cu toţi şi moale, ce este într-alt chip, că are multe firi, nu numai o fire". Una din ele, şi cea mai înşelătoare, este "firea cea proastă", adică simplitatea cugetului, care a înşelat posteritatea, de o sută de ani încoace. În redactarea cronicii sale, Neculce a fost atent să nu-şi dezvăluiască politica, acoperind-o sub haina iubirii de ţară. Gestul larg şi interjecţiile patetice i-au cucerit generaţii compacte de naivi duioşi, gata să plângă de suferinţele mulţimii, cu care n-aveau vreo altă atingere. Semănătoriştii şi — ceea ce e de mirare — chiar şi poporaniştii, mai orientaţi în direcţia politicii practice, au văzut într-însul un iubitor al ţărănimii şi duşmanul dezinteresat al domnilor răi, nerecunoscând în unii din aceştia pe cei dintâi sprijinitori ai şerbilor, iar în adversarul lor teatral, pe feudalul ireductibil.

Aceiaşi cititori naivi sau grăbiţi au fost înşelaţi de tonul temperat care i-a îngăduit cronicarului, fals bonom, să-şi strecoare toate insinuările (ne gândim îndeosebi la zvonurile de otrăviri, puse pe seama Cantacuzinilor şi a altor domni neprieteni), cu o irezistibilă candoare. Până la interpretarea sagace a lui G. Călinescu, nimeni nu adulmecase bârfelile omului lui Dumnezeu.

Rândurile noastre nu se cade a fi privite ca pornire iconoclastă. Înconjurând pe artist cu o nesfârşită admiraţie şi cu un nesecat interes faţă de duplicităţile sau pluralităţile psihice ale cronicarului, ne-am socotit însă datori a împărtăşi cititorilor noştri câteva din rezultatele unei lecturi cât se poate de atente. Dacă ne-am înşelat, am fi bucuroşi să ne înclinăm înaintea unor argumente întemeiate.

ŞERBAN CIOCULESCU, *La bicentenarul lui Neculce,* în vol. *Varietăţi critice,* Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 81–85.

Letopiseţul lui Neculce nu e lipsit de orice obiectivitate, dar cronicarul nu-şi ascunde simpatiile şi antipatiile, inspirate de serviciile sau ponoasele de care avusese să se bucure ori să se plângă.

Nu vom mai stărui asupra calităţii lui de povestitor, pe larg subli-

niată de toţi istoricii noştri literari, nici asupra portretelor lui, superioare acelora ale lui Grigore Ureche, dar nu şi acelora ale lui Miron Costin. Interesante sunt faptele curioase din *Letopiseţ,* ca reluarea — niciodată citată — despre întâiul nostru proiectant şi machetist, modelator în ceară:

"...s-au gătit împărăţia turcului şi au purces cu oşti să vie asupra Ţării Leşeşti să dobândească vestita cetate Cameniţa. Şi au trimis poruncă la Duca-Vodă să-i trimiţă chip şi starea cetăţii Cameniţii, să vadză ce loc şi ce tărie aru avè. Duca-Vodă au trimis pe un nemiş [...] anume Gligorie Cornescul ce era foarte meşter de scrisori şi de săpături la pietre şi la alte lucruri, de au făcut chip cetăţii Cameniţii de ceară, cu toate tocmelele ei dinluntru şi denafară. Şi o au trimis la împărăţie, de o au vădzut, şi mult s-au mirat de mărimea ei ce era din singură starea locului, cu apă şi cu stânci de piatră împregiuriu, minunat locu. Şi mai mult aceasta au îndemnat pe împărăţie, de au vinit la Cameniţă".

Aş mai releva faptul că Neculce, deşi nu laudă nicăieri în *Letopiseţ* pe Miron Costin ca pe un mare înaintaş, de cultură superioară şi de egal talent, îi consemnează în repetate rânduri atitudinile dârze şi cuvintele memorabile, material folosit dealtfel de către romancierii noştri. Compilând însă cronici anterioare, ca aceea numită de C. Giurescu buhuşească, el nu înţelege totdeauna ce transcrie, ca în cazul când numeşte "sfat înşelătoriu", îndemnul lui Miron către Ducavodă să nu dea îndărăt faţă de invadatorii leşi şi moldoveni, ai partizanilor lui Ştefan Petriceicu: "Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moşilor şi a strămoşilor noştri". Sfatul, primă şi splendidă afirmare a patriotismului, trecut astăzi în limbaj ca loc comun, a fost însă suspectat în izvorul folosit de Neculce, cum că Miron nu ar fi fost străin de proiectele lui Sobieschi, care i-a rezervat castelul său de vânătoare, pe când s-a purtat neomenos cu voievodul captiv.

Izvor capital pentru cunoaşterea istoriei Moldovei mai ales în partea lui memorialistică, scris cu patimă, dar şi cu tot atâta talent, precum şi cu surprinzătoare sincronizare de istorie universală, *Letopiseţul* lui Neculce este un admirabil monument filologic şi literar, nu foarte accesibil oamenilor fără deosebită cultură, monument fără

de care nu s-ar fi ivit poate o bună parte din opera sadoveniană de înviere a trecutului Moldovei. Locul bisericii din Prigoreni, reşedinţa lui în apropierea Iaşilor, i-a păstrat osemintele. De mirare că locul n-a ajuns obiect de cult şi de pelerinaj, ca Ipoteştii şi Humuleştii.

ŞERBAN CIOCULESCU, *La bicentenarul naşterii lui Ion Neculce,* în "România literară", anul V, nr. 49, 30 noiembrie 1972, p. 7.

Istoria literaturii române ar fi putut înregistra cel de al doilea pătrar al secolului al XVIII-lea ca pe un hiatus, urmând admirabilei înfloriri din etapa anterioară, dacă aproape de cumpăna veacului ce va deveni curând "al Luminilor" n-ar fi răsărit o operă care umple întregul interval cu un splendid apus de soare. Scrisă între 1733 şi 1743, când strălucita cărturărime de odinioară era, toată, sub pământ (Cantemir murise în 1723, iar Radu Popescu în 1729), *Cronica* lui Ion Neculce este cântecul de lebădă şi totodată apogeul artistic al literaturii române vechi. Ea întrece, nu numai sub raportul artei, dar şi al proporţiilor, tot ce se scrisese până atunci în acest gen. Cele aproape 400 de pagini ale ultimei şi celei mai bune ediţii nu-şi au echivalent decât în operele monumentale ale lui Cantemir: *Hronicul* şi *Istoria imperiului otoman,* ele însele reprezentând apogeul ideologic şi ştiinţific al aceleiaşi epoci. [...]

Fără a fi un om lipsit de cultură, Neculce n-a fost un erudit şi nici n-a căutat să fie. Ca şi Ion Creangă mai târziu, el a fost însă produsul şi beneficiarul unei mari epoci a culturii naţionale. Opera lui Ion Neculce concretizează relieful original al unui vast proces de acumulare şi stratificare prin sinteză, în care au intrat eforturile de creaţie a peste două veacuri de spiritualitate românească. Aşa cum Creangă nu poate fi imaginat la culmile artei lui mai devreme decât epoca marilor clasici în frunte cu Eminescu, tot astfel Neculce nu putea lua fiinţă artistică decât după ce cultura română dăduse, în Moldova, pe Varlaam, Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Dosoftei, în sfârşit, pe Cantemir. Fără ei, Neculce ar fi fost un Stoica Ludescu, talentat, colorat, cu amintiri personale, dar nu o personalitate rotundă şi excepţională, tot aşa de genială, în felul ei, ca şi savantul şi creatorul multilateral ce i-a fost prieten şi domn. Cu un strict

necesar de cultură spre a evada din primitivismul frust, "popular", şi a se plasa pe orbita marii arte, Neculce a avut, ca şi Creangă, facultatea osmotică datorită căreia a reuşit să ia, integral, ţinuta clasicilor săi contemporani. Lectura celor trei mari predecesori: Ureche, Miron şi Nicolae Costin i-a fost de ajuns, precum lui Creangă lecţiile lui Maiorescu la "Preparandală" şi contactul viu cu Eminescu şi cu cercul Junimii. Instinctul şi înzestrarea de mare creator şi-au spus cuvântul, şi este de ajuns să comparăm pe Neculce cu Axinte Uricariul, ştiutor de limbi străine şi copist al tuturor cronicilor muntene şi moldovene, spre a vedea diferenţa uriaşă săpată de acel imponderabil care se cheamă geniu.

Între limba "populară" a lui Neculce şi limba populară vorbită în timpul său este distanţa între înregistrarea folclorică de arhivă fonografică şi limba clasicului Ion Creangă, sau a clasicului Sadoveanu. Paralelismul şi identităţile lexicale ori sintactice nu pot estompa ciclul complet parcurs, ciclu trecând prin limba lucrată pe modele latine, slavone, polone ori greceşti, a marilor predecesori. Simplitatea limbii lui Neculce este ea însăşi un triumf al culturii naţionale, la data aceea o solidă realitate.

Neculce ne apare astfel ca ultimul scriitor român al epocii vechi în stare să compună la scara unui Miron Costin, într-un moment când istoriografia se redusese, ca orizont, ethos şi mijloace artistice, la toată acea producţie menţionată, pe care *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* avea să o pună, artisticeşte, în umbră. [...]

În fond, mai puţin "ideologic" sau om politic — şi trebuie renunţat la clişeul pedagogic în favoarea realităţii — Neculce este structural *un mare scriitor* al cărui gen a fost tradiţionala "cronică", transformată de el în cele dintâi autentice *memorii* ale literaturii române. Ca mare scriitor şi cel dintâi mare *memorialist* al literaturii române (egalat numai de Ion Ghica), trebuie, deci, citit acest cronicar. El deţine în literatura română locul lui Saint-Simon în literatura franceză, pe care nimeni nu-l cercetează cu aceleaşi mijloace ca pe Voltaire sau Montesquieu. Nu este un educator, un creator de conştiinţă naţională (tentativa de a face din el aşa ceva l-a compromis de două ori, falsificându-l în două direcţii opuse); el e

notarul "balzacian" al unei întregi epoci, născut şi format într-o vreme tulbure şi în cuprinsul unei clase ce nu mai trăia sub vraja gloriilor stinse, ci în atmosfera de pâră reciprocă la Poartă, de jafuri, războaie, spoliaţie financiară, molime, tâlhării, călcări de oşti străine, năvăliri tătăreşti, ascensiune rapidă a unor puteri noi, curând dovedite la fel de rapace şi cotropitoare, declin rapid al imperiului otoman. O epocă de contraste vii, de sfârşit şi început de ev istoric, mai tulbure încă în Moldova, unde n-a existat un Brâncoveanu să clădească sub furtună până în ceasul al 12-lea. Un ochi de artist, o memorie prodigioasă, o sensibilitate, vie, capabilă să reţină şi să coloreze totul în tonuri personale, o pană de mare scriitor puteau scoate din toate acestea o capodoperă *literară,* deci nu direct *ideologică,* şi e ceea ce a reuşit să facă Neculce.

Ca şi contemporanul său francez care scria în aceeaşi vreme (Saint-Simon şi-a redactat memoriile între 1723 şi 1750), Neculce este supravieţuitorul unei mari epoci şi martorul începuturilor unei lumi noi. Cea mai mare parte din cronică înviază o Atlantidă scufundată sub apele istoriei, dar trăind vie în inima cronicarului, care o recreează pentru generaţiile viitoare cu magia artei. Lectura acestei cronici în care o jumătate de secol este desfăşurată pe 300 de pagini dă senzaţia transpunerii aievea într-o lume de o extremă varietate şi culoare, care nu şi-a pierdut nimic din tonuri şi viaţă, "inima" cronicarului păstrând-o şi fixând-o în dinamismul ei originar. Structura saint-simoniană a geniului neculcian este izbitoare şi uneori suntem înclinaţi să-l caracterizăm aplicându-i fără nici o schimbare formule emise în contul marelui francez. [...]

La baza reuşitei literare excepţionale a cronicarului Neculce stă o tehnică originală a naraţiunii istorice, în care culminează totodată geniul narativ al poporului nostru şi care valorifică pe planul artei faptele acumulate de-a lungul atâtor ani de viaţă. De fapt, întreaga cronică este prefigurată de cele 42 de legende din *O samă de cuvinte,* aşezate ca într-un limb, întrucât autorul nu le conferea suficientă veracitate documentară. Nici când povesteşte legende sau fapte reale, Neculce nu-şi schimbă tehnica. Ea constă în acumularea de fragmente narative închegate în jurul unui personaj, unei situaţii, unui eveniment , unele epuizându-se în câteva rânduri, altele acoperind zeci de

pagini, toate însă având o autonomie artistică perfectă, de "atomi" prin a căror integrare ia naştere întregul. E o artă rară de a face viu evenimentul, ca şi o artă neîntrecută de a zugrăvi portrete. Dar compoziţia prozodică rămâne bazată pe juxtapunere, materializând fluxul povestirii însăşi, în detaliile ei infinitezimale, ce reconstituie ansamblul. Este un simţ al dramaticului, al "înscenării", extraordinar şi permanent. Cronica poate fi divizată în sute de subiecte de nuvele şi romane, de unde prolificitatea ei în cadrul literaturii moderne. De la marile scene istorice ca apariţia lui Petru cel Mare la Iaşi (Saint-Simon ni-l descrie pe ţar în călătoria sa franceză), pregătirea luptei, bătălia de la Stănileşti, retragerea dramatică, toate decupându-se ca un adevărat roman istoric, la schiţa de nuvelă romantică din episodul evadării cutărui deţinut politic, binecunoscut ca viteaz, cronica ne trece prin faţă o infinită gamă de mijloace narative, toate legate interior cu mortarul *stilului* aşa de puternic individualizat, care susţine lectura, o înviorează, o pigmentează mereu cu reflecţii şi proverbe ("O adevărată poveste a vorbei", cum arăta Călinescu). Istoricii literari au scos citate numeroase, ca dintr-o mină inepuizabilă, şi nu se poate spune că o nouă lectură nu poate descoperi alte fragmente afară de cele deja celebre.

Saint-simoniană este, la Neculce, tocmai enorma cantitate de fapte de toate felurile extrase dintr-o memorie infinită, unde stau alături domnii şi dregătorii, cărturarii şi obscurile apariţii episodice prinse însă în plasa infailibilă a observaţiei şi puterii de expresie a cronicarului. Că în locul curţii lui Ludovic al XIV-lea, teatrul de observaţie este realitatea românească a ultimelor decenii ale veacului al XVII-lea şi primele din veacul al XVIII-lea (memoriile lui Saint-Simon cuprind perioada 1691—1723) şi că în locul clasicilor francezi avem profilate aici, in contururi deopotrivă de legendă şi documentar, figurile lui Miron Costin, Nicolae Milescu, Dosoftei, Dimitrie Cantemir, acestea nu schimbă tipologia literară în sine, ciudatul paralelism de destine spirituale: ca şi Saint-Simon, Neculce a fost un scriitor "pentru mai târziu", fără prezenţa şi influenţa în epocă a unui Varlaam, Ureche, Costin (tatăl şi fiul), Cantemir. Însuşi stilul său, straniu amestec de arhaism şi uimitoare modernitate ("un style à la fois archaïque et tout moderne"),

este o apariţie unică în epocă, şi va rămâne suprema izbândă de această natură a literaturii noastre vechi. Pe Neculce l-au descoperit, l-au admirat şi imitat modernii, generaţia romantică, pentru care a devenit scriitorul de căpătâi, influenţa sa fiind uşor detectabilă la generaţia lui Bolintineanu şi Alecsandri, ca şi a lui Iorga şi Sadoveanu. Încheind capitolul *Saint-Simon,* Lanson scrie: "Entre Voltaire et Montesquieu, il écrit comme il faut écrire pour être admiré au temps de Hugo et de Michelet. Quand la première édition de ses *Mémoires* parut en 1830, nos romantiques lui firent fête; et c'était justice: le duc de Saint-Simon etait des leurs". Şi Neculce asemeni...

Participant la cea mai mare parte a evenimentelor, Neculce arborează un ton de confesiune lirică, ipostaziind propria sa vibraţie afectivă, convertită într-o suită de exclamaţii şi interogaţii retorice. Ca în mult citatele imprecaţii:

"Oh, oh, oh! săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viiaţă ţ-au căzdut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astădzi în tine, Moldovă!"

Dar amprenta memorialistică o dă "cancanul" de curte, în cadrul, dealtfel, al unor circumstanţieri de atmosferă şi portretistice. Căci atât de patetic evocata stare a Moldovei se trăgea din incompatibilitatea conduitei morale a domnului cu îndatoririle lui, surpate de uşurătate:

"Dumitraşco-vodă [...] era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad. Şi după-aceste, după toate, era bătrân şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luasă o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie, care o chema Aniţa, ţiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ţine în braţi, de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand, cu şlic de sobol şi cu multe odoară împodobită. Şi era tânără şi frumoasă şi plină de suleiman, ca o fată de rachieriţă. Şi o triimiţè cu carăta domnească cu siimeni şi cu vornici [...]".

Un Filimon nu descrie atât de pregnant pe Kera Duduca romanului său de peste un secol şi ceva. Cât despre portretele lui Neculce, ele sunt adevărate sinteze caracterologice, în care identitatea personajului

străbate timpul prin forţa trăsăturii fizico-morale încadrată — aceasta — în atmosfera de epocă şi definitorie pentru însăşi situaţia generală în care cel astfel evocat prindea precise linii de contur. Iată-l pe cel — nu mai puţin celebru — al lui Constantin Cantemir, pe care, de data aceasta, un Sadoveanu nu l-ar fi depăşit cu mai mult decât cu decalajul acumulării de vastă experienţă literară:

"Carte nu ştiè, ce numai iscălitura învăţasă de făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mânca bine şi be bine. Semne multe avè pe trup de la războaie, în cap şi la mâini, de pe cându fusese slujitoriu în Ţara Leşască. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumân la faţă, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăiè până la o vreme, pentru că era om de ţară şi-i ştiè pe toţi, tot anume, pre careli cum era. Şi nu era mândru, nici făcè cheltuială ţării, că era un moşneag fără doamnă. Şi avè doi ficiori, beizadele, pre Antiohii şi pe Dumitraşco, şi era zălog la Poartă şi cu alţi ficiori."

De notat că în textura portretului moral, memorialistul introduce cu o artă, până la dânsul profilată doar de Ureche, datele de epocă, împrejurările de aspect politic, într-o naraţiune succintă, de o densitate a faptului semnificativ cum încă literatura noastră clasică veche nu înregistrase. De aici şi forţa atâtor episoade din letopiseţ devenite memorabile, precum cel cu uciderea Costineştilor, cu moartea, apoi, a lui Cantemir-vodă însuşi, cel cu drumul lui Duca-vodă prin ţara sărăcită, şi multe altele.

Trăind în circumstanţele istorice ale unui om de stat, observator din vârful piramidei sociale, pe ale cărei înalte trepte adesea a urcat, dar şi de pe care a trebuit adesea să coboare, scriind, deci, cu satisfacţie, dar mai ales cu invidie şi ciudă, privind asupra lucrurilor din jur cu un ochi pătimaş dar şi filozofând ad-hoc asupra lumii, înscriindu-se pe spirala memorialistică, opera lui Neculce se apropie astfel nu o dată, până la deplina identitate categorială, de stadiul, superior, al *literaturii artistice.*

GEORGE IVAŞCU, *Un Saint-Simon moldav,* în *Istoria literaturii române,* vol. I, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 269, 272–273, 276–279.

În *Letopiseţul Ţării Moldovei* Neculce povesteşte faptele istorice de la Istratie Dabija-vodă (1661) — exact de acolo de unde fusese lăsat de către Miron Costin — până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1775). În centrul cărţii se află domnia lui Dimitrie Cantemir, care ocupă, oarecum disproporţionat, dacă avem în vedere scurtimea ei, cel mai mare număr de pagini. De astă dată valoarea artistică a povestirii covârşeşte pe cea documentară, importantă şi ea pentru istoric mai ales prin modul cum cronicarul vorbeşte de lucruri văzute şi face dese referiri la propria-i persoană. Din capul locului suntem avertizaţi că cea mai mare parte din cronică este lucrată fără izvoade, pentru că se afla "în inima mea". Scriind la bătrâneţe, având o memorie excelentă şi o slobozenie a limbii ferită de complicaţii cărturăreşti, Neculce adoptă tonul sfătos, căielnic pe alocuri, bârfitor când se iveşte prilejul, totdeauna însoţit de gesturi care te fac să crezi că mai curând a dictat cuiva cele ce a avut a spune.

Venirea lui Petru cel Mare la Iaşi, banchetul de prietenie oferit de Dimitrie Cantemir cu acest prilej, masa ce a urmat apoi în tabăra rusească, bătălia cu turcii de la Stănileşti, pe Prut etc. sunt relatate cu ochiul romancierului, atent mai degrabă la amănuntele semnificative, fără grija neapărată a ansamblului pe care trebuie s-o aibă istoricul. Personajele istorice devin personaje literare, cu gesturi şi ticuri caracteristice. Edificator este în această privinţă portretul lui Petru cel Mare, prins în mişcare de ochiul observatorului ce trebuie să fi fost neapărat de faţă. [...]

Bătălia cu turcii este notată bătrâneşte de către fostul mare hatman, cu puţină grijă faţă de tactica şi strategia militară, dar cu cuvinte şi comparaţii la îndemâna obştească: "Şi au început a să bate pre vrăjmaş, cât întunecasă lumea de nu să vedè om cu om, şi să vedè numai para cum ieşie din puşci. Ca cum arde un stuh mare, trestie, pe nişte vânt mare, aşa să vedè focul ieşind din puşci".

Comentariul personal adresat direct cititorului apare des: "Numai ce voi să dzic, poate fi Dumnedzeu fereşte la război, că dintr-o 1000 de sineţe abiè de tâmplă de loveşte un om. Că de ar hi nimerit cât foc slobodzie, n-ar fi rămas nici la turci, nici la moscali, om de poveste".

Bineînţeles, subiectivismul e cu mult mai pronunţat şi povestito-

rul e mult mai personal atunci când are a încondeia pe câte cineva, aşa cum se întâmplă în portretul-caricatură făcut lui Dumitraşcu vodă Cantacuzino. [...]

Evident, zicalele şi proverbele se află — dată fiind marea oralitate a debitului verbal — din belşug la Neculce, ca şi mai târziu la Creangă, spre a caracteriza personaje sau situaţii, introduse fiind prin câte o expresie de felul: "precum se dzice", "vorba ceea" etc. [...]

Adevărate schiţe şi nuvele concentrate sunt cele 42 de anecdote istorice intitulate atât de nimerit *O samă de cuvinte* şi puse, cu simţ artistic foarte sigur, la începutul *Letopiseţului.* Prezentarea lor către cititori uimeşte prin deplina înţelegere a valorii ficţiunii: "cine le va crede bine va face, iară cine nu le va crede iarăşi bine va face, fiecare cum îi va fi voia aşa va face". De astă dată, prezenţa cronicarului în operă e mai puţin vizibilă. El se comportă, până la un punct, ca un culegător de folclor introducând povestirea prin câte un impersonal "zic", abţinându-se de la orice pletoră verbală, concentrând totul la maximum şi realizând o sobrietate stilistică şi compoziţională — mi se pare astăzi — superioară exuberanţei romantice (Bolintineanu, de pildă), care i-a reluat temele, tinzând spre un soi de realism istoric parcă, deşi, altcum, ne aflăm în pură ficţiune. [...]

Altele sunt senzaţionale, aşa cum este naraţiunea cu cei doi copii, un arbănaş şi un turc, care merg să-şi caute norocul la Ţarigrad şi — despărţindu-se — se întâlnesc mai târziu: turcul, ajuns mare vizir, îl face domn în Moldova pe Gheorghe Ghica, fostul tovarăş de vagabondaj din copilărie. Senzaţională, de un fabulos oriental, este şi biografia spătarului Milescu, devenit Cârnul, în urma ciuntirii nasului de către Ştefăniţă Lupu, împotriva căruia ar fi uneltit, dres în cele din urmă de către un doctor neamţ prin slobozirea şi coagularea succesivă a sângelui. Romantică este apoi povestea de dragoste (mic *Tristan şi Isolda* valah) dintre fiica lui Radu Mihnea şi o slugă oarecare. Cei doi fug în codru, vodă face "năvod" de oameni şi-i prinde la Fântâna Cerbului. Momentul este sadovenian, însă totul se termină simplu, brutal, realistic: slugii i se taie capul şi fata este trimisă la mănăstire.

Continuat spontan de Creangă, în arta de povestitor, primul croni-

car artist devine pentru Sadoveanu model şi izvor de inspiraţie, nu atât în ceea ce priveşte subiectele împrumutate de la el — cum ar fi istorisirea *Orb sărac,* din ciclul *Hanu Ancuţei,* sau în *Zodia Cancerului,* referitoate la domnia lui Duca-vodă, despre care Neculce tratează pe larg — cât mai ales în ceea ce priveşte limba, în modulaţia ei autentic moldovenească, în gestul narativ elocvent, în plăcerea de a istorisi bătrâneşte întâmplări care au fost de demult.

ION ROTARU, *O istorie a literaturii române,* vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 38–41.

Trei secole de la naşterea lui Neculce, iată un prilej pentru exersări mai ales ale istoricilor literari decât ale istoricienilor, sau mai degrabă ale publiciştilor decât ale celor dintâi, mai exact ale îndrăgostiţilor de cuvânt, din moment ce a devenit datină să fie considerat fostul hatman între cronicari drept cel mai de seamă poet al graiului. Odată contribuţia documentară vărsată în marea tratatelor şi manualelor ştiinţifice, osteneala de peste zece ani a omului de condei de pe moşia Prigorenii e izbăvită de rosturile mărunt terestre, viaţa sa continuându-se unde faptele şi plăsmuirile sunt nemijlocite, respectiv la cei ce îşi fac o religie din a scrie "nici de pre un izvod al nemărui", şi al căror cap de serie pentru români — Ienăchiţă Văcărescu — se şi născuse pe când Neculce nu "ş-au plătit şi el datoria aceştii lumi, cea strămoşească" şi încă nu s-au fost "dus către părinţii săi".

Acolo oferă, "lascav şi darnic", la ospeţe bogate, "mai mult din oală roşie decât din pahar de cristal", cotnarul auriu al frazelor lui — de nu se mai satură "pehlivanii măscărici" savurându-i portretele, potrivirile de maxime, tablourile de lupte, farmecul neologismelor, "veseliile cu naiuri şi cu cântece hagimeşti" ale întorsăturilor povestirii, care nu sunt întotdeauna "de oameni vechi şi bătrâni". Sau îi întrece pe toţi în rezumarea cea mai fidelă şi succintă a unei nuvele de Sadoveanu ori de cutare tardiv romantic. [...]

Locul şi l-a ales inspirat, în vecinătatea modernilor, şi prin recunoaşterea deplinei libertăţi de opţiune a cititorului faţă de legende-adevăruri artistice propuse: "cine le va ceti şi le va crede, bine va

fi, iar cine nu le va crede, iară va fi bine". Acestea sunt istorii nu basne, neşte cuvinte câteva, trecute din generaţie în generaţie, probabil purtătoare de sensuri latente ca miturile, şi deci trebuiesc captate pentru mai subtile săpături şi tălmăciri din viitor. Ca şi evenimentele trăite sau atestate, ele i-au apărut preţioase unde plutitoare scriitorului seismograf al timpului său şi, cu toate că prin amănuntele relatate urcă doar până la Ştefan-vodă cel Bun, îi vor fi răspuns într-un plan mai ferit şi acelei curiozităţi de obârşii care îl face pe Nicolae Costin, colegul de divan din anul premergător Stănileştilor, să împingă hronicul vechimii româno-vlahilor de la veacul XVII până la zidirea lumii. Alegerea ritualică, prin tragere cu săgeata, a locului de înălţare a Mânăstirii Putnei, consultarea sihastrului într-un moment de cumpănă ("închina-va ţara la turci au ba?"), refuzul mamei de a-l primi în cetate pe eroul învins, căderea calului în moarte la vederea tăierii lui Barnovschi, prinderea prizonierilor la plug ("de-au şi arat cu dânşiii, de au semănat ghindă") — oamenii pământului zic să se fi petrecut aievea toate. Şi nu mai ştii, vine din Neculce, sau din *Vechiul Testament* sau din mai depărtate tăbliţe arse, acest râs amar: "i-au fost împungând cu strămurările ca pre boi, să tragă. Iar ei se ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuşcile, iar când îi bătè cu biciuşcile, ei se ruga să-i împungă".

Din vorbă în vorbă, de la relatare la anecdotă, prin cele vreo 40 de *cuvinte* Neculce reparcurge în maniera sa, totuşi materia predecesorilor săi, de la Ureche, strălucind prin memorabila caracterizare a lui Ştefan, la Miron Costin al ciumei şi al "bietului om sub vremi". În acest fel începută "după moartea lui Ştefăniţă-vodă, feciorul lui Vasile-vodă", întreprinderea istorică de informare în multe privinţe absolută, acoperind o perioadă de 80 de ani din viaţa Moldovei şi în secundar a Ţării Româneşti îşi are asigurată nu numai forţa de iradiaţie în viitorime ci şi o bază de susţinere proprie, viclean prelungită dincolo de cronologii.

Asemeni lui Creangă lângă Eminescu şi Maiorescu, talentul cronicarului are norocul să se autocontroleze un timp lângă mintea vastă a eruditului Cantemir, iar înţelepciunea-i parcă a veacurilor, prin care parcă se depărtează de noi mai adânc în istorie, este răsplata şansei, deloc roze, de a fi trăit o epocă dintre cele mai neaşezate şi

de a-şi fi distrus viaţa de mai multe ori între războaie, silnicii şi pribegii. [...] Memorialist în cea mai întinsă parte a operei, interesant comparat cu Saint-Simon, el caută să depene "cu adevăr" "câte s-au tâmplat de au fost" în propria-i viaţă. Nu-l preocupă "niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greşit" ci dacă sunt re-create desfăşurările, care neprenotate cu minuţie într-un jurnal scrupulos ţinut, "au fost scrisă în inima sa". Răspunderii patriotice care desigur a prezidat, gândului sacru al aducerii istoriografiei la zi, le este superior complementară voluptatea rostirii bătrâneşti şi cristalizării în imagini epice, satisfacţia posturii de căutare a timpului pierdut. Orizontul vast al experienţei, cu digresiunile dese într-un spaţiu curgând între Ţara Românească, Dania, Ţara Şvedului, Gdanţca, Mosc, Bagdat, Ţarigrad, Râm, Luţimburgu, Saxonia, şi întoarcerile succesive la "a scrie iar pentru Moldova noastră" unde e profund implicat, serveşte fericit, în ora calmă a senectuţii, filtrării de esenţe, intuirii de permanenţe menite a lumina scopul principal: de îndrumare politică, morală şi estetică; implicit, de salvare naţională în linia lui Neagoe Basarab. "Cu cât veţi îndemna a ceti pre acest letopisăţu mai mult — se încheie doar *Predoslovia* — cu atât veţi şti a vă feri de primejdii şi veţi fi mai învăţaţi a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oştire, ori de voroave." Omagiind în Neculce nu istoricianul ci scriitorul, îi înţelegem mereu nelinişte primordială, îi înţelegem vibraţia cea mai secretă din dorul de pământul natal, şi-l scoatem cu faţa sa cea mai adevărată "la domni şi la noroade de cinste".

AUREL RĂU, *Ion Neculce, trei secole,* în "Steaua", nr. 22, 16–30 noiembrie 1972, p. 8.

Există adevăruri care, de la prima lor enunţare, par nu numai evidente, ci chiar comune. Că în Neculce putem recunoaşte, considerând lucrurile sub aspectul talentului în sine, pe cel mai mare scriitor român de până la apariţia clasicilor de aur ai literaturii noastre în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Eminescu, Caragiale, Creangă, cărora, dealtfel, le poate sta alături, este unul din aceste adevăruri. Neformulat însă vreodată până acum ca atare. "Când citeşti cronica

lui Niculce, un nume îţi năvăleşte numaidecât în minte — Creangă“, spunea G. Călinescu. Într-adevăr, cei doi scriitori sunt înrudiţi în asemenea măsură încât ei ar putea trece drept manifestările succesive ale aceluiaşi arhetip. E un fenomen rar ca o structură artistică să reapară peste un număr de ani, purtătoare a unei forţe de expresie de intensitate egală. Marii gemeni ai literaturii noastre îl ilustrează. Neculce e un Creangă care lucrează, în loc de întâmplări, cu evenimente. Egal în arta intuitivă a povestirii dublului său de peste veac, îi este superior prin puterea de reprezentare. Sarcasmul şi ironia celui dintâi se dezgheaţă şi se îmblânzesc în umorul succesorului, cu toate că bonomia amândurora este uneori doar aparentă. Pentru a rosti unele din primele ei cuvinte literatura română cultă deschide gura de aur a lui Neculce. Peste un secol şi ceva Creangă o va reprezenta cu nu mai puţină strălucire. Boierul şi “mojâcul” îşi împart astfel gloria verbului naţional.

Cronica lui Neculce constituie nu numai o importantă realizare în sine, ci şi o posibilă monadă a literaturii române. Ea rezumă sau mai bine zis anticipează un întreg ansamblu de trăsături generale. Printre firele din care, de peste două secole, se ţese literatura română modernă unul dintre cele mai vizibile este cel al operei lui Neculce. [...]

Cronica lui Neculce nu suferă de partizanatul facţiunilor boiereşti sau de aservirea completă faţă de punctul de vedere domnesc. Subiectivismul ei, de altă natură, nu este însă mai puţin marcat. În comparaţie cu alţi cronicari făţişi până la naivitate în pătimirile lor, Neculce, mai abil, îşi permite să denatureze uneori lucrurile din motive personale sau de clasă bine camuflate, derutându-şi prin aceasta (încă şi astăzi), cititorii. [...]

Este locul să abordăm aici o problemă esenţială a exegezei neculceene: caracterul naţional al operei, patriotismul autorului (patriotism înţeles, evident, în sensul secolului în care a trăit şi în limitele — de neignorat — ale unei foarte clare concepţii de clasă). Şi unul şi celălalt au fost şi sunt de obicei căutate în cuvintele autorului: profesii de credinţă autohtone, declaraţii antifanariotice, lamentaţii — nu întotdeauna “pure”. În ce ne priveşte, ne propunem să le descoperim în structura mai adâncă a operei, unde, după părerea noastră, se află

mai ferm imprimate. Un lucru trebuie de la început subliniat: *Letopiseţul* lui Neculce nu reflectă numai contextul istoric în care autorul a trăit, ci totodată i se opune, îi rezistă. Eliminarea tragicului ar putea fi privită ca un aspect al acestei tendinţe; prin "desamorsarea" mecanismului ei tragic, realitatea ar putea deveni inofensivă. Situat într-o lume ostilă, ameninţătoare, cronica devine pentru Neculce un refugiu. Nu numai şi nu atât în sensul în care condiţiile materiale, de relativă stabilitate şi siguranţă, ale scrierii ei îl pretinde, ci şi (mai ales) în acela că, scriind, autorul domină într-un fel evenimentele la discreţia cărora se aflase. Dacă — după cum spunea un alt cronicar — omul este sub vremi, evocându-le, ceea ce înseamnă recreându-le (căci orice reprezentare a realităţii, oricât de exactă, este ficţiune), adică recapitulând, clasificând, ordonând şi într-o anumită măsură determinând, vremile rămân sub om, se "depun", *se aşeadză*. Neculce s-a zidit în cronica sa, începută, în planul subconştient al fiinţei, din nevoia de a se apăra.

Groaza, am spune, primordială a cronicarului e *neaşezarea*. Sentimentul exprimă însă nu numai pe boier, căruia hoasul, instabilitatea îi periclitau privilegiile, ci şi întreaga comunitate naţională, având nevoie, în aceeaşi măsură, de un cadru al existenţei sociale bine constituit. În acest sens fobia lui Neculce e ancestrală. Or, în raport cu permanenta calamitate a *"vremilor neaşedzate"*, cronica reprezintă principiul contrar, salvator, *al aşezării*. Tendinţa *Letopiseţului* lui Neculce rezumă astfel, în mic, una din tendinţele istorice fundamentale ale poporului român, caracterizat printr-o dialectică a aşezării în neaşezare. Cvasimilenara migraţie a popoarelor, apoi formidabilul pericol otoman, în fine vecinătatea unor mari imperii au creat neamului de la Carpaţi şi Dunăre, în lupta sa pentru supravieţuire, condiţii extrem de dure. Din negura veacurilor, vremile au fost şi au rămas — până în perioada modernă — *neaşezate*. Generaţie după generaţie, oamenii de aici au găsit însă de fiecare dată resursele şi posibilitatea să se aşeze. *Bovarismul aşezării* la Neculce corespunde aşadar unei seculare aspiraţii naţionale. Omul şi opera prezintă deopotrivă acelaşi caracter "aşedzat", caracter care contrastează cu starea de "neaşedzare" a vremurilor, şi i se opune. Cronica lui Neculce dă cititorului un sentiment de temeinicie, de

calmă durată, de permanenţă şi consolidare. Peste blocul pe care-l formează, valul istoriei trece fără să-l clintească. În mult mai mare măsură decât lamentaţiile în "of" şi "vai", atât de des citate, cu ceva din automatismul şi convenţionalitatea bocetelor profesionale, tocmai acest aspect de realitate constituită, definită şi definitivă, într-un context fluctuant şi nesigur dă cronicii lui Neculce acel caracter naţional şi acea profundă valoare patriotică ce i-au fost dintru început recunoscute.

Considerată în funcţie de *nucleele* sale *epice,* cronica lui Neculce se pulverizează într-o masă de mici nuvele, istorii comprimate, simple episoade, anecdote, instantanee, dintre care unele de un interes deosebit, memorabile pentru cititor şi, credem, foarte sugestive pentru un scriitor, în eventualitatea perfect legitimă că ar dori să se folosească de ele ca de nişte puncte de plecare.

Fragmentul XVI din *O samă de cuvinte* — despre "începerea" impostorului Despot-vodă — este o nuvelă veneţiană redusă la liniile ei esenţiale, un fel de scenariu, cu intrigi, documente revelatoare şi substituiri de persoane. Dacă secţiunea numărul XVI conţine substanţa unei posibile nuvele, aceea cu numărul XXXVII poate furniza material chiar pentru un roman. Elementele picareşti, legămintele solemne, coincidenţele, spectaculoasele ascensiunii sociale, loviturile de teatru, momentul suprem al recunoaşterii, epilogul fericit dau o savoare aparte acestei istorii pline de mişcare şi mişcătoare a unui copil sărac purces dintr-un sat albanez spre Ţarigrad şi ajuns mai târziu, graţie ajutorului fostului său tovarăş de drum, devenit mare vizir, domnul Moldovei sub numele de Ghica-vodă. Un personaj rocambolesc este Dedul spătarul Arbănaşul care, închis de Constantin Cantemir, evadează spectaculos, "ca-n filme". [...]

Evocarea complotului boieresc îndreptat împotriva lui Constantin Cantemir şi a represaliilor domnului, a uciderii mai întâi a lui Velicico şi apoi a lui Miron Costin, acesta din urmă smuls dintr-un doliu proaspăt, soţia sa murind chiar atunci, şi a remuşcărilor (rare în epocă) ale bătrânului voievod: "Cantemir-vodă dup-acee mult se căiè ce-au făcut şi de multe ori plângè între toată boierimea şi blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat", reprezintă unul dintre cele mai impresionante momente ale cronicii. Câteva aspecte

ale acestei mari scene merită subliniate în chip deosebit: logica diabolică, implacabilă cu care sfătuitorii domnului, folosind, în mod perfid, ca premiză faptul că, ieşindu-şi din fire, acesta îl bătuse cu buzduganul pe Velicico, îl aduc, pas cu pas, din aproape în aproape, în situaţia de a ordona cele două crime. [...]

Istoria turcului trimis în Moldova să caute pricină de mazilire lui Vasile Lupu, şi "îndopat" pur şi simplu cu galbeni de către acesta, adevărată capodoperă de psihologie a mituirii, e de o savoare aproape gogoliană. [...]

Excelent observator, Neculce reţine, descriind o scenă, aspecte inedite, surprinzătoare şi în acelaşi timp foarte caracteristice, capabile să insufle sentimentul celui mai acut concret, să actualizeze intens. Martor şi participant la încleştarea decisivă de pe Prut, Neculce evocă pe larg, din interior, într-un chip foarte modern. Descrierea insistă asupra diferitelor manevre, ciocniri, operaţii cu caracter izolat şi bătălia — al cărei ansamblu ne scapă — se încheie mai înainte de a înţelege dacă ea a început cu adevărat şi fără să ni-l desemneze în mod evident pe învingător. În politică, pe plan militar ca şi în literatură, Stănileştii reprezintă un alt Waterloo. În nici un alt moment al "filmului" bătăliei (datorită lui Neculce ne aflăm în posesia unui preţios *documentar* al acesteia), nu ne simţim în mai mare măsură la *Stănileşti* decât atunci când cronicarul aminteşte în treacăt, dar cu ce puternică sugestie a clipei, de acele dueluri specifice de tiraliori, expresie a surescitării combatanţilor, angajate din obligaţie dar şi dintr-un spirit de bravadă reciproc incitat între mici grupuri ce se desprind din rândurile celor două armate beligerante. [...]

Neculce nu este numai un artist al cuvântului, ci şi un artist al imaginii; ceea ce el spune desfată auzul şi încântă totodată privirea. Euforia muzicală a lecturii e dublată de euforia uşor melancolică a participării "directe" la întâmplări de mult încheiate, a "introducerii" în imagine. Cronica lui Neculce anulează, în momentele de intensificare a reprezentării, *timpul* cititorului, şi pe cititor însuşi; acesta resuscită ca martor ocular, al $n + 1$-lea personaj al cărţii. Scenele cele mai vechi ale letopiseţului nu se lasă contemplate din afară; ele atrag şi includ irezistibil cititorul, transformat în element component al tabloului.

În *O samă de cuvinte,* episodul V, vălmăşagul bătăliei se desface ca un val pentru a oferi privirii posibilitatea de a contempla o scenă şi un gest cvasi-ritualice în care raportul de strictă vasalitate, având parcă ceva din caracterul exemplar şi impecabil, din puritatea povestirilor cavalereşti timpurii se îmbină cu umilinţa şi căldura relaţiilor interumane specific orientale.

Prospeţimea unui prezent transparent, etern, atinge intensităţi aproape magice în secţiunea a VII-a. [...]

Nu vom insista prea mult asupra a ceea ce se numeşte de obicei — cu o oarecare emfază — arta portretului la Neculce; orice referire la scriitor, oricât de sumară, ajunge inevitabil la ea. Fără a valorifica însă întotdeauna ceea ce s-a spus până acum esenţial în această privinţă: "Portretul niculcian stă la mijloc între caricatură şi tablou" (G. Călinescu); "Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calităţi sufleteşti sau trăsături fizice, cât mişcarea" (N. Cartojan) etc.

În ce ne priveşte, ne vom mărgini a sublinia din nou remarcabila capacitate de observaţie a lui Neculce, aplicată de data aceasta oamenilor, şi, ca un fapt credem inedit, pătrunderea sa psihologică — vădită neîndoios în câteva cazuri, sprijinindu-ne pe exemple, după câte ştim, nefolosite până acum. Nu înainte însă de a preciza — iarăşi — că puterea de observaţie a cronicarului este uneori superioară puterii sale de înţelegere. Se întâmplă nu o dată ca Neculce să înregistreze foarte exact aspecte sau trăsături, fără a fi însă (pe deplin) edificat asupra a ceea ce ele semnifică. În acest sens spuneam că el fotografiază cu mare precizie realitatea (în cazul de faţă individualitatea), lăsând parcă altora grija interpretării adecvate şi complete a datelor. [...]

În al III-lea fragment din *O samă de cuvinte,* Neculce pomeneşte de "păharul" lui Ştefan cel Mare păstrat la mânăstirea Putna până în timpul ultimei domnii a lui Mihai Racoviţă (1715—1726). Atunci, un egumen nevrednic, "vrând să să fălească, au băut la masă cu acel păhar al lui Ştefan-vodă, cu nişte slugi boiereşti, ce era zlotaşi. Şi bând mult cu acel păhar, s-au îmbătat şi, fiind beţi, au stricat un lucru scumpu domnescu şi de minune ca acela". Distrugerea cu atâta uşurătate a preţiosului vestigiu simbolizează parcă o stare de lucruri,

o întreagă atitudine de nepăsare faţă de trecutul ţării, risipit şi devalorizat ca ţăndările pocalului. Tristă stare de lucruri, condamnabilă mentalitate pe care, prin cronica sa, Neculce, pe urmele lui Grigore Ureche şi Miron Costin, încearcă şi reuşeşte să o remedieze pe una, să i se opună celeilalte. Ion Neculce e unul din primii mari restauratori ai trecutului naţional. Cioburile paharului lui Ştefan i-au însângerat şi traumatizat sensibilitatea; pentru a o vindeca sau măcar alina, el a trebuit să le culeagă cu grijă din pulbere şi să refacă din sfărămături vechea formă pierdută. [...]

Letopiseţul Ţării Moldovei prefigurează unele evoluţii ulterioare. În cronica lui Neculce, literatura română, care începea într-un fel odată cu el, îşi avea fixate pentru multă vreme câteva din datele ei esenţiale.

VALERIU CRISTEA, *Introducere în opera lui Ion Neculce,* Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 5–6, 120, 143–150, 159–168, 171, 193–194, 210.

Neculce îşi scrie letopiseţul după moartea lui Cantemir şi a lui Radu Popescu, dar locul lui, prin tradiţie, se află în seria cronicarilor moldoveni, pe care-i continuă. E adevărat, pe de altă parte, că această continuitate nu mai apare astăzi la fel de indiscutabilă ca ieri, când N. Iorga, după care s-au luat toţi istoricii de şcoală, l-a socotit pe Neculce, într-o pornire tipică de romantism ideologic, "un om de cinste, un moldovean cuminte şi cu frica lui Dumnezeu", incapabil să defăimeze sau să linguşească, "un bătrân foarte bătrân, cari, privind în urmă, în dunga din ce în ce mai umbrită a trecutului său, vede înşirându-se acele ce au fost, atât de liniştite, de orânduite, de frumoase". S-a arătat, în anii din urmă, mai degrabă lipsa de legătură sufletească a cronicarului din veacul fanariot cu moldovenii din veacul anterior şi înrudirea lui temperamentală, dacă nu şi stilistică, cu muntenii contemporani, între care Radu Popescu şi Anonimul Brâncovenesc sunt cei mai însemnaţi ca scriitori (Şerban Cioculescu, 1966, Valeriu Cristea, 1974). Spre deosebire de Ureche şi de Costin, Neculce nu e ceea ce se cheamă un cărturar; e lipsit de entuziasm pentru idealurile care-i animaseră pe aceştia; ca atitu-

dine etică, letopiseţul său e mai curând o istorie secretă, din raţiuni vădit personale, decât o operă de educare a spiritului public. Autorul face figura unui mic boier de ţară, prudent şi chivernisit, intolerant, fricos de schimbări, cu parapon pe cei care au reuşit mai bine decât el, precar ştiutor de limbă, xenofob, dând vina relelor pe greci (deşi are dublă ascendenţă grecească). Valoarea îi vine din personalitatea savuroasă şi din geniul limbii şi al povestirii. El redescoperă oralitatea populară, un veac după ce Ureche descoperise scrisul intelectual, şi, prin ea, tot acel caracter naiv, local şi strâmtorat în orizontul moşiei proprii, care se deosebeşte atât de mult de universalismul şi europenismul costinian sau cantemirian. Chiar felul în care a ţinut să se întoarcă din exilul rusesc, unde Cantemir a rămas şi şi-a continuat opera, neînţelegerea lui pentru reformele lui Petru cel Mare, indică o altă formulă spirituală decât aceea a enciclopediştilor de tipul lui Milescu sau Cantemir, deloc preocupaţi de depeizare şi găsindu-şi locul oriunde este cultură. Până la un punct, deşi continuă cronologia faptelor de unde o părăsise Costin, letopiseţul lui Neculce înfăţişează o reacţie la acesta şi anume reacţia autohtonismului la europenism, a naţionalului la universal. Acum, spre mijlocul secolului XVIII, când îşi termină Neculce opera, această reacţie se produce pentru prima, dar nu şi pentru ultima oară în cultura română. O vom mai întâlni de câteva ori în epocile următoare. Un teoretician al spiritului etnic ar putea fi condus la ideea că noi nu am fost niciodată până la capăt europeni, fără să se fi născut opoziţia localistă, că orice universalism este la noi corectat de naţionalism şi chiar de xenofobie, că, în fine, perioadele dominate de cărturărism elitist alternează cu cele în care se infuzează simţul popular cel mai "sănătos" şi mai riguros cu putinţă. [...]

Interesant e şi faptul că Neculce a ţinut să anticipeze cronica propriu-zisă de acele patruzeci şi patru de legende cunoscute sub titlul *O samă de cuvinte*. [...] Spre deosebire de Costin şi apoi de Cantemir şi de stolnicul Constantin Cantacuzino, care au o mentalitate aproape ştiinţifică, Neculce se întoarce la aceea folclorică. [...] Dorinţa care le stă la bază este aceea foarte firească de a produce uimire. Şi nu ca "un capitol de istoria românilor", cum zicea Iorga [...], trebuie legendele citite, ci ca întâia noastră operă de imaginaţie.

Căci dacă Neculce n-are multă cărturărie, are un talent de prozator înnăscut, ca nimeni altcineva în întreaga noastră literatură medievală. Două trăsături sunt izbitoare în *O samă de cuvinte* (şi vor fi şi în letopiseţ). Întâi, faptul că aceste istorioare n-au mare lucru de legendă în ele, culegând întâmplări dintre cele mai obişnuite, uneori chiar derizorii, şi nu numai împrejurarea că sunt puse de obicei în sarcina unor personaje cu statut istoric le învăluie într-un abur eroic. Altfel, înfăţişarea foarte pământească a lucrurilor n-ar ridica nici o dificultate. În al doilea rând, istoriile cu pricina reprezintă un veritabil triumf al spiritului anecdotic: nici descrieri, nici portret, nici comentarii: narativul pur, redus la esenţă. [...] Darul de povestitor al autorului este învederat atât pe spaţii mici, cât şi în construcţii mai ample. Câteva dintre aşa-zisele legende n-au decât câteva rânduri, dar conţin, ca într-un degetar, materia unor adevărate nuvele. [...] Sunt şi câteva legende construite ca nişte ample naraţiuni. De exemplu, biografia spătarului Milescu, prima de acest fel la noi, sau visul lui Rareş, când mergea cu carele de peşte la Iaşi, sau, mai ales, extraordinara povestire, scoasă parcă din *Halima,* despre un albanez şi un turc deopotrvă de tineri şi de săraci, care-şi caută norocul la Ţarigrad, juruindu-şi să nu se uite unul pe altul de vor izbândi în viaţă, turcul ajungând vizir şi punând pe albanez domn în Moldova. Meritul acestor atât de celebre povestiri, încât au devenit pentru români arhetipale, constă în simplitatea lor fără cusur, în stilul "jos", familiar, lipsit de orice solemnitate, pe care Neculce îl introduce în proza naţională.

Acest stil se remarcă de la început şi în cronică. [...] Neculce are plăcerea *faptului divers,* din care cronica lui ne oferă nenumărate mostre. Iliaş-vodă tocmai îşi îngropa tatăl, în taină, "cu multă grijă şi frică de datornicii tătâne-su, să nu-l prindză, să-l închidză", când un ceauş al sultanului îl ia şi-l duce la serai ca să fie căftănit domn; Duca e mazilit şi pe cale de a-şi pierde capul, dar se nimereşte să aibă o blană rusească de vulpe neagră pe care i-o dăruieşte vizirului în schimbul unei vorbe bune pe lângă sultan [...].

Neculce e un Procopius care plăteşte contemporanilor toate poliţele, încondeindu-i pentru posteritate. Cu excepţia aceluia al lui Dosoftei, toate portretele sunt răutăcioase. [...]

Cu Neculce revin în forţă, în proza noastră istorică, spiritul popular şi oralitatea, ajutate de un talent de narator incomparabil şi de o intuiţie a oamenilor, care compensează îngustimea concepţiei şi netemeinicia culturii. Cel mai mare povestitor de până la Creangă şi Sadoveanu [...].

NICOLAE MANOLESCU, *Istoria critică a literaturii române,* vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 58–59, 60–62, 64–65.

Trecând de la prelucrarea de documente şi mărturii orale la memorii şi apoi chiar la jurnalul direct, *Letopiseţul* lui Neculce este străin oricărei încercări confesive. [...] *Letopiseţul...*, dacă nu construieşte pentru noi o personalitate, prin fiecare pagină ne dezvăluie un temperament. Neculce este prăpăstios, sensibil, temător; furia şi revolta, repede aprinse, curg odată cu cerneala pe paginile cronicii. Dealtfel, pamfletul este la mare cinste, expresie a stării psihice aproape permanente a scriitorului, care nu încearcă nici un moment să se disimuleze: "răutăţile" lui Neculce sunt expuse la vedere, savurate pe îndelete. [...] Dealtfel, tot *Letopiseţul...* apare ca o nesfârşită inşiruire de zvonuri, de vorbe strecurate la ureche, pe care pana cronicarului abia mai pridideşte să le noteze. Tonul este mereu "cârtitor". Dar ceea ce-l interesează îndeosebi pe cronicar este nota de senzaţional. Tot ce iese din comun, toate bruştele răsturnări de situaţie, îl atrag, şi el pare incapabil să li se împotrivească.

Realitatea, ne spune mereu Neculce, nu este doar ceea ce pare să fie, ci fiecare fapt are în spatele său un ce misterios, o a doua faţă, expresivă şi dramatică, şi mai ales ea merită interesul nostru. [...] Neculce are o artă neîntrecută în a pune în valoare "situaţiile înduioşătoare". O melodramă de cea mai bună calitate este scena uciderii lui Miron Costin. [...] Interesul cronicii lui Neculce este în primul rând cel literar. [...]

Neculce nu are pretenţii de cărturar, nu-l obsedează originea neamului şi trece uşor peste enunţarea ei; mai mult, deşi datele pe care ni le dă sunt în marea lor majoritate exacte, Neculce nu este interesat de mărturia pe care trebuie s-o lase, de adevărul pe care

trebuie să-l transmită. [...] Căci pentru Neculce nu adevărul este ultima realitate, ci povestea: acesta este motivul, cauza fundamentală a existenţei cronicii sale. În mod vădit cronicarului îi place să scrie. Inevitabil eterogenă prin conţinut, nesusţinută de o voinţă formatoare, cronica se arată toţuşi închegată şi structurată. Unitatea de ton o dă duhul mereu povestitor. Scrisul curge fără pauze, fără timp de respiraţie, fără plictiseli; sub pana lui Neculce totul se transformă în poveste: întâmplări văzute sau închipuite, uneltirile de la Poartă, fiscalitatea timpului, politica internaţională. Niciodată interesul nostru nu adoarme, fiindcă orice eveniment oricât de abstract, oricât de îndepărtat, coboară în "ograda" noastră, trezeşte mânia sau mila noastră. Cronicarul este o Şeherezadă şi *Letopiseţul* său o altă *O mie şi una de nopţi.*

Fiecare domnie este un basm şi, ca orice basm, el este stereotip: "amestecături" la Poartă, mită, alegere, uneltirile boierilor din tabăra adversă, mazilire şi jocul se reia neschimbat. Savoarea se află însă în variaţiile pe aceeaşi temă, în chipul neaşteptat prin care se manifestă schema prestabilită. Dar această orologerie nu are menirea de a măsura timpul abstract al istoriei, ci o durată subiectivă, şi tocmai acest fapt dă o structură complexă cronicii, o evoluţie semnificativă naraţiunii. Timpul netrăit de martor, timpul păstrat în memoria colectivă se strânge în legendă; la origine — era de aur a lui Ştefan cel Mare. Totuşi întâmplările, oricât de cumplite, pamfletele, oricât de virulente, îşi păstrează haina de basm. Este de fapt o sărbătoare a plăcerii de a povesti, şi aici anecdota, portretul pitoresc, amănuntul colorat se succed fără întrerupere. Dar scurgerea vremii este distructivă, şi furia pierde tot mai mult din importanţă (fără a muri niciodată) pentru ca evenimentul trăit să intre pe primul plan. Se întâmplă acum un fenomen unic în literatura noastră "veche".

Paginile cronicii se transformă într-un roman de cea mai pură factură modernă. Timpul subiectiv se dilată, îşi pierde autonomia, durata sa fiind impusă acum de intensitatea trăirii. Şi personajul principal al acestui timp, întruchipat de Dimitrie Cantemir, va fi unul de structură modernă, o personalitate care se construieşte sub ochii noştri, dar care, totuşi, nu ni se dezvăluie niciodată.

Credincios lui însuşi, Neculce nu vrea nici acum să aplice scheme prestabilite, să abstractizeze, ci se mulţumeşte să constate că eroul său îşi schimbă chipul după unghiul din care este privit. Această modernă "pulverizare" are darul de a lăsa o impresie de viaţă de neuitat. Personaj de planul doi, urmărit la Poartă, în rivalitatea sa cu Brâncoveanu, Cantemir acaparează până la urmă scena întreagă. El apare mai întâi ca un fermecător conviv, şi — basm autentic — obţine o coroană prin măiestria-i de cântăreţ [...]. În mod vădit Neculce admiră sincer hotărârile şi acţiunile domnului său: abilitatea sa diplomatică, mai ales, într-un veac al tuturor vicleniilor, îi recheamă întreaga preţuire [...]. Dar nu evoluţia domnului îl interesează pe Neculce, ci reacţiile lui Cantemir, şi pe acestea le poate urmări în confruntarea cu evenimentele neobişnuite pe care vremurile primejdioase i le scoteau cu dărnicie în cale. Întâmplarea nocturnă cu "paşa Tighinei", plină de romantism, este un exemplu de miraculoasă conciziune, căci într-o singură pagină se găseşte materia densă a unei nuvele. [...]

"Romanul" urmează mai departe, îmbogăţit cu alţi eroi, cu scene de gen, cu evenimente dramatice, şi din nou eroul îşi arată alt chip, venit şi el să se alăture mozaicului deja închegat. [...]

Cu un singur instinct, Neculce nu va dezlega nici până la sfârşit taina personajului său. În final îl vedem pe Cantemir din nou schimbat, un alt chip vine şi se adaugă, fără a anula pe celelalte [...]. Personalitate captivantă şi misterioasă, Dumitraşco vodă se depărtează tot mai mult, pierdut de ochiul cronicarului în ceaţa timpului şi a depărtării. Dar această dramă se profilează pe fondul luptei de la Stănileşti, a cărei evocare este capodopera cronicii şi o pagină de neegalat a literaturii noastre. Neculce îşi dezvăluie aici întreaga măsură a talentului său. Toate mijloacele vizuale şi auditive sunt puse în slujba recreării vieţii; desfăşurarea epică are un ritm propriu, bine marcat, impresionant [...].

S-au remarcat puterea de înregistrare şi de memorare a cronicarului. Este de fapt o mare putere de retrăire. Sub ochii noştri se desfăşoară toată înceata înaintare, de fiară monstruoasă, a "obuzului moschicesc". [...]

S-a remarcat şi marea modernitate a descrierii bătăliei, pulverizată

în nenumărate acţiuni aparent incoerente, văzute mereu dinăuntru, din punctul de vedere al ostaşului simplu. Că nu memoria este cea care are aici rolul principal ne-o dovedeşte faptul că până la sfârşitul cronicii vom mai întâlni descrieri de conflicte armate, unele la care Neculce nu a participat. Dar chiar imaginate, măiestria narativă rămâne aceeaşi[...].

Neîntrecut rămâne mai ales Neculce în surprinderea maselor de oameni, de fapt mulţimea este eroul principal al cronicii. [...] S-a observat în cronica lui Neculce lipsa marilor sentimente. Dar nu în triumful vitalităţii de neîntrecut se află sublimul lecţiei sale celei mai remarcabile? Viaţa merge înainte, şi prin suferinţă şi moarte, tot ea este cea care se manifestă, care se impune: aceasta este filosofia cronicii. Cărturari, Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, caută să demonstreze, să-şi expună gândul, de aceea ei sunt mai uşor de descifrat. Neculce însă nu vrea să demonstreze nimic, el se mulţumeşte să aducă viaţa în paginile cronicii sale, şi în felul acesta ea este, paradoxal, mai "profundă", căci misterul existenţei şi al "poveştii" se păstrează întreg. Marii naratori de mai târziu au urmat acest drum, în mod conştient. Neculce a fost mânat doar de instinct. Efectul nu este însă mai puţin puternic.

MANUELA TĂNĂSESCU, *Ion Neculce,* în *Scriitori români,* Mic dicţionar, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 328, 330–334.

O samă de cuvinte prin însuşi titlul său semnifică, ca şi mai târziu "povestea vorbii" a lui Anton Pann, un sentiment profund al limbii culte şi literare. Deşi Neculce nu este întâiul în ordine istorică, el este primul întemeietor al literaturii române în sensul major al folosirii neinventate a limbii. Nemărturisit, în *O samă de cuvinte* el creează literatura în ciuda aparenţei că face istorie. *O samă de cuvinte* are un mit în centrul său, şi un personaj devenit mitologic, Stefan cel Mare, erou de legendă.

Mitul meşterului Manole, mitul sacrificiului care stă la baza oricărui act de creaţie, se transformă "avant la lettre" în mitul întemeierii mânăstirii Putna.

Mânăstirea Argeşului a atras la sine un mit preexistent, de natură folclorică, acelaşi pe care-l găsim transformat şi istoricizat cu pregnanţă în mitul întemeierii mânăstirii Putna. [...]

E firesc şi logic să înţelegem naşterea literaturii române ca o literatură de curte. Dealtfel, numărul celor care ştiau să citească era atât de mic încât practica literaturii scrise nu comunica decât cu o elită. Nu numai Neculce a făcut o astfel de literatură, ci ea avea o tradiţie încă de la Grigore Ureche. Acesta ni se vădeşte prin stil un curtean şi un diplomat desăvârşit.[...]

Neculce este vădit influenţat de stilul lui Grigore Ureche. Mai puţin apt decât Ureche să generalizeze istoric, totuşi Neculce ştie să creeze legendarul, dar şi să dea note de verosimil realului printr-un talent literar neegalat. Hotărât, el este cel mai talentat dintre cronicari, tocmai de aceea îşi şi depăşeşte canonul, fiind pe pagini întregi pur şi simplu literat.

La Neculce zona esteticului depăşeşte pe aceea a istoriei. Din cele câteva scurte schiţe despre Ştefan cel Mare, el ni se relevă ca autorul primelor nuvele istorice. În ciuda întinderii extrem de zgârcite a textelor sale ni se arată ca nuvelist şi romancier din numai câteva pagini. Ştefan cel Mare, aşa cum rezultă din paginile lui, ni-l aminteşte pe cel descris de Eminescu după o pictură pe zidul mânăstirii Putna pe care bănuim că au văzut-o în prototip şi Ureche şi Miron Costin şi Neculce.[...]

Cu câţiva ani în urmă, Gheorghe Tomozei mi-a atras atenţia asupra paragrafului 20 din *O samă de cuvinte,* care este prin el însuşi un superb poem epic, o baladă modernă demnă să figureze în cele mai zgârcite antologii de poezie românească. Iată mai întâi paragraful aşa cum se găseşte el în Neculce: "Având Radul-vodă o fată din trupul lui, să fie fugit cu o slugă, ieşind pre o fereastră din curţile domneşti din cetatea Hârlăului. Şi s-au ascunsu în codru. Şi au făcut Radul-vodă năvod de oameni şi au găsit-o la mijlocul codrului, la o fântână ce se cheamă Fântâna Cerbului, lângă podul de lut. Deci pre slugă l-au omorât, i-au tăiat capul, iar pre dânsa au dat-o la călugărie, de-au călugărit-o", şi iată un nou paragraf fără nici o literă schimbată şi fără nici o virgulă adăugată, ci numai aşezat tipografic după ritmul său interior care ni-l vădeşte ca pe o capodoperă a poeziei noastre epice:

Având Radul-vodă o fată din trupul lui,
să fie fugit cu o slugă,
ieşind pre o fereastră
din curţile domneşti din cetatea
Hârlăului.
Şi s-au ascuns în codru.
Şi au făcut Radul-vodă năvod de oameni
şi au găsit-o în mijlocul codrului
la o fântână
ce se cheamă Fântâna Cerbului,
lângă podul de lut.
Deci pre slugă l-au omorât,
i-au tăiat capul,
iar pre dânsa au dat-o la călugărie,
de-au călugărit-o.

NICHITA STĂNESCU, *Ion Neculce,* în *Amintiri din prezent,* Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1985, p. 56–57, 59–61.

CUPRINS

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI DE LA DABIJA-VODĂ
PÂNĂ LA A DOUA DOMNIE
A LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

(Urmare)

Cap. XX A doua domnie a lui Neculai-voievoda Mavrocordatŭ, ficior lui Alexandru-vodă Icsaporito, vleat 7220 5

Cap. XXI A treia domnie a lui Mihai Racoviţă-voievoda, văleat 7224 22

Cap. XXII Domnia lui Grigorie-vodă, nepot de fiiu lui Grigoraşco-vodă, domnul muntenescu, strănepot Ghicăi-vodă ce-au fost la noi, văleat 7234 46

Cap. XXIII Domnia lui Constantin-vodă, fiiul lui Neculai-vodă Mavrocordat, vleato 7241, mai 7 65

Cap. XXIV A doua domnie a lui Gligorii Ghica-vodă, vălet 7244, dechemvrie 15 80

Cap. XXV A doa domnie a lui Constantin-vodă Neculai, la văleat 7250, octomvrii 1 130

Addenda 139

ION NECULCE

O SAMĂ DE CUVINTE

aşezate în chip de vers de Nichita Stănescu

Ochii pietrenilor 140

Unde au fost paltinul 141

Tăiere de boieri 142
Cu diamanturi 143
Strănutul lui Vodă 144
Stricarea Putnei 145
Giupâneasa şi văduvoiul 147
Domnia lui Vasilii-vodă 148
Domn dezmierdat 149
Ţara dată în pradă 150
Voroave 152
Înghiţitorul de tulpane 153
Nunta cu pelivani 154
Lapte pentru Duca-vodă 156
Lei, zloţi, potronici 157
Fata răchieriţei 159
Glosar 163

Referinţe critice 198

Ion Neculce

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI

O SAMĂ DE CUVINTE

******

Apărut: 1997. Format: 70x108$^{1}/_{32}$
Coli tipar: 11,2. Coli editoriale: 10,57. Tiraj: 5000 ex.

Casa de editură «LITERA»
str. B. P. Hasdeu nr. 2, Chişinău, MD 2005, Republica Moldova
Operator: *Tatiana Covali*
Tehnoredactor: *Ovidiu Oţel*
Corector: *Nadina Marciuc*
Redactor: *Tudor Palladi*
Editor: *Anatol Vidraşcu*

Tiparul executat sub comanda nr. .
Combinatul Poligrafic, str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 35,
Chişinău, MD 2004, Republica Moldova

Departamentul Edituri, Poligrafie şi Comerţul cu Cărţi